

ЧАСТИНА ТРЕТЯ ПІЗНАТИ САМОГО СЕБЕ

У цій частині ви дізнаєтеся:

- які літературні образи створив Шолом-Алейхем;
- хто такий хлопчик Мотл і як його родина, попри злидні й негаразди, зберігала щирий та оптимістичний погляд на світ;
- як у пошуках сенсу життя і пошуках щастя можна здолати будь-які випробування;
- як Деві вдалося врятувати своє та батькове життя в екстремальній ситуації та багато інших цікавих речей.

РОЗДІЛ 1

ДИВОВИЖНІ МИТТЄВОСТІ ЖИТТЯ У ТВОРАХ ІНШОМОВНИХ АВТОРІВ З УКРАЇНИ

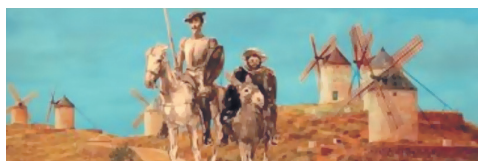
ШОЛОМ АЛЕЙХЕМ! МИР ВАМ, ЛЮДИ!

Пригадайте, що таке комічне в літературі. Розгляньте колаж. Назвіть відображені на ньому твори та їхніх героїв. У які комічні ситуації вони потрапляють?

Доброзичливе вітання єврейською «Шолом алейхем», що в перекладі означає «Мир вам», стало відомим у всьому світі після того, як талановитий письменник Соломон Рабинович узяв його за творчий псевдонім. Це обране ім'я дуже личило Соломону Наумовичу, адже він був доброю, відкритою людиною, з теплою та щирою усмішкою. Відповідним було й творче гасло митця: *«Писати правду з глибини душі, кров'ю серця, але – для радості»*.

Соломон Рабинович народився 2 березня 1859 р. в українському місті Переяславі (нині – Переяслав-Хмельницький) у багатодітній єврейській сім'ї. Батько його був дрібним підприємцем. Дитинство письменника минуло в містечку Воронькові неподалік від Переяслава. У ті роки він захоплювався легендами й переказами про Мазепу, Богдана Хмельницького та інших народних героїв. Романтичний фольклор і мальовнича природа рідного краю залишили в душі письменника глибокий слід, що відбилося в його творчості.

У тринадцять років Соломон утратив матір. Друга батькова дружина мала сварливу вдачу й не шкодувала дошкульного слівця для нових родичів. Однак саме їй майбутній класик єврейської літератури був зобов'язаний своїм першим «професійним досвідом»: усі лайливі слова, почуті від мачухи, він ретельно занотовував в алфавітному порядку.

За традицією Шолом-Алейхем відвідував єврейську початкову релігійну школу, а згодом вступив до Переяславського повітового училища. Здобувати загальну освіту хлопцеві було нелегко, проте він виявив неабияку наполегливість і закінчив навчання з відзнакою.

Змалку Соломон вирізнявся чудовою пам'яттю, допитливістю, веселою вдачею і талантом пересмішника. У п'ятнадцятирічному віці прочитавши «Робінзона Крузо» Дефо, він написав власну версію роману мовою їдиш, що була його рідною мовою. Це, власне, й наштовхнуло його на думку будь-що стати літератором. У сімнадцять років юнак почав заробляти на життя як репетитор з російської мови.

Учителювання допомогло Шолом-Алейхему знайти любов: між молодим наставником і його ученицею, донькою багатого підприємця Ольгою Лосевою, спалахнуло світле почуття. Подолавши спротив батька, за кілька років Ольга стала дружиною письменника й народила йому шістьох дітей. Чуйний, справедливий, турботливий Соломон Наумович був справжнім янголом-охоронцем для своєї родини, яку жартома називав «республікою».

Письмenniцька діяльність Шолом-Алейхема розпочалася наприкінці 1870-х років.

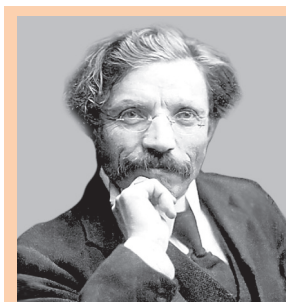

Неабиякий вплив на єврейського письменника справила творчість Т. Шевченка. *«Коли я писав свої вірші, – розповідав Соломон Наумович, – я вдень з вогнем шукав “Кобзаря”, цю пісню пісень Шевченка, і не міг знайти. Я готовий був віддати що завгодно й скільки завгодно. І тепер я бачу, що не помилюся б, якби сплатив найвищу ціну за одну тільки “Катерину”».*

Як і Шевченко, Шолом-Алейхем став засновником національної літератури свого народу. Тривалий час уважалося, що їдиш – розмовна мова простих євреїв – призначений суто для повсякденного вжитку, а отже, «не гідний» красного письменства (і церковну, і світську літературу видавали івритом – «високою» давньоєврейською мовою). Шолом-Алейхем був одним з тих діячів єврейської культури, які зламали ці стереотипи: з 1883 р. він почав писати переважно їдишем, усіляко сприяючи визнанню цієї мови.

Подейкували, ніби Шолом-Алейхем працював над своїми творами швидко й без зусиль. Насправді це не так. Деякі книжки він створював роками, редагуючи їх багато разів. Друзі й рідні розповідали, що письменник навіть любив копітку роботу: клеїв і переплітав рукописи, робив у них виправлення різнокольоровими чорнилами.

Шолом-Алейхем
(1859–1916)

Зазвичай Шолом-Алейхем писав стоячи, за високим столиком, що обертався на всі боки. За роботою він міг несподівано розсміятися і, сміючись, продовжувати писати. Коли приходило натхнення, Соломон Наумович не переймався умовностями: нотував свіжі рядки на таці для самовара, на днищі бочки, у трамваї, під час прогулянок з дітьми чи просто посеред ночі.

Літературні образи, які створив Шолом-Алейхем, і нині залишаються найяскравішим відображенням національного характеру єврейського народу. Типовий персонаж письменника – «повітряна людина». Це дивак, «маленька людина» з єврейського містечка зі скромними заробітками й життєвими планами, що лопають, як мильні бульбашки. Він невдаха, але з гумором сприймає свої поразки. А втім, «повітряні люди» саме тому й зазнають невдач, що надто високо підносяться у своїх думках. Вони «літають», завиграшки долаючи межу між небом і землею, буденним і романтичним, трагічним і комічним.

Такою «повітряною людиною» – принаймні деякою мірою – був і сам Шолом-Алейхем – трохи дивакуватий, безмежно добрий. Він любив усе маленьке: маленьких дітей, маленьких тварин, маленькі огірки й помідори, маленьке письмове приладдя. Він завжди відповідав на листи, за будь-яких обставин не шкодував грошей, тринадцяту сторінку в рукописах позначав «12-А», бо вірив у забобони.

Одне зі своїх найвідоміших оповідань «Зачарований кравець» письменник завершив словами, які характеризують усю його творчість: «Сміятися корисно. Лікарі радять сміятися...» За гумор, життєрадісність, уміння про складне говорити просто, а про сумне – з посмішкою Шолом-Алейхема назвали єврейським Марком Твенем. До речі, Марк Твен не без гумору відгукнувся, що насправді це він вважає себе американським Шолом-Алейхемом.

«Зміни місце – зміниш щастя» – це єврейське прислів'я нерідко увиразнює сутність пошуків героїв Шолом-Алейхема. Шукати кращої долі на чужині довелося і самому письменнику. У 1905 р. після хвили єврейських погромів він виїхав з Києва, де мешкав майже п'ятнадцять років. Надалі Соломон Наумович жив у Львові, відвідав Женеву, Лондон, Варшаву, Вільно, Берлін та інші міста світу, де виступав перед своїми читачами (на той час він уже був письменником зі світовим ім'ям). У 1915 р. митець оселився в Нью-Йорку. Саме за кордоном Шолом-Алейхем завершив свої найвідоміші твори, як-от: «Тев'є-молочник», «Менахем-Мендл», «Хлопчик Мотл», «Пісня пісень».

У повісті «Хлопчик Мотл» зображується життя бідних «маленьких людей», які населяють єврейське містечко й, попри злидні й негаразди, зберігають щирий та оптимістичний погляд на світ. Саме так – з гумором, іронією та дитячою відвертістю розповідає про поневіряння своєї родини хлопчик Мотл. Завдяки цьому повість про одну з центральних драматичних подій нещодавньої єврейської історії – масову еміграцію зі Східної Європи до Сполучених Штатів – читається як пригодницький твір, позначений яскравою атмосферою життя єврейської спільноти та неповторним місцевим колоритом.

Місцевий колорит – літературний прийом упровадження у твір елементів побуту, традицій, звичаїв, природи, історії тощо, якими характеризується життя певної етнічної групи або іншої спільноти на певній території. Цей прийом призначений відобразити унікальність місцевої ідентичності та культурної атмосфери.

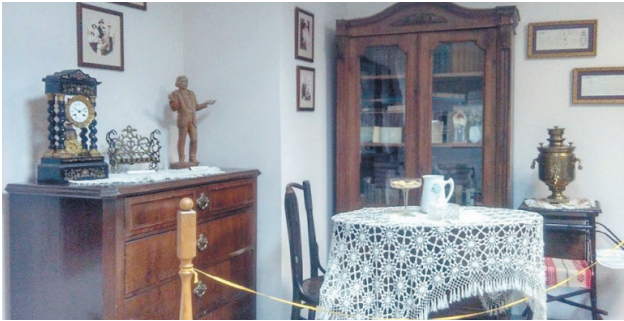
Читачі повісті дізнаються про те, що Пейсі, батько Мотла, помирає від важкої хвороби. Мешканці єврейського містечка опікують Мотла попри те, що він нерідко дошкуляє їм своєю пустотливістю. Мати та старший брат Еля продали з будинку всі меблі, щоб здобути кошти для боротьби з хворобою батька. Тож після його смерті вони змушені заробляти на життя будь-чим. Старший брат Мотла, який незабаром одружується з дочкою пекаря, намагається розбагатіти, займаючись бізнесом, але всі його спроби зазнають краху. Тимчасом Мотл робить те, що й будь-яка інша дитина його віку: грається, бешкетує і потрапляє в усілякі халепи.

Єврейські погроми змушують родину Мотла продати будинок і вирушити в подорож до Сполучених Штатів Америки. Цей шлях сповнений багатьох труднощів, а знайомство з новою батьківщиною за океаном викликає сміх крізь сльози.

Шолом-Алейхем залишив по собі чималий літературний доробок. Його твори, видані багатьма мовами світу, знайшли сотні тисяч прихильників, і передусім тому, що підтримують віру в людяність, світло й доброту, на яких тримається життя.

Пам'ятник Шолом-Алейхему в Києві

Експозиція музею Шолом-Алейхема в будинку, де жив письменник з 1896 по 1903 р. у Києві

Срібна монета НБУ «Шолом-Алейхем»

Перевірте себе

1. Як перекладається українською псевдонім Шолом-Алейхем? Чому, на вашу думку, письменник прибрав саме таке літературне ім'я?
2. Які життєві події вплинули на становлення Шолом-Алейхема як письменника?
3. Яку роль у житті й творчості Шолом-Алейхема відіграла Україна? Чому письменника називали єврейським Марком Твенем?

4. Теми просктів. «Київ у творчості Шолом-Алейхема»; «Національний колорит і гумор у повісті “Хлопчик Мотл”»; «Літературні музеї Шолом-Алейхема».

Читаючи уривки з повісті, знайдіть приклади іронії в зображенні персонажів і містечка.

ХЛОПЧИК МОТЛ

(Уривки)

Частина перша

ІІІ. ЩО БУДЕ З МЕНЕ?

Г. Голд.

Хлопчик Мотл. 2002

Ану вгадайте, де рай! Не вгадаєте. Знаєте чому? Бо у кожного він в іншому місці. Приміром, мама каже, що рай там, де мій батько, кантор¹ Пейся, перебуває. Там, каже вона, перебувають душі всіх чесних людей, які, бідолашні, поневірялися на цьому світі. За те, що їм погано було тут, на цьому світі, вони заслужили рай. (...) Коли б, наприклад, спитали мене, я б сказав, що рай – це сад фельдшера Менаше. Відколи живу на світі, я ще такого саду не бачив. (...)

Яких тільки фруктів не знайдете в цьому саду! Яблука, груші, вишні, сливи, черешні, порічки, персики, шпанку, малину, агрус, ожину, шовковицю і чого тільки хочете! Чого вам більше – навіть виноград на осінні свята дістають у неї, у фельдшерихи Менашихи! Правда, коли покуштуєш цей виноград, очі на лоба вилазять – такий він кислий! Проте вона бере за нього гарні гроші! З усього вона робить гроші. Навіть із соняшників. Хай вас бог боронить попросити в неї дозволу зірвати соняшник. Вона вам не дозволить! Вона крапче дозволить зуб вирвати з її рота, ніж віддасть одного соняшника з саду. А про яблуко, грушу, сливу – нічого й казати! Життям важите! (...)

Мендла, різникового хлопця, знаєте чи ні? (...) Коли сидиш на даху у Мендла, можеш побачити все, що робиться в саду фельдшера Менаше. Вся штука в тому, як видертись на дах до різникового Мендла? Мені це – за іграшку. Знаєте чому? Бо різникова хата межує з нашою і набагато нижча від неї. Досить видряпатися до нас на горище (я це роблю без драбини; коли-небудь я вам, може, скажу як) і висунути ноги з віконця, як ви вже на даху різникового Мендла. Там ви лягаєте, як вам зручніше: або горілиць, або долілиць. В кожному разі лягти ви мусите, а то вас можуть, крий боже, побачити! (...)

¹ *Кантор* – людина, що веде богослужіння у єврейському храмі, головний співак при такому богослужінні.

Як починається літо і дерева викидають цвіт, вкриваються білим пухом, сподівайтесь, що не сьогодні-завтра з'явиться на низеньких колючих кущах зелений агрус. Це перший фрукт, що його хочеться покуштувати. Є люди, які ждуть, поки агрус дозріє. Дурні! Повірте мені, зелений набагато кращий і смачніший. Скажете, він кислий, від нього оскома? Ну то що? Кисле підживлює серце, а проти оскоми є засіб: сіль. Насипаєш солі на зуби і не закриваєш рота якихось пів години, а тоді знову можна їсти той самий агрус.

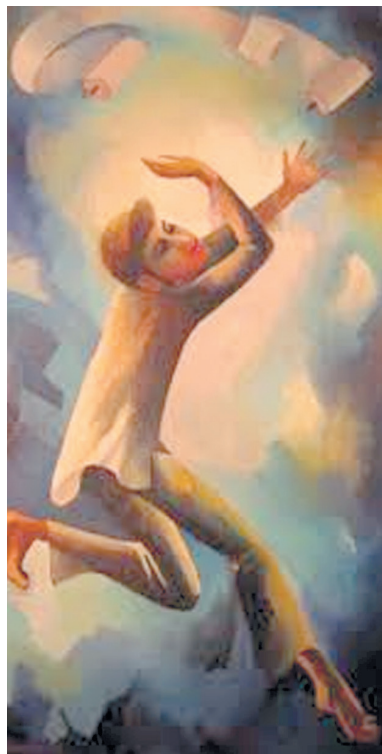
Після агрусу з'являються порічки. Червоненькі, з чорними мордочками, з жовтими зернятами, вони десятками-десятками висять на одній гілочці. Пропустите одну гілочку між губами – і у вас повен рот порічок, винних, запашних, аж дух забиває! (...)

Скільки зірок на небі – стільки є вишень у фельдшера Менаше в саду. Уявіть собі, що я не полінувався і спробував підрахувати, скільки на одній гілочці вишень. Рахував, рахував, але так і не зміг підрахувати!.. Вишні мають таку властивість – вони цупко держаться на дереві. Рідко-рідко коли вишня впаде на землю – вона мусить бути аж надто перезрілою, чорною, як слива. Ось, бачите, абрикоси – ті падають, тільки-но стають як слід жовті. Ах, абрикоси, абрикоси! Я їх люблю більше за всі інші фрукти. На своєму віку я з'їв не більше як одну абрикосу, але й досі пам'ятаю її смак. Це сталося кілька років тому, мені ще тоді й п'яти не було. Мій тато ще жив тоді, і в хаті ще було у нас геть усе: скляна шафа, канапка, книжки, вся постіль. Приходить одного разу тато з синагоги¹ додому і звертається до мене і до мого брата Елі, засовуючи при цьому руку в задню кишеню, де ховають носову хустку:

– Діти! Абрикоси будете їсти? Я вам приніс абрикоси. Дві абрикоси.

І він виймає руку з задньої кишені, де ховають носову хустку, і підносить нам, мені і моему братові Елі, два великих, жовтих, круглих, запашних фрукти. (...)

Відтоді я більше абрикосів не куштував, але смак тієї єдиної абрикоси я не можу забути. Тепер стоїть переді мною ціле дерево з абрикосами, а я лежу на даху різникової хати, дивлюся й бачу, як падає абрикоса за абрикосою, одна жовта, аж червоняста, луснула і розкололася. Видно всередині товстобочку кісточку. Що робитиме фельдшериха, маючи таку безліч абрикосів? Вона їх, мабуть, обтрусить і варитиме з них варення. Варення вона засуне в грубку. Визиму вона його поста-

І. Клейнер. Політ мрії

¹ Синагога – молитовний будинок, храм у євреїв.

вить у льох, і там воно стоятиме, аж поки засахариться і візьметься цвіллю. (...)

Як упораюся з вишнями, абрикосами і сливами, в мене починається пора яблук. Яблука, треба вам знати, це не груші. Груші, навіть найкращі в світі, як-от бергамоти, коли ще не цілком достигли, ви нічого з ними не зробіте. Спробуйте, жуйте дерево! Яблучко хоч яке воно зелене, кісточки хоч які ще білі, а все-таки це вже має смак яблука. Ви вгризаєтесь зубами в зелене яблуко, і вам стає кисло в роті. Знаєте, що я вам скажу? Я вам не віддам половинки зеленого яблука за два спілих. На спілі треба чекати ген-ген скільки, а зелене яблуко можете мати одразу після того, як деревце відцвітає. Ідеться тільки про розмір. Чим далі яблуко росте, тим воно більше. Точнісінько як людина... Це, однак, не означає, що велике яблуко смачніше. Часом трапляється, що маленьке яблуко краще від найбільшого розміром яблука. Наприклад, візьміть райські яблучка. Вони винні, але смачні. Чи, наприклад, кислиці, або квасні яблука. Чим вони погані? Цього літа на яблука страшенний урожай. Буде стільки яблук, що їх підводатами возитимуть. (...)

Що робити? Якби знати таке чарівне слово заклинання, щоб яблука самі йшли до мене!.. Я думаю так довго, аж поки придумую. Не чарівне слово і не заклинання, а зовсім іншу річ. Дрючок. Довгий дрючок із цвяхом на кінці. Якщо ви цвяхом цього дрючка наколите яблуко і потягнете до себе – воно ваше. Вам треба лише держати дрючок так, щоб яблучко, крий боже, не впало на землю. А втім, коли яблуко впаде, теж не біда. Вона подумає, що його вітер збив. Зрозуміла річ, не можна попусувати цвяхом яблуко, а то вона здогадається... Присягаюся вам словом честі, що я жодного яблука не попусував і жодне не впало в мене. У мене яблука не падають. Я знаю, як треба держати дрючок, коли рвеш яблука. Головне – не поспішати. Що, часу не вистачить? Поцупили яблуко і їжте його собі тихенько, відпочиньте трохи і рвіть далі. Ручуся вам, що ніяка жива істота не дізнається!

Будьте пророком і здогадайтесь, що відьма знає, скільки яблук на кожному дереві! Вона, мабуть, удень їх перелічила, а другого дня помітила, що бракує кількох штук. Тоді вона сховалась у себе на горищі і почала підглядати, може, їй удасться впіймати злодія. Так я гадаю. А то звідки вона могла дізнатись, що я лежу на даху Мендла, різникового хлопця, і орудую дрючком? (...) Але ж Менашиха не дурна, вона пішла до моєї мами, і до нашої сусідки Песі, і до різникової жінки, взяла їх усіх трьох з собою, видерлася разом з ними до нас на горище (що відьма вигидає!). З горища їм уже не важко було побачити у віконці, як я орудую дрючком.

– Ну? Що ви скажете на своє золотко? Тепер ви вже вірите? (...)

А відьма стоїть над нею і під'юджує чоловічим голосом:

– Шмагати треба його, такого шибеника! Шкуру спускати! Катувати, щоб кров текла! (...)

Мама не дозволяє їй вимовити слово «злодій».

– Він сирота! Бідна сирота! – доводить мама фельдшерисі, цілує в неї руки і просить, щоб та пробачила мені, запевняючи, що цього більше вже не буде! Вона присягається усіма святими, що це востаннє. А як ні – нехай вона сама помре або, крий боже, мене поховає!..

– Нехай заприсягнеться, що більше навіть не заглядатиме до мене в сад! – вимагає фельдшериха своїм чоловічим голосом без крапельки жалю до сироти.

– Щоб мені руки відсохли! Щоб мені очі повилазили! – кажу я і йду з мамою додому. Вислуховую її напучування, ридання і сам теж голосно плачу. (...)

Літературний практикум

1. Яким Мотл уявляє собі рай? Як характеризує хлопчика таке уявлення?
2. Які біблійні та фольклорні мотиви звучать в описі райського місця? Яку роль вони відіграють у відображенні поетичного сприйняття світу, притаманного герою?
3. Як опис саду розкриває багатство поетичної уяви Мотла? Які поетичні образи виникли в уяві хлопчика, коли він споглядав за сусідським фруктовим садком?
4. **Розвиваймо мовлення.** *Словесне малювання.* 1) Як в описі фруктового саду розкрито багатство поетичної уяви Мотла? 2) Випишіть із тексту словосполучення з прикметниками, які описують «райський сад» Мотла. За їхньою допомогою складіть опис фруктового саду. 3) Опишіть свій улюблений фрукт чи ягоду, розказавши історію, пов'язану з ним.
5. Як спогад з абрикосами характеризує стосунки в родині Мотла? Яким хлопчику запам'ятався батько?
6. Як мати ставиться до витівок сина? Чому вона не дозволила назвати Мотла злодієм?

VII. НАПІЙ МОГО БРАТА ЕЛЯ

(...) ...Я дуже занятий. Я заробляю гроші. Розношу напої, що його готує мій брат Еля власними руками. Він навчився виробляти напої по книжці, яка коштує тільки один карбованець, а заробити можна нею сто карбованців на місяць і більше. Як тільки мій брат Еля прочитав, що є така книга на світі, він негайно переказав поштою карбованця (останнього карбованця) і приніс мамі радісну звістку, щоб вона більше не журилася.

– Мамо, хвалити бога, ми врятовані! Заробітками ми вже забезпечені он як! (Він показав рукою на шию.)

– А що таке? – запитує мама. – Ти дістав посаду?

– Ще краще, ніж посада! – відповідає мій брат Еля, а очі йому сяють. Певно, з великої радості. Він просить заждати ще кілька днів, поки прибуде книга.

– Що це за книга? – запитує мама.

– Це чудесна книга! – каже мій брат Еля і запитує її, чи вона буде задоволена сотнею карбованців на місяць? (...)

Хвалити бога! Вже є книга. Тільки-но ми її розпакували, як мій брат Еля сів читати. Ой, ой, що він там вичитав! Скільки є засобів заробляти гроші різними рецептами! Рецепт заробити сто карбованців на місяць, виробляючи найкраще чорнило. Рецепт заробити сто карбованців на місяць, виробляючи добрячу чорну ваксу. Рецепт заробити сто карбованців на місяць, виганяючи мишей, тарганів та іншу бридоту. Рецепт заробити сто карбованців і більше на місяць, виробляючи лікери, солодку горілку, лимонад, содову воду, квас та інші ще дешевші напої.

Мій брат Еля зупинився на останньому рецепті. По-перше, тому що можна заробити ще більше, ніж сто карбованців на місяць. По-друге, не треба бруднитися чорнилом чи ваксою і мати діло з мишами, тарганами та іншою бридотою. Справа лише в тому, до якого напою взятися? (...) Квас – це такий напій, що коштує дешево і його п'ють багато. А надто ще в таке палюче літо, як тепер. (...)

Проте, коли ви мені пообіцяєте, що це залишиться таємницею, можу вам сказати, що саме входить у напій. Я знаю, що він купує. Там є лушпайка від лимона, рідкий мед (меляса) і ще одна, кисла, як оцет, річ, яка зветься «криметартерум», а решта – вода... Води там більше над усе. Що більше води – то більше квасу. Це все добре розмішується звичайним дрючком, – так написано в книзі, – і напій готовий. Потім його наливають у великий глек і вкидають туди грудку льоду. Лід – це головне! Без льоду весь напій копійки щербатої не вартий. Це я вам кажу не по книзі, бо сам одного разу скуштував трохи квасу без льоду, і мені здалося, що смерть моя прийшла!

Коли зготували першу бочку квасу, було вирішено, що носитиму його на продаж я. А хто ж, як не я? Моєму братові Елі не личить. Адже він уже жонатий. Мамі – і поготів. Ми ніколи не допустимо, щоб мама ходила по базару з глеком і кричала: «Квасу! Квасу! Люди, квасу!» Всі погодились на тому, що це мусить бути моя робота. Я сам теж був такої думки. (...)

Перший глек я спродав за пів години і повернувся додому з виторгом мало не на п'ять злотих. Мій брат Еля віддав гроші мамі, а мені одразу налляв свіжий глек. Він сказав, що, коли я зможу обернутись так п'ять-шість разів за день, ми заробимо якраз сто карбованців на місяць. (...) Всі гроші забирає лід. Тим-то треба старатися якнайшвидше продати глек з напоєм, щоб грудка льоду придалася і на другий глек, і на третій глек, і так далі. Тим-то треба ходити з напоєм якомога

швидше, навіть не ходити, а бігати. За мною біжать ще хлопчаки, урвиголови, ціла зграя. Вони перекиваються мене, як я співаю. Але мені на них наплювати. Я намагаюсь швиденько покінчити з глеком квасу і поспішаю додому, щоб взяти новий глек. (...)

Всі троє сміються, радіють, що я такий спритний. Тільки на очах у мами я бачу сльози. Та це вже стара історія – мама мусить плакати! Я б хотів знати: чи всі матері отак завжди плачуть, як моя мама?

Нам щастить, нівроку, аж далі нікуди. Щодня посилюється спека. Просто горить усе! Люди умлівають від спеки, діти падають, як мухи. Якби не склянка квасу, можна було б згоріти. Я повертаюся з глеком додому, не перебільшуючи, разів з десять на день.

Мій брат Еля заглядає одним оком у бочку і каже, що там уже дно світиться. Він знаходить вихід і доливає ще кілька відер

Видання «Motl Peysi,
dem khazans»
Шолом-Алейхема, 1953 р.

води. Цей вихід я знайшов ще раніше за нього. Мушу вам признатися, що я те саме проробив уже кілька разів. Мало не щодня я завертаю до нашої сусідки Песі і даю кожному покуштувати по склянці нашого напою: її чоловікові, палітурникові Мойше, даю дві склянки. Він добра людина. Усім дітям теж даю по склянці. Нехай і вони знають, який напій ми можемо виробляти.

Сліпому дядькові я теж даю покуштувати склянку квасу. Шкода його. Він, бідолашний, каліка. Усім моїм знайомим я даю квас. Задурно, не беручи ні копійки. А щоб не було збитків, я доливаю глек водою. На кожну склянку квасу, яку даю задурно, доливаю дві склянки води.

Те саме роблять і дома. Наприклад, мій брат Еля випиває склянку квасу і одразу доливає водою. Він має рацію. Шкода копійки. (...) Мати часом вип'є склянку квасу (її треба просити, сама вона не візьме!), і знову одразу доливають водою. Одним словом, ми задурно не витрачаємо ні краплі і, хвалити бога, заробляємо гарно. Мама сплатила багато боргів. Викупила кілька потрібних заставлених речей, постіль нашу. У хаті з'явилися столик, стільці. На суботу ми вже маємо м'ясо, рибу і білі калачі. Мені пообіцяли на свято нові черевики. Здається, нікому не було так добре, як мені!

Будьте пророком і вгадайте, що скоїться таке лихо і наш напій спротивиться всім, хоч виливай його в помийницю! Щастя, що мене хоч не забрали до поліції. Ви тільки послухайте, що сталося! Одного разу я заскочив з глеком квасу до нашої сусідки Песі. Всі взяли там по склянці квасу, і я сам теж з ними за компанію. Підрахувавши, що мені бракує склянок дванадцять-тринадцять напою, я заскочив до сіней, де у них стоїть вода. Замість діжки з водою, я, певно, потрапив до балії, що в ній перуть білизну, і, плюхнувши склянок з п'ятнадцять-двадцять в глек, вибіг на вулицю (...)

Зупиняє мене один, сплачує копійку і наказує налити склянку квасу. Він випиває всю склянку і скривлюється.

– Хлопчику, що це в тебе за напій?

Я його не слухаю. Стоять ще двоє і ждуть, щоб я їм налив. Один випиває пів склянки, другий – третину. Вони платять, спльовують і йдуть геть. Ще один підносить склянку до губів, пробує і каже, що відгонить милом і що напій нібито солоний. Ще один, глянувши на склянку, віддає її мені з таким запитанням:

– Що це в тебе?

– Такий напій, – кажу я.

– Напій? – озивається він до мене. – Смердота, а не напій!

Один підходить, пробує і вихлюпує мені в обличчя. За хвилину збирається навколо мене цілий натовп чоловіків, жінок і дітей. Всі гомонять, розмахують руками, галасують. Помітив городовий, що зібрався натовп, підходить і запитує, в чім річ? Йому розповідають. Він підходить ближче, заглядає в глек і наказує, щоб я йому дав покуштувати. Я наливаю йому склянку квасу. Городовий відпиває, спльовує і сповнюється люті.

– Де ти взяв такі помії? – запитує він мене.

– Це з книжки, – кажу я йому, – робота мого брата. Мій брат сам готує. (...)

Здіймається галас, гармидер, тарарам. Щохвилини підходять нові люди. Городовий держить мене за руку і хоче одвести нас (мене і напій) просто до поліції. А галас стає ще більший: «Сирота. Бідна сирота!» – чую я з усіх боків. Серце мені підказує, що справа погана. Я дивлюсь на юрбу, що навколо мене: «Люди добрі, згляньтесь!..» Дехто хоче всунути городовому в руку монету. Та він не бере. Тоді один старий дід із злодійкуватими очима каже мені:

– Мотл! Виривайся з його рук і тікай!

Я вириваюсь, беру ноги на плечі і гайда додому! Ні живий ні мертвий ввалююсь у хату...

– Де глек? – запитує мене мій брат Еля.

– У поліції! – відповідаю я йому і припадаю до матері з плачем. (...)

Х. ВУЛИЦЯ ЧХАС

Знаєте, що у нас тепер на черзі? Миші! Мій брат Еля цілий тиждень вивчав книгу, з допомогою якої роблять гроші, – «За карбованця – сотню». Він уже навчився виганяти мишей, тарганів та іншу брідоту. Щурів теж. Нехай його тільки впускають з його порошком – не лишиться жодної миші. Вони втікають, а багато з них подихає. Немає більше мишей, та й годі! Як він це робить – не знаю. Це секрет. Про цей секрет знає тільки книга і він, більше ніхто. Книгу він ховає за пазухою, а порошок у папір. Порошок червонястий, розмелений тонко, як табака. Зветься він «чемериця».

– Що таке чемериця?

– Турецький перець.

– А що таке турецький перець?

– Я тобі дам «а що таке?», головою двері розчахнеш.

Так каже мені мій брат Еля. Він не любить, коли його багато розпитують і відривають від роботи. Я дивлюсь і мовчу. Бачу, що, крім червоного порошку, є в нього ще якийсь порошок. Теж добрий проти мишей. Але з ним треба бути обережним! (...)

Мій брат Еля має ваду – він любить, щоб усього було багато: квасу – ціла діжка. Чорнила – тисячі пляшок, порошку проти мишей – повний мішок! Чоловік нашої сусідки, палітурник Мойше, уже сказав йому: «Навіщо тобі стільки?» Але мій брат Еля дав йому перцю з маком за це. Якби хоч замкнули мішок десь у шафі. А то всі пішли і лишили мене самого з мішком. Чим я завинив, що сів на хвилинку верхи на нього? (...) Звідки було мені знати, що мішок лусне і з нього висиплеться щось жовте? Це таки отой жовтий порошок, яким мій брат Еля виганяє мишей. Він має такий гострий запах, що можна знепритомніти! Я нахилилась, хочу зібрати розсипане, коли

Марк Шагал.
Будинок у Ліюзні. 1908

на мене раптом нападає чхання. Здається, якби я винюхав цілу бляшанку табаки, мені не довелося б так сильно чхати. Я чхаю так довго, аж поки вибігаю надвір – може, тут перестану чхати. Де там! Приходить мама і помічає, що я чхаю. Вона мене запитує, що трапилось. Але я не можу відповісти, а тільки «чхи!», та «чхи!», і ще раз «чхи!».

– Лишенько мені. Де ти впіймав такий нежить? – каже мені мама і заламує руки.

Не перестаючи чхати, показую рукою туди, на хату. Вона входить і одразу вибігає назад, чхаючи ще більше, ніж я. Приходить мій брат Еля і помічає, як ми обоє чхаємо.

– Що тут сталося? – запитує він.

Мама показує йому рукою на хату. Він забігає туди й вискакує з галасом:

– Хто це роз... Чхи! Чхи! Чхи!

Я давно вже не бачив мого брата Елю в такому гніві, як оце зараз. Він поривається з кулаками до мене. Щастя, що він чхає, а то зробив би мене калікою. Моя братова Бруха приходить, застає нас усіх трьох перед хатою. Ми держимось руками за груди і чхаємо.

– Що з вами? Чого ви раптом розчхалися?

Що їй на це відповісти? Хіба ми можемо слово вимовити?

Показуємо їй руками на хату. Вона заскакує туди, вибігає одразу назад червона як буряк і нападає на мого брата Елю:

– Що я тобі ка... Чхи! Чхи! Чхи!

Приходить наша сусідка гладка Песя. Вона говорить до нас, але ніхто не може відповісти їй ні слова. Показуємо їй руками на хату, вона входить і вибігає звідти:

– Що це ви такого на... Чхи! Чхи! Чхи!..

Наша сусідка махає руками. Приходить її чоловік, палітурник. Він дивиться на нас і сміється.

– Що це на вас напало таке чхання?

– Потрудіться ту... Чхи! Чхи! Чхи! – кажемо ми йому і показуємо на хату. Палітурник заходить у хату і вискакує звідти регочучись:

– Я вже знаю, що це таке. Я понюхав. Це чеме... Чхи! Чхи!

Він хапається обома руками за груди і апетитно чхає... Після кожного чхання він підстрибує, стає навшпиньки, чхає і знову підстрибує, і знову чхає і так далі. За пів години чхають уже всі наші сусіди і сусідки з їхніми дядьками, тітками, троюрідними братами та всіма знайомими – вся вулиця від краю до краю без упину чхає!

Чого це мій брат Еля так злякався? Мабуть, він боїться, щоб на ньому не окошилося все це чхання! Він бере мене за руку, і, чхаючи, ми вдвох подаємося до його товариша Пині. Поминуло добрих пів години, аж поки ми змогли говорити по-людському. Мій брат Еля розповів своєму товаришеві Пині всю пригоду. Пиня вислухав його уважно, як лікар слухав хворого. Коли мій брат Еля закінчив, його товариш Пиня звернувся до нього:

– Ану, покажи-но мені твою книжку.

Мій брат Еля виймає книжку з бічної кишені і подає її своєму товаришеві Пині. Його товариш Пиня читає на першій сторінці «За одного карбованця – сто карбованців! Засіб, як з нічого, голими руками, заро-

бити за місяць сто карбованців і більше!..» Він бере книжку і шпурляє її в піч, у самий вогонь. Мій брат Еля кидається з простягненими руками до вогню. Але Пиня зупиняє його:

– Помалу, не поспішай!

Ще кілька хвилин, і з книги мого брата Елі, яка навчає заробляти щомісяця сто карбованців і більше, зосталася купка попелу. Лишився тільки уривок обгорілого паперу, де насилу можна було прочитати «чмериця». (...)

З частини другої

В АМЕРИЦІ

VI. НА НЬЮ-ЙОРКСЬКІЙ ВУЛИЦІ

В'їзд до Нью-Йорка страшний! Сама по собі їзда не така жахлива, як пересідання з вагона до вагона. Тільки-но, здається, сіли, – і вже ви летите, як орли, у височині довгим вузьким мостом, – в'язи скрутити можна! Це тут називається «елівейтор». Може, гадаєте, що це вже кінець? Заждіть трохи. Вилазите з елівейтора, пересідаєте в інший вагон, спускаєтесь вниз, як у льох, і уже мчите під землею так швидко, що аж мигтить в очах. Це тут називається «цобгей». Чому цобгей? Мій брат Еля доводить, що у нас кажуть «цобгей», коли поганяють волів.

Наш товариш Пиня страшенно сміється з нього.

– Порівняв підземну залізницю з волами! – каже він. – Воли ледве пересувають ноги, а тут летимо, як на крилах.

– На те і Америка, щоб усе літало... – відповідає Еля. (...)

Хто не бував на нью-йоркських вулицях – той нічого цікавого не бачив. Кого тільки не зустрінете тут! Чоловіки торгують. Жінки сидять і балакають. Малі діти сплять у колясках. Всі коляски мають один вигляд. Тут же на вулиці немовлят годують молоком з маленьких пляшечок. Більші діти граються в різноманітні ігри – гудзиками, коліщатами, м'ячами, візочками, санчатами, катаються на «скейті». Це така штука на чотирьох коліщатах, прив'язана до ніг. Діти їздять на них.

Можна оглухнути від галасу, що його здійсмають діти на вулиці. Вулиця належить дітям. Ніхто не насмілиться їх звідси прогнати. Взагалі Америка – країна, створена для дітей. Через те я й люблю цю країну. Ану нехай хто спробує мене зачепити пальцем! Мій брат Еля відчув це на своїй шкурі. Він уже десятому закаже. Ось як це сталося.

Одного разу я з Мендлом були на вулиці і грали в «чекес». Це така гра з кругленькими дерев'яними гудзиками, якими стріляють. І от коли ми захопилися цією грою, прийшов мій брат Еля і за старою звичкою схопив мене за вухо однією рукою, а другою збирався затопити мені ляпаса. Аж тут, неначе з-під землі, з'явився хлопчина, високий такий гомила. Він підбіг до мого брата і вирвав мене з його рук. Потім закачав рукави і сказав щось Елі по-американськи. Але ж мій брат Еля не розуміє англійської мови. Тоді гомила підніс йому під носа великий кулак.

Зібрався натовп. Мій брат почав виправдовуватися єврейською мовою, що він доводиться мені братом, отож має право навчати мене розуму. Але ті, що позбігалися, пояснили йому, що в Америці такого не дозволяють: брат чи не брат, а бити маленьких тут заборонено.

Ну, хіба можна не любити таку країну? (...)

ІХ. МИ ПРАЦЮЄМО В МАЙСТЕРНІ

Як працюють у майстерні – не можу вам точно сказати. Я сам не знаю. Мене туди не пускають, бо я ще неповнолітній. Знаю тільки те, що чую від мого брата Елі і від нашого товариша Пині. Щовечора, повертаючись додому з майстерні, вони розказують дивовижні речі. Приходять вони змучені і голодні.

Сідаємо вечеряти. Тут це зветься «сапер». Бруха терпіти не може цього слова, як набожний єврей – свинину. Не може вона також слухати, коли кажуть «стакінгс». Ви ніколи не здогадаєтесь, що «стакінгс» – це... панчохи.

Або, приміром, як вам подобається слово «дішес»? Здається, каже Бруха, що «посуд» набагато краще. Або що може бути простіше від слова «ложки»? Ні, це їм не до смаку. По-їхньому ложка – це «спун». Недарма повторює Бруха приказку (вона має свої власні приказки): «Яка країна, така й мова...».

Бруха незадоволена. Мама теж. (...) Ви бачили коли-небудь, щоб жінки були задоволені? Вони оплакують нас, чоловіків, що ми змушені так тяжко працювати в Америці, щоб «робити долари». Це ж не жарт – працювати в майстерні. О пів на сьому ранку вже треба бути на роботі. Годину забирає поїздка туди. А щось перекусити треба? А помолитись і поготів! Тепер підрахуйте, коли нам доводиться вставати? А спізнитись не можна навіть і на хвилинку. Бо коли спізнюєтесь, вам вираховують за кожних п'ять хвилин – пів дня роботи. Як довідуються – спізналися ви чи ні? На те й Америка. В Америці кожна майстерня має такого годинника. Коли приходите на роботу, ви насамперед підходите до годинника і натискуєте його. Тут він називається «клок». Слово «клок», каже мій брат Еля, походить від єврейського слова «глок»¹. Дзвін дзвонить, каже Еля, і годинник теж дзвонить. Але тільки стінний годинник. Маєте доказ: кишеньковий годинник не дзвонить і зветься тут «ватч».

– Чому «ватч»? – запитую Елю.

– А як йому зватися?

– Ватчик.

– Чому «ватчик»? – запитує мене Еля.

– Тому що це годинничок. Так само як «бой» означає хлопець, а хлопчик – «бойчик»... А зовсім маленьке хлопча – «бойча»...

Еля сердиться і каже мені, що я навчився в нашого товариша Пині казати все наперекір. Щастя, що Пині немає при цьому. Був би Пиня, вони б засперечалися про слово «ватч» так, як вони сперечалися про слово «брек-фіш» – сніданок.

Еля сказав, що сніданок називається «брек-фіш» тому, що на «брек-фіш»² їдять рибу або оселедці.

– Якщо оселедці, чому ж не кажуть «брекгерінг»³? – спитав Пиня.

– Дурна твоя голова! – відповів Еля. – А оселедець хіба не риба?

Пиня почуває, що він битий, і каже:

¹ Глок – дзвін (євр.).

² Фіш – риба (євр.).

³ Герінг – оселедець (євр.).

- Знаєш що, спитаймо в американського єврея!
- Вони не лінуються, зупиняють поголеного єврея посеред вулиці (це було в суботу) і запитують у нього:
 - Вибачте, ви давно вже в Америці?
 - Тридцять років, – відповідає той. – А що таке?
 - Ми хочемо, – кажуть вони, – щоб ви пояснили нам, чому це у вас називають сніданок «брек-фіш»?
 - Хто вам сказав, що сніданок – це «брек-фіш»?
 - А як же?
 - Брекфест! Брекфест! Брекфест! – кричить їм єврей тричі просто в обличчя і додає: – Зелені дикуни...

Переклад Є. Райцина

Запитання і завдання до прочитаних уривків

1. Перейшовши за посиланнями <https://forms.gle/QBGM9NbrYyhkH1KY9> або QR-кодом, перевірте, як ви запам'ятали героїв і події повісті «Хлопчик Мотл», виконавши онлайн-тести.
2. Розкажіть про соціальне становище родини Мотла. Обґрунтуйте свою розповідь прикладами з тексту.
3. Які риси характеру Елі та Мотла розкриваються в розповіді про їхні спроби заробити гроші в різний спосіб? Чому ці спроби зазнають краху?
4. З яких причин Еля та Мотл зіпсували напій, який вони продавали? Над чим сміється в цьому епізоді оповідач?
5. Знайдіть у тексті деталі, у яких розкриваються властиві Мотлу доброта та співчутливість.
6. Як Мотл описує Америку? Чим подобається йому ця країна? А хто з персонажів критично ставиться до нової батьківщини?
7. **Творча лабораторія. А.** Розіграйте за особами історію з чемерицею «Вулиця чхає», намагаючись інтонацією, мімікою, жестами передати почуття, настрої, характери дійових осіб. Чи можна на прикладі цієї історії стверджувати, що Шолом-Алейхем був майстром гумору? Поясніть відповідь. **Б.** Випишіть з розділу VII повісті «Напій мого брата Елі» словосполучення з дієсловами, за допомогою яких у перекладі передано комічність ситуації з продажем зіпсованого квасу. Наприклад: *покуштувати по склянці, плюхнувши склянок з п'ятнадцять-двадцять, беру ноги на плечі...* Використовуючи виписані опорні словосполучення, перекажіть події через сприйняття: 1) сусідки Песі; 2) брата Елі; 3) постраждалого покупця квасу.
8. **Робота в групах.** Об'єднавшись у групи, пограйте в рольову гру «Три стільці Волта Діснея», у якій учасники розглядають поставлене завдання з трьох точок зору: творчої, реалістичної та критичної. Кожен учасник групи бере на себе певну роль: мрійника, реаліста чи критика, і за чергою зможе спробувати себе в кожній із трьох ролей, розмірковуючи над питанням «Що чекає на родину Мотла в Америці?».
9. **Філологічний майстер-клас.** Знайдіть у прочитаних уривках: 1) приклади комічного використання гри слів і фразеологізмів; 2) елементи місцевого колориту. Поясніть художню роль цих прийомів у творі.

Широку відомість принесла Шолом-Алейхему його повість «Пісня пісень».

Назву твору дала однойменна книга Старого Заповіту, приписувана царю Соломону. До неї увійшли любовні гімни, що оповідають про взаємні почуття правителя Ізраїлю і селянки Суламіфі. Однак Шолом-Алейхем не просто переказав вічний сюжет – він створив власний гімн великому кохання. У біблійні часи мудрець Соломон спромігся зізнатися в любові, здатній змінити світ і наповнити світлом душу.

У ХХ ст. закоханий юнак Шимек проголосив, що відчуває до Бузі «ту святу, полум'яно-пекельну любов, яку оспівано в “Пісні пісень”». «Любов понад усе!» – стверджують і Соломонові гімни, і повість єврейського письменника.

І. Клейнер. Пісня пісень

Дізнатися історію кохання Шимека й Бузі ви можете, скориставшись посиланням <https://cutt.ly/7eJrIftI> або QR-кодом.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Що надає повісті «Пісня пісень» поетичного характеру?
2. Що свідчить про силу кохання Шимека та Бузі?
3. Як змінюються почуття закоханих із часом?
4. Чому, на вашу думку, Шолом-Алейхем дав цьому твору назву «Пісня пісень».

Твори Шолом-Алейхема були важливим джерелом натхнення Марка Шагала – художника єврейського походження, що зажив світової слави. Так само як Шолом-Алейхем, Шагал відтворював у своїх картинах атмосферу східноєвропейських єврейських містечок, пронизану

М. Шагал. Скрипаль. 1913

М. Шагал. Я та село. 1911

глибоким зв'язком з культурною та релігійною традицією, яскравими елементами народної фантазії та досвідом сусідкування зі слов'янськими народами.

Розгляньте репродукції картин Марка Шагала. Які елементи життя єврейського містечка знайшли відображення в цих роботах? Чим ці картини перегукуються з прочитаними вами уривками з повісті «Хлопчик Мотл»?

Особливо популярною серед театральних режисерів є глибоко людська, драматична й водночас оптимістична повість «Тев'є-молочник». Уперше цей твір утілювався на сцені в бродвейському¹ мюзиклі «Скрипаль на даху», назву якого нав'язно картиною Шагала «Скрипаль». Спектакль цей вийшов у 1964 р. й став однією з найпопулярніших вистав на Бродвеї. За вісім років і дев'ять місяців його показано 3242 рази!

Один з найуспішніших проєктів на українській театральній сцені – постановка Національного академічного драматичного театру імені Івана Франка «Тев'є-Тевель» (за п'єсою Григорія Горіна, яку написано за мотивами творів Шолом-Алейхема; режисер Сергій Данченко). Протягом багатьох років головну роль у цій виставі виконував народний артист України Богдан Ступка. У 2004 р. після трьохсотого показу спектаклю Ступка здобув титул «Жива легенда». Талановитому актору вдалося створити надзвичайно проникливий сценічний образ, у якому поєдналися ліризм і самоіронія, щирий сміх і гіркі сльози, життєва мудрість і по-дитячому ніжна душа. Онучка Шолом-Алейхема Бел Кауфман визнала Ступку «найкращим Тев'є-молочником».

Сцена з вистави «Тев'є-Тевель».

Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка

1. Як ви гадаєте, чим пояснюється величезна популярність театральних вистав за творами Шолом-Алейхема?
2. Розгляньте репродукції картин М. Шагала (с. 145). Що, на вашу думку, споріднює ці роботи з творчістю Шолом-Алейхема?

Існує також чимало фільмів, знятих за творами Шолом-Алейхема. Цікаве сучасне кінематографічне прочитання шолом-алеїхемовського

¹ *Бродвейський* – від Бродвей: одна з вулиць Нью-Йорка, на якій розташовано тридцять дев'ять великих театрів, завдяки чому весь квартал названо театральним.

твору «Пісня пісень» запропонувала українсько-німецька режисерка Єва Нейман у своїй стрічці 2015 р. Фільм з дивовижною точністю відтворює побут єврейської громади початку ХХ ст., який різко дисонує з дитячими мріями головних персонажів та гармонією біблейської книги. Картина отримала низку престижних відзнак, зокрема призекуменічного журі на Міжнародному кінофестивалі в Карлових Варах (Чехія), нагороди в номінаціях «Найкращий фільм» і «Найкращий український фільм» на Одеському міжнародному кінофестивалі, Премію Національної спілки кінематографістів України в номінації «Найкращий ігровий фільм».

Кадр із кінофільму «Пісня пісень»
(режисер Є. Нейман, 2015 р.)

1. Чи вдалося, на вашу думку, режисеріві «Пісні пісень» відтворити атмосферу літературного оригіналу?
2. Що нового додали автори фільму до історії Шолом-Алейхема? Чи вважаєте ви ці знахідки вдалимими?

РОЗДІЛ 2

ЗОВНІШНІ ВИПРОБОВУВАННЯ І ВНУТРІШНІ ПЕРЕМОГИ

Пригадайте твори зарубіжних авторів, у яких зображено боротьбу людини за виживання. Які душевні якості виявляли персонажі цих творів?

Творчий шлях англійського прозаїка Джеймса Олдріджа охоплює близько пів століття. Перші його твори побачили світ за років Другої світової війни, останні опубліковано у ХХІ ст., тож доробок цього письменника є, по суті, своєрідним літописом духовного життя кількох поколінь.

Народився Дж. Олдрідж 10 липня 1918 р. в селищі Вайт-Гілс (Австралія). Його батьки, англійці за походженням і за духом, понад усе цінували сімейний затишок. Вони прагли підтримувати в родині злагоду, взаєморозуміння і теплі стосунки. Джеймс був п'ятою, наймолодшою дитиною в родині.

Незважаючи на матеріальні нестатки, п'ятеро дітей подружжя Олдріджів почувалися щасливими. Згодом у автобіографічному оповіданні «Батькова сорока» письменник згадував свої дитячі роки так: *«Жили ми у великому дерев'яному будинку, який зводили десь там, за сотні миль від міста, а потім притягнули сюди на котках. Будинок стояв у величезному саду – найбільшому в містечку.*

Джеймс Олдрідж
(1918–2015)

Овочами й фруктами в нас опікувався батько, а чудовим садом – мама, яка вклала в нього весь свій сум за рідною Англією. Жили ми тихо й усамітнено, як і годиться добропорядній англійській родині – окрасі міста».

Олдрідж виріс на природі, тож з дитинства розумів, що виживання потребує від людини неабиякого напруження розуму, сил і волі. Певний час майбутній письменник мріяв про те, як людство перетворить велику пустелю на квітучий сад. Згодом ці уявлення стали світоглядним підґрунтям теми природи у творах митця.

Подорослішати Джеймсу довелося рано. Щоб допомогти родині під час економічної кризи, яка охопила Австралію на початку 1930-х років, чотирнадцятилітній хлопчина мусив улаштуватися на підробітки. Тоді він усвідомив, що навіть найнаполегливіша праця не може врятувати від поневірянь і невпевненості в майбутньому, якщо в суспільстві панують несправедливі закони.

Після закінчення школи юнак вступив до Мельбурнського комерційного коледжу. Навчання було платним, і Джеймс самостійно заробляв на освіту, працюючи помічником бібліотекаря ілюстративного відділу однієї з місцевих газет. Не обмежуючись обов'язками, передбаченими посадою, Олдрідж добирав заголовки до статей, готував матеріали для ілюстрованого додатка. Ця робота прищепила йому смак до журналістики.

Бажання стати відомим привело Джеймса до Лондона, де можна було зробити кар'єру в газетярському світі. У двадцять один рік Олдрідж став військовим журналістом. Під час Другої світової війни працював військовим кореспондентом на Близькому Сході. Завдяки сміливості та прагненню будувати статті лише на перевірених фактах став першокласним кореспондентом.

А втім, журналістика не була єдиним напрямом творчого розвитку Олдріджа. Крім воєнних репортажів, він писав художні замальовки, нариси, новели.

Перший роман «Справа честі» (1942) приніс молодому письменникові великий успіх. У творі розповідається історія молодого пілота Королівських військово-повітряних сил Великої Британії, який воює на застарілій авіатехніці. Пілотам був присвячений також другий роман Олдріджа, «Морський орел» (1944). У двох подальших романах, «Дипломат» (1949) і «Гори і зброя» (1974) було зображено працю радянських та англійських дипломатів. Від середини 1960-х років Олдрідж пише твори для дитячої та юнацької читацької аудиторії. У роботі над цими текстами вдосконалювалася його письменницька манера, що характеризувалася чітким сюжетним малюнком, ясним та емоційно напруженим стилем, виразністю образів.

Потужним джерелом творчості Олдріджа були особисті переживання, пов'язані зі спогадами дитинства, знайомством з різними культурними традиціями та улюбленими захопленнями: мисливством, риболовлю, авіацією, підводним плаванням. Однак незалежно від теми чи предмета художнього зображення в центрі уваги письменника завжди залишалося духовне життя людини – її внутрішні суперечності та змі-

ни, помилки та осяяння. У пошуках сенсу життя і шляху до щастя герої Олдріджа зазвичай долають нелегкі випробування. Саме за таких обставин читачеві відкривається справжня ціна і їхньої мети, і кожного кроку до неї. ❖

Перевірте себе

1. Розкажіть про дитинство та юність Дж. Олдріджа. Що спонукало його переїхати до Англії?
2. Чому, на вашу думку, письменник зміг стати успішним військовим журналістом?
3. До яких тем звертався у своїй творчості Дж. Олдрідж?

Читаючи оповідання, відзначте всі згадки про останній дюйм. Якими емоціями це словосполучення забарвлюється в різних частинах твору? З'ясуйте його символічні значення.

ОСТАННІЙ ДЮЙМ

(Скорочено)

Добре, коли після двадцяти років роботи льотчиком ти й в сорок ще відчуваєш задоволення від польоту; добре, коли ти ще можеш радіти з того, як артистично точно посадив машину: легенько натиснеш ручку, піднімеш невеличку хмарку куряви й плавно відвоюєш останній дюйм над землею! Особливо коли приземляєшся на сніг. Сніг – чудова підстилка під колеса, і добре сісти на сніг – це так само приємно, як пройтися босими ногами по пухнастому килиму в готелі.

Але з польотами на ДС-3, коли, бувало, піднімеш у повітря стареньку машину за будь-якої погоди й летиш над полями навмання, уже покінчено. Робота в Канаді добре загартувала його. Не дивно, що він закінчив своє льотне життя над пустелею Червоного моря, літаючи на «Фейрчальді» нафтоекспортної компанії «Тексегипто», яка мала право на розвідку нафти по всьому египетському узбережжю. Посадкових майданчиків не було. Він садовив свою машину всюди, де хотіли висадитися геологи й гідрологи, тобто й на пісок, і на кущі, і на кам'янисте дно пересохлих струмків, і на довгі білі обмілини Червоного моря. Обмілини були найнебезпечніші: гладенька на вигляд поверхня пісків завжди була всіяна великими шматками білого корала, гострими по краях, мов бритва, і коли б не низький центр ваги «Фейрчальда», він не раз перекинувся б від проколу камери.

Але й це все було вже в минулому. Компанія «Тексегипто» відмовилася від дорогих спроб знайти велике нафтове родовище... (...)

Отак він і залишився з порожніми руками, коли не брати до уваги байдужу дружину, якій він не був потрібен, та десятирічного сина, що народився надто пізно й – Бен розумів десь у глибині душі – чужого їм обом, са-

Обкладинка книжки
Дж. Олдріджа
«Останній дюйм»
(видавництво
«BookChef», 2021)

мотнього, неприкаяного хлопчика, який у десять років розумів, що мати ним не цікавиться, а батько – стороння людина, яка не знає, про що з ним говорити, різка й небагатослівна в ті лічені хвилини, коли вони бували разом.

От і ця хвилинка не була кращою за інші. Бен узяв із собою хлопчика на «Остер», який страшенно кидало на висоті двох тисяч футів над узбережжям Червоного моря, і чекав, що сина ось-ось закачає.

– Коли тебе занудить, – сказав Бен, – нагни голову нижче, щоб не забруднити всю машину.

– Добре, – хлопчик мав дуже нещасний вигляд.

– Боїшся?

Маленький «Остер» нещадно кидало в розпеченому повітрі то в один, то в другий бік, але переляканий хлопчина все ж не губився і, відчайдушно смокчучи цукерку, розглядав прилади, компас, рухливий авіагоризонт.

– Трохи, – відповів хлопець тихим і несміливим голосом, не схожим на грубуваті голоси американських дітей. – А літак не зламається від цих поштовхів?

Бен не вмів заспокоювати сина, він сказав правду.

– Якщо машину не доглядати, вона неодмінно зламається.

– А ця... – почав хлопчик, але його дуже нудило, і він не закінчив.

– Ця в порядку, – роздратовано сказав батько. – Цілком справний літак.

Хлопчик опустив голову й тихенько заплакав.

Бен пожалкував, що взяв із собою сина. Усі великодушні поривання в них у сім'ї завжди закінчувалися невдачею, їм обом давно бракувало цього почуття – черствій, плаксивій, провінційній матері й різкому, нервовому батькові. Якось під час одного з таких нападів великодушності Бен спробував повчити хлопчика вести літак, і хоч син виявився дуже кмітливим і досить швидко засвоїв основні правила, кожен окрик доводив хлопця до сліз...

– Не плач! – наказував йому тепер Бен. – Нічого тобі плакати. Підведи голову, чуєш, Деві!.. Підведи зараз же!

Але Деві сидів похнюпившись, а Бен дедалі більше жалкував, що взяв його, і сумовито поглядав на величезну мертву пустелю узбережжя Червоного моря, котра розстилася під крилом літака, – суцільну смугу на тисячу миль, якою відокремлювалися ніжно розмиті акварельні фарби суходолу від бляклої зелені моря. Усе було нерухоме й мертво. Сонце випалювало тут усе живе, а весною вітри підіймали в повітря маси піску на тисячах квадратних миль і відносили його на той бік Індійського океану, де він і залишався навіки; пустеля злилася з дном морським.

– Сядь прямо, – сказав він Деві, – коли хочеш навчитися, як іти на посадку.

Він знав, що тон у нього різкий, і сам завжди дивувався, чому не вміє розмовляти з хлопчиком. Деві підвів голову. Він ухопився за дошку управління і нахилився вперед. Бен торкнув важіль газу, почекав, доки зменшиться швидкість, а потім із силою потягнув рукоятку тримера, яка була дуже незручно приладнана в цих маленьких англій-

ських літаках – угорі ліворуч, майже над головою. Раптовий поштовх пригнув голову хлопчика вниз, але він зразу ж підвів її і почав дивитися поперх опущеного носа машини на вузьку смугу білого піску вздовж затоки, схожої на коржа, кинутого в цю прибережну пустку. Батько вів літак прямо туди.

– А як ти знаєш, звідки віє вітер? – запитав хлопчик.

– По хвилях, по хмаринці, чуттям! – крикнув йому Бен.

Але він уже й сам не знав, чим керується, коли веде літак. Не думаючи, він знав з точністю до одного фута, де посадити машину. Доводилося бути точним: гола смуга не давала йому жодної зайвої п'яді й опуститися на неї міг тільки дуже маленький літак. Звідси до найближчого населеного пункту було сто миль, а довкола – мертва пустеля.

– Найголовніше – це правильно розрахувати, – сказав Бен. – Коли вирівнюєш літак, треба, щоб відстань до землі була шість дюймів. Не фут і не три, а рівно шість дюймів! Якщо вище – стукнешся під час посадки, і літак буде пошкоджено. Надто низько – наскочиш на горбик і перекинешся. Головне – останній дюйм.

Деві кивнув. Він уже знав. Він бачив, як в Ель-Бабі, де вони брали напрокат машину, одного разу перекинувся такий «Остер». Учень, який літав на ньому, загинув.

– Бачиш! – закричав батько. – Шість дюймів. Коли він почне сідати, я беру назад ручку. Тягну її на себе. Отак! – сказав він, і літак торкнувся землі легко, мов сніжинка. – Останній дюйм! – Бен зразу ж вимкнув мотор і натиснув на ножні гальма. Ніс літака задерся вгору, а гальма не дали йому зануритись у воду – до неї лишилося шість чи сім футів.

Двоє льотчиків повітряної лінії, які відкрили цю бухту, назвали її Акулячою – не через форму, а через її мешканців. У ній завжди водилася сила-силенна великих акул. Вони запливали сюди із Червоного моря, ганяючись за косяками оселедців і кефалі, які час від часу шукали собі тут захистку. Бен і прилетів сюди, власне, заради акул, а тепер, коли потрапив у бухту, зовсім забув про хлопчика й тільки часом давав йому розпорядження: допомогти розвантажувати речі, закопати мішок з продуктами в мокрий пісок, змочити пісок морською водою, подавати інструменти й всякі дрібниці, потрібні для акваланга й камер. (...)

– Затягни на мені цей ремінь! – звелів він Деві.

На спині в нього був важкий акваланг. З двома його двадцятикілограмовими циліндрами зі стисненим повітрям він зможе пробути більше години на глибині тридцять футів. Глибше опускатися і не треба. Акули цього не роблять.

– І не кидай у воду каміння, – сказав батько, піднімаючи циліндричний водонепроникний кіноапарат і витираючи пісок з його ручки. – А то всю рибу поблизу сполохаєш. Навіть акул. Дай мені маску!

Деві передав йому маску зі скляним забралом.

– Мене не буде хвилин двадцять. Потім я піднімуся, і ми поснідаємо, бо сонце вже високо. Ти поки що обклади камінням колеса машини й посидь під крилом у затінку. Зрозумів?

– Зрозумів, – відповів Деві.

Бен раптом відчув, що розмовляє з хлопчиком так, як розмовляв з дружиною, чия байдужість завжди викликала його на різкий і владний тон. Нічого дивного, що бідний хлопчина цурався їх обох.

– І про мене не турбуйся, – сказав він хлопчикові, заходячи у воду. Узявши в рот трубку й опустивши вниз кіноапарат, щоб той своєю вагою тягнув його на дно, Бен зник під водою. (...)

► Хлопчик залишився на безлюдному березі, сам на сам з грізним морем і власними страхами. Тим часом Бен оглядав підводну частину бухти: акул тут було чимало, тож зйомка, за яку телекомпанія пообіцяла три тисячі доларів, мала бути успішною. За пів години льотчик із сином сіли снідати. ◀

Деві дав йому рушник, і Бену довелося миритися із життям на сухій, гарячій землі. Він відчув, що зробив велику дурницю, узявшись за таку роботу. Він був добрим льотчиком по нерозвіданих трасах, а зовсім не якимсь авантюристом, що ганяється за акулами з підводним кіноапаратом. І все-таки йому пощастило, що він дістав хоч цю роботу. (...) Бену треба було швидко заробити гроші, і от з'явилася така можливість. (...)

– А хто-небудь знає, що ми тут? – спитав Деві спітнілого від сну батька, коли той знову збирався спуститися під воду.

– Чому ти запитуєш?

– Не знаю. Просто так.

– Ніхто не знає, що ми тут, – сказав Бен. – Ми дістали в єгиптян дозвіл летіти в Хургаду. Вони не знають, що ми залетіли так далеко. І не повинні знати. Це ти запам'ятай.

– А нас можуть знайти?

Бен подумав, що хлопчик боїться, чи не звинуватять їх у чомусь недозволеному. Діти завжди бояться, що їх спіймають на гарячому.

– Ні, прикордонники нас не знайдуть. З літака вони навряд чи помітять нашу машину. А сухоходом ніхто сюди не добереться, навіть на виллісі, – він показав на море. – І звідти ніхто не прийде: там рифи...

– Невже ніхто-ніхто про нас не знає? – тривожно запитав хлопчик.

– Я ж кажу, що ні! – роздратовано відповів батько. Але раптом зрозумів, хоч і пізно, що Деві непокоїть не страх бути пійманим, він просто боїться лишитися сам. – Ти не бійся, – промовив Бен грубувато, – нічого з тобою не станеться!

– Зривається вітер, – сказав Деві, як завжди тихо й надто серйозно.

– Знаю. Я пробуду під водою лише пів години. Потім піднімуся, заряджу нову плівку й спущуся ще хвилин на десять. Займися тут чим-небудь. Шкода, що ти не захопив із собою вудочки.

«Треба було йому про це нагадати», – подумав Бен, занурюючись у воду разом із принадою з конини. Принаду він поклав на добре освітлену коралову гілку, а камеру встановив на виступі. Потім він міцно прив'язав м'ясо телефонним дротом до корала, щоб акулам важче було його відірвати.

Закінчивши цю справу, Бен відступив у невелику нішу на якихось десять футів від принади, щоб захистити себе ззаду. Він знав, що на акул не доведеться довго чекати.

У сріблястому просторі, там, де корали переходили в пісок, їх було вже п'ять. Він мав рацію. Акули прийшли зразу ж, почувши запах крові. Бен завмер, а коли видихав повітря, то притискував клапан до корала за спиною, щоб пухирці повітря, лопаючись, не сполохали акул.

– Підходьте! Ближче! – заохочував він риб. Але їх і не треба було запрошувати.

Вони кинулися просто на шматок конини. Попереду йшла знайома плямиста акула-кішка, а за нею дві чи три акули тієї самої породи, але менші. Вони не пливли й навіть не ворушили плавниками; вони летіли вперед з великою швидкістю, наче сірі ракети. Підійшовши до м'яса, акули трохи звернули вбік, на ходу одриваючи шматки.

Він зняв на плівку все: наближення акул до цілі, якусь дерев'яну манеру роззявляти пащу, наче в них боліли зуби, пожадливий пакосний укус – найогидливіше видовисько, яке йому доводилося бачити в житті.

– Ах ви гади! – сказав він, не розкриваючи губів.

Як і кожен підводник, він їх ненавидів і дуже боявся, але не міг не захоплюватися ними.

Вони з'явилися знов, хоч ролик його плівки був уже майже цілком використаний. Отже, йому доведеться піднятися на суходіл, перезарядити камеру й швидше повернутися назад. Бен глянув на камеру й пересвідчився, що плівка закінчилася. Підвівши очі, він побачив, що вороже налаштована акула-кішка пливе просто на нього.

– Геть! Геть! Геть! – загорлав Бен у трубку.

Кішка на ходу повернулася на бік, і Бен зрозумів, що вона зараз кине́ться на нього. Тільки в цю мить він помітив, що руки й груди в нього вимазані кров'ю від кінського м'яса. Бен проклинав свою небережність. Але докоряти собі було безглуздо й пізно, і він почав відбиватися від акулі кіноапаратом.

Кішка випередила його, і камера тільки злегка ковзнула по ній. Бокові різці з розмаху схопили праву руку Бена, ледве не зачепили грудей і пройшли крізь його руку, наче бритва. Від страху й болю Бен почав розмахувати руками; кров його зразу ж скаламутила воду, але він уже нічого не бачив і тільки відчував, що акула зараз нападе знов. Одбиваючись ногами, Бен посувався назад і раптом відчув, що його різонуло по ногах.

Судомно кидаючись, він заплутався в гіллястих заростях; Бен тримав трубку в правій руці, боячись випустити її. І тої миті, коли він побачив, що на нього напала ще одна акула, трохи менша, він ударив її ногами й сам одкинувся назад.

Бен ударився спиною об надводний край рифу, якимсь вискотився з води і, весь у крові, повалився на пісок, як сніп.

Опам'ятавшись, Бен одразу ж згадав усе, що сталося, хоч і не розумів, чи довго він був непритомний і що було потім: усе тепер, здавалося, уже не корилося його владі.

– Деві! – закричав він.

Десь зверху почувся приглушений голос хлопця, але в очах у Бена було темно – він знав, що ще не минув шок. Але він побачив сина,

його нахилене, сповнене жаху обличчя і зрозумів, що був без пам'яті лише кілька секунд. Рухатися він майже не міг.

– Що мені робити? – кричав Деві. – Бачиш, що з тобою сталося?

Бен заплющив очі, щоб зібратися з думками. Він знав, що вже не зможе вести літак: руки горіли, як у вогні, і були важкі, наче свинець, ноги не рухалися, а в голові стояв туман.

– Деві, – ледве-ледве вимовив Бен із заплющеними очима, – що в мене з ногами?

– У тебе руки... – почув він невиразний голос Деві, – руки зовсім порізані, просто жах!

– Знаю! – сердито сказав Бен, не розтуляючи зубів. – А що в мене з ногами?

– Ноги в крові, теж порізані...

– Дуже?

– Дуже, але не так, як руки. Що мені робити?

Тоді Бен глянув на руки й побачив, що права майже зовсім одірвана, – він бачив м'язи, сухожилля, крові майже не було. Ліва була схожа на шматок пожованого м'яса й сильно кровоточила; він зігнув її, підтягнув кисть до плеча, щоб зупинити кров, і застогнав від болю.

Бен знав, що справи його дуже погані. Але тут же зміркував, що треба щось робити: коли його не стане, хлопець залишиться сам, і про це страшно було навіть думати. Це було ще гірше, ніж його власне становище. Хлопця не скоро знайдуть у цій спаленій сонцем країні, якщо взагалі його знайдуть.

– Деві, – сказав він рішуче, ледве володіючи недоладними думками, – слухай-но... Візьми мою сорочку, розірви й перев'яжи мені праву руку. Чуєш?

– Чую.

– Міцно обв'яжи мені ліву руку вище ран, щоб зупинити кров. Потім якось прив'яжи кисть до плеча. Так міцно, як тільки зможеш. Зрозумів? Перев'яжи обидві руки.

– Зрозумів.

– Перев'яжи дуже міцно. Спочатку праву руку, але закрий рану. Зрозумів? Ти зрозумів...

Бен не почув відповіді, тому що знову знепритомнів; цього разу він був без пам'яті довше й опам'ятався тоді, коли хлопчик перев'язував йому ліву руку. Серйозне, напружене, бліде личко сина скривилося від жаху, але він з відчайдушною мужністю старався виконати своє завдання.

– Це ти, Деві? – сказав Бен, чуючи сам, як невиразно вимовляє слова. – Послухай, хлопчику, – говорив він через силу, – я тобі повинен сказати все одразу, на випадок, якщо знов знепритомнію. Перев'яжи мені руки, щоб я не втрачав надто багато крові. Приведи в порядок ноги й витягни мене з акваланга. Він мене душить.

– Я хотів тебе витягнути, – сказав Деві сумним голосом. – Не можу, не знаю як.

– Ти мусиш мене витягнути, ясно?! – прикрикнув Бен за своєю звичкою, але тут же зрозумів, що єдина надія врятуватися і хлопчиків, і йому – це примусити Деві самотійно думати, упевнено робити

те, що він повинен зробити. Треба якось переконати в цьому хлопчика. – Я тобі скажу, синку, а ти постарайся зрозуміти. Чуєш? – Бен ледве чув сам себе й на секунду навіть забув про біль. – Тобі, бідоласі, доведеться все робити самому, так уже сталося. Не сердься, коли я на тебе гримну. Тут уже не до образ. На це не треба зважати, зрозумів?

– Зрозумів, – Деві перев'язував ліву руку й не слухав його.

– Молодець! – Бен хотів підбадьорити дитину, але це в нього якось не виходило. Він ще не знав, як підійти до хлопчика, але розумів, що це необхідно. Десятирічна дитина мала виконати надзвичайно складну справу. Якщо вона хоче вижити. Але все повинно йти по порядку.

– Дістань у мене з-за пояса ніж, – сказав Бен, – і переріж усі ремінці акваланга, – сам він не встиг скористатися ножом. – Бери тонку пилку: так буде швидше. Не поріжся.

– Добре, – сказав Деві, підводячись. Він подивився на свої вимазані в кров руки й позеленів. – Якщо можеш хоч трохи підвести голову, я витягну один ремінь, я його розстебнув.

– Гарзд, постараюся.

Бен трошки підвів голову й сам здивувався, як важко йому навіть поворухнутися. Спроба ворухнути шиєю знесилила його, і він знепритомнів; цього разу він провалився в чорну безодню нестерпного болю, який, здавалося, ніколи не вгамується. Повільно прийшов до пам'яті й відчув навіть полегкість.

– Це ти, Деві?.. – запитав звідкись здалеку.

– Я зняв з тебе акваланг, – почувся тремтячий голос хлопчика. – Але в тебе на ногах усе ще тече кров.

– Не звертай уваги на ноги, – сказав він, розплющуючи очі.

Бен трошки підвівся, щоб подивитися, у якому він стані, але побоювався знову знепритомніти. Він знав, що не зможе сісти, а звестися на ноги й поготів, і тепер, коли хлопчик перев'язав йому руки, верхня половина тулуба в нього була скута. Найгірше – ще попереду, і йому треба було все обміркувати.

Єдиною надією врятувати хлопця був літак, і Деві повинен буде його вести. Не було ні іншої надії, ні іншого виходу. Але спочатку треба все добре продумати. Хлопця не можна лякати. (...)

Довго вибиралися вони по схилу – Деві тягнув, а Бен відштовхувався п'ятами, на мить непритомніючи й знову вертаючись до тями. Двічі він зривався вниз, але нарешті вони дісталися до машини. Бену пощастило навіть сісти, притулившись спиною до хвостової частини літака, і озирнутися. Та сидіти було справжнім пеклом, і зомлівав він дедалі частіше. Його тіло, здавалося, роздирали тепер на дибі.

– Як справи? – запитав він хлопця; той задихався, знесилений від напруження. – Ти, певно, зовсім змучився.

– Ні! – крикнув Деві сердито. – Я не втомився! – його тон здивував Бена: батько ніколи ще не чув у голосі хлопця протесту, а люті й поготів. Виявляється, обличчя його сина могло приховувати ці почуття. Невже можна роками жити із сином і не розгледіти його обличчя? Однак зараз він не міг дозволити собі роздумувати про це. Він усе добре усвідомлював, але подих захоплювало від нападів болю. Шок минав.

Правда, Бен дуже ослаб, відчував, як з його лівої руки сочиться кров, і не міг поворухнути ні рукою, ні ногою, ні навіть пальцем (якщо в нього ще лишилися пальці). Деві самому доведеться підняти літак у повітря, вести його й посадити на землю. (...)

Зрештою Деві вдалося втягнути батька в кабінку. Лагідним голосом Бен видавав накази щодо підготовки літака до зльоту. Хлопчик чітко виконував усі його команди.

– Ось що треба зробити, Деві, – повільно вів батько. – Потягни важіль газу на дюйм, не більше. Одрозу. Зараз же. Постав усю ступню на педаль. Добре! Молодець! Тепер поверни чорний вимикач з мого боку. Чудово! Тепер натисни оту кнопку, а коли мотор заведеться, потягни важіль ще трохи. Стій! Коли мотор заведеться, постав ногу на ліву педаль, увімкни мотор до краю й розвернися проти вітру. Чуєш?

– Це я можу, – сказав хлопець, і Бену здалося, що він почув у його голосі різку нотку нетерпіння, яка нагадувала чимось його власний голос. – Здорово дме вітер, – додав хлопець. – Надто сильно, мені це не подобається.

– Коли будеш вирулювати проти вітру, подай уперед ручку. Починай! Запускай мотор!

Бен відчув, що Деві перехилився через нього й увімкнув стартер; потім чхнув мотор. Тільки б не надто сильно пересував ручку, доки не заведеться мотор! «Зробив! Їй-богу, зробив!» – подумав Бен, коли мотор почав працювати. Він кивнув, і в голові одразу ж запаморочилося від напруження. Бен зрозумів, що хлопчик дає газ і намагається розвернути літак. А потім його всього неначе поглинув якийсь нестерпний шум: він відчув поштовхи, спробував підняти руки, але не зміг й опам'ятався від надто сильного ревіння мотора.

– Зменш газ! – закричав він якомога голосніше.

– Добре, але вітер не дає мені розвернутися.

– Ми стали проти вітру? Ти повернув проти вітру?

– Так, але вітер нас перекине.

Бен відчув, що літак розгойдується в усі боки, хотів виглянути, але поле зору було таке мале, що йому доводилося цілком поклатися на сина.

– Відпусти ручку гальмо! – сказав Бен. Він забув про нього.

– Готово! – відгукнувся Деві. – Я відпустив.

– Ага, відпустив! Хіба я не бачу! Старий дурень! – вилаяв Бен сам себе. Тут він згадав, що його не чути за гуркотом мотора й що треба кричати.

– Слухай далі! Це зовсім просто. Тягни важіль і тримай ручку посередині. Коли машина підстрибуватиме, то нічого. Зрозумів? Уповільни хід. І держи прямо. Держи її проти вітру, не бери на себе ручки, доки я не скажу. Ну! Не бійся вітру!

Він чув, що мотор реве дужче – Деві додавав газу, – відчував поштовхи, погойдування машини, яка прокладала собі дорогу в піску. Потім літак почав ковзати, підхоплений вітром, але Бен дочекався, доки поштовхи стали слабші, і знову знепритомнів.

– Не смій! – почув він здалеку.

Бен опам'ятався. Вони щойно одірвалися від землі. Хлопець слухняно тримав ручку й не тягнув її до себе; вони ледве-ледве перевалили через дюни, і Бен зрозумів, що хлопцеві потрібно було багато мужності, щоб не смикнути від страху ручку. Різкий подув вітру впевнено підхопив літак, але потім він провалився в яму, і Бену стало дуже погано.

– Піднімися на три тисячі футів, там буде спокійніше! – крикнув він. Йому треба було витлумачити синові все це до відльоту, адже Деві тепер важко буде його почути. Ще одна дурниця! Не можна втрачати розуму й весь час робити дурниці.

– Три тисячі футів! – крикнув він. – Три.

– Куди летіти? – запитав Деві.

– Спершу піднімися вище! Вище! – кричав Бен, боячись, що бовтанка знов налякає хлопця. По тому, як гув мотор, можна було здогадатися, що він працює з перевантаженням і що ніс літака трохи задертий; але вітер їх підтримує, і цього вистачить на кілька хвилин. Дивлячись на спідометр і намагаючись на ньому зосередитися, Бен знову поринув у темряву, сповнену болю.

Його повернуло до пам'яті чмихання мотора. Було тихо, вітер ущух, він залишився внизу, але Бен чув, як важко дихає і ось-ось заглухне мотор.

– Щось сталося! – кричав Деві. – Прокинься! Що сталося? – Деві не розумів, що треба зробити, а Бен не зміг йому це вчасно показати.

Він незграбно повернув голову, підчепив щоголю і підборіддям ручку й підняв її на дюйм. Мотор чхнув, дав вихлоп і загуркотів рівно.

– Куди летіти? – знову спитав Деві. – Чому ти мені не кажеш, куди летіти?!

За такого непостійного вітру не могло бути прямого курсу, незважаючи на те, що тут, угорі, було відносно спокійно. Залишалося триматися берега до самого Суєца.

– Іди вздовж берега. Тримайся від нього праворуч. Ти його бачиш?

– Бачу. А це правильний шлях?

– За компасом курс повинен бути приблизно триста двадцять! – крикнув Бен; здавалося, голос його був надто слабкий, щоб Деві міг почути, але той почув.

«Хороший хлопець, – подумав Бен, – він усе чує».

– За компасом триста сорок! – закричав Деві.

Компас містився вгорі, і дзеркало рефлектора було видно тільки із сидіння пілота.

– От і добре! Добре! Правильно. Тепер іди вздовж берега й тримайся його весь час. Тільки, боронь боже, нічого більше не роби! – застеріг Бен; він чув, що вже не говорить, а тільки невиразно бурмоче. – Нехай машина сама робить своє діло. Усе буде гаразд, Деві...

Отже, Деві все-таки запам'ятав, що треба вирівняти літак, держати потрібні оберти мотора й швидкість! Він це запам'ятав. Славний хлопча! Він долетить. Він упорається! (...)

Залишившись сам на висоті трьох тисяч футів, Деві подумав, що вже ніколи більше не зможе плакати. У нього на все життя висохли сльози. Тільки раз за свої десять років він похвалився, що його бать-

ко – льотчик. Але він пам'ятав усе, що батько розповідав йому про цей літак, і багато про що здогадувався, чого батько не говорив. (...)

Деві боявся батька. Правда, не тепер. Тепер він просто не міг на нього дивитися: той спав з відкритим ротом, напівголий, весь залитий кров'ю. Хлопець не хотів, щоб батько помер; він не хотів, щоб померла мати, але нічого не вдієш: це буває. Люди завжди помирають.

Бену здавалося, що від поштовхів його тіло пронизують крижані стріли, розривають на шматки. У роті в нього пересохло. Бен повільно приходив до пам'яті. Глянувши вгору, він побачив куряву, а над нею тьмяне небо.

– Деві! Що сталося? Що ти робиш? – закричав він сердито.

– Ми майже прилетіли, – відповів Деві. – Але вітер піднявся зараз високо, і вже смеркає.

Бен заплющив очі, щоб збагнути те, що сталося, але так нічого й не зрозумів. Йому здавалося, що він уже повертався до пам'яті, коли вказував хлопцеві курс, а потім знову втрачав свідомість. Літак гоїдало, і це ще більше посилювало біль.

– Що ти бачиш? – вигукнув він.

– Аеродроми й будинки Каїра. Он великий аеродром, куди прибувають пасажирські літаки.

Хитання і поштовхи літака обірвали слова хлопця. Здавалося, потоком повітря їх підносить угору на сотню футів, щоб потім жбурнути вниз у нестримному падінні на добрих дві сотні футів; крила літака судорожно розгойдувалися то в один, то в другий бік.

– Не спускай з очей аеродрому! – крикнув Бен крізь напад болю. – Стеж за ним! Не спускай з очей! – йому довелося крикнути це двічі, перш ніж хлопець розчув; він тихенько говорив про себе: «Бога ради, Деві, тепер ти повинен чути все, що я кажу».

– Літак не хоче йти донизу, – сказав Деві; очі його розширились і, здавалося, займали тепер усе обличчя.

– Вимкни мотор.

– Вимкнув, але нічого не виходить. Не можу опустити ручку.

– Потягни ручку тримера, – звелів Бен, підвівши голову вгору, де була ручка. Він згадав і про закрилки, але хлопцеві нізачо не вдасться їх зрушити; доведеться обійтися без них.

Деві мусив підвестися, щоб дотягнутися до ручки на колесі й подати її вперед. Ніс літака опустився, і машина перейшла в піке.

– Вимкни мотор! – наказав Бен.

Деві вимкнув газ, вимкнув суміш, і вітер із силою підкидав літак то вгору, то вниз.

– Стеж за аеродромом, роби над ним коло! – сказав Бен і почав збирати всі сили для того останнього напруження, яке чекало на нього.

Тепер йому треба сісти, випростатися і стежити через вітрову шибку за наближенням землі. Настала вирішальна хвилина. Підняти літак у повітря і вести його не так важко, а посадити на землю – оце завдання!

– Там великі літаки! – кричав Деві. – Один, здається, стартує!

– Бережись, зверни вбік! – гукнув Бен.

Це була досить нікчемна порада, але потім дюйм за дюймом Бен підводився: йому допомагало те, що ніс літака був опущений. Прива-

лившись до тремтячих дверцят і впираючись у них плечем і головою, він з великим напруженням посувався вгору; Бен зосередив на цьому всі свої сили. Нарешті голова його опинилася так високо, що він міг упертися нею в дошку управління. Наскільки міг, він підвів голову й побачив, як наближається земля.

– Молодець! – закричав Бен синові.

Бен тремтів й обливався потом, він почував, що від усього тіла залишилася живою тільки голова. Рук і ніг більше не було.

– Лівіше! – наказував він. – Давай ручку вперед! Нагни її вліво! Гни ще! Добре! Усе гаразд, Деві. Ти зможеш. Уліво! Натисни ручку вниз...

– Я вржуся в літак.

Бену видно було великий літак. До літака лишилося не більше ніж п'ятсот футів, і вони йшли прямо на нього. Уже майже стемніло. Курява висіла над землею, наче море, але за великим чотиримоторним літаком виднілася смуга чистого повітря, – отже, мотори запущено на повну потужність. Якщо він стартував, а не перевіряв мотори, усе буде гаразд. Не можна сідати за льотною доріжкою: там ґрунт надто нерівний.

Бен заплющив очі.

– Стартує...

Бен із зусиллям розплющив очі й кинув погляд поверх носа машини, що хиталася вгору й вниз. До великого ДК-4 лишилося щонайбільше двісті футів, він просто заступав їм дорогу, але йшов з такою швидкістю, що вони розминуться. Бен відчув, що охоплений жахом Деві почав тягнути на себе ручку.

– Не можна! – крикнув Бен. – Гни її донизу!

Ніс літака задерся, і вони втратили швидкість. Якщо втратити швидкість на такій висоті та ще за такого вітру, їх рознесе на шматки.

– Вітер! – гукнув хлопець; його маленьке личко застигло й перетворилося на трагічну маску.

Бен знав, що наближається останній дюйм і все в руках хлопчика...

– Молодець! – похвалив він. Залишилася хвилина до посадки.

– Шість дюймів! – кричав Бен Деві; язик його наче розпух від напруження і болю, а з очей текли гарячі сльози. – Шість дюймів, Деві!.. Стій! Ще рано! Ще рано... – плакав він.

На останньому дюймі, що відділяв їх від землі, Бен усе-таки

Ілюстрація з книжки Дж. Олдріджа «Останній дюйм» (видавництво «BookChef», 2021)

втратив самовладання. Його огорнув страх, ним оволоділа смерть, і він не міг більше ні говорити, ні кричати, ні плакати. Бен привалився до дошки; в очах його був страх за себе, страх перед цим останнім запаморочливим падінням на землю, коли чорна злітна доріжка насувається на тебе в хмарі пороху. Він намагався крикнути: «Пора! Пора! Пора!», але страх був надто великий. В останню смертну мить, яка знов кидала його в забуття, Бен відчув, як ніс літака трохи піднявся, почувся гуркіт ще не заглушеного мотора, літак, ударившись об землю колесами, м'яко підскочив у повітря, а потім настало нестримне чекання. Та ось хвіст і колеса літака торкнулися землі – це був останній дюйм. Вітер закрутив літак; машина забуксувала, описала на землі петлю і завмерла. Настала тиша.

О, яка тиша і який спокій! Бен чув їх, відчував усією своєю істотою. Він раптом зрозумів, що виживе. Він так боявся померати й ще зовсім не хотів здаватися!

У житті не раз настають вирішальні хвилини й залишаються вирішальні дюйми, а в пошматованому тілі льотчика знайшлися вирішальні сили – кістки й кровоносні судини, про які люди й не підозрювали. Коли здається, що все вже кінчено, вони беруть своє. Єгипетські лікарі, несподівано для себе, виявили, що в Бена їх невичерпний запас, а здатність відроджувати розірвані тканини, здавалося, була дана льотчикові самою природою.

На все це потрібен був час, але що означав час для життя, яке висіло на волосинці?.. Однаково Бен нічого не відчував, крім припливів і відпливів болю та рідких проблесків свідомості.

– Уся справа в адреналіні, – розкотисто сміявся кучерявий лікар-єгиптянин, – а ви його виробляєте, як атомну енергію.

Здавалося, усе було гаразд, а проте Бен таки втратив ліву руку. «Дивно, – думав він, – я міг би поклястися, що більше дісталось правій руці». Довелося перебороти й параліч, що його кучерявий зцілитель уперто називав «великим нервовим шоком». Усе пережите зробило з Бена нерухомий і дуже крихкий уламок – одужання не могло йти швидко. Але справа все-таки йшла на краще. Усе йшло на краще, крім його лівої руки, яка опинилася в печі, де спалювали сміття. Та й це було б нічого, коли б услід за рукою не пішла туди ж і його професія льотчика.

А крім усього, був ще хлопчик.

– Він живий і здоровий, – повідомив лікар. – Обійшлося навіть без шоку, – кучерявий єгиптянин кидав дотепні жарти чудовою англійською мовою. – Він значно рухливіший за вас!

Отже, і з Деві все було гаразд. Навіть літак уцілів. Усе було дуже добре, але вирішувала справу зустріч із хлопцем: тут або все почнеться, або знову закінчиться, і, можливо, назавжди.

Коли привели Деві, Бен побачив, що це була та сама дитина, з тим самим обличчям, яке він зовсім недавно вперше розглядив. Але справа була не в тому, що розглядив Бен, важливо було дізнатися, чи зумів хлопець що-небудь побачити у своєму батькові?

– Ну як, Деві? – несміливо спитав він сина. – Здорово було, га?

Деві кивнув. Бен знав: хлопчина зовсім не думає, що було здорово, але настане час, і він зрозуміє. Колись хлопець зрозуміє, як було здорово. До цього варто було докласти рук.

– Розклеївся твій батько, правда? – запитав він знову.

Деві кивнув. Обличчя його лишалося таким же серйозним.

Бен усміхнувся. Так, що вже гріха таїти: батько справді розклеївся! Їм обом потрібен час. Йому, Бену, тепер потрібне буде ціле життя, ціле життя, яке подарував йому хлопець. Але, дивлячись у ці світлі очі, на трохи випнуті вперед зуби, на це обличчя, таке незвичайне для американця, Бен вирішив, що заради нього віддасть усе. На це варто витратити час. Він уже добереться до самого серця хлопчини! Рано чи пізно він до нього добереться.

Останній дюйм, який розділяє всіх і все, нелегко подолати, якщо не бути майстром своєї справи. Але бути майстром своєї справи – обов'язок льотчика, а Бен був же колись зовсім непоганим льотчиком.

Переклад В. Гнатовського

Запитання і завдання до прочитаного

1. Стисло перекажіть оповідання «Останній дюйм». У чому полягає екстремальність¹ зображеної в ньому ситуації? У якому епізоді дія сягає найбільшої емоційної напруженості?

2. З якими труднощами стикнувся Бен у своєму професійному й сімейному житті? Що спонукало героя підзаробити підводною зйомкою? Як ви гадаєте, чому він узяв із собою сина?

3. Як почувався Деві дорогою до Червоного моря? Чого він боявся на узбережжі? Що в його поведінці дратувало батька?

4. Чого навчили хлопчика пережиті події? Завдяки чому він спромігся врятувати своє та батькове життя?

5. Які риси характеру сина відкрив для себе Бен під час зображеної пригоди? Як змінилось його ставлення до Деві? Що допомогло Бенові порозумітися з хлопчиком?

6. Визначте основну думку оповідання.

7. **Творча лабораторія.** Визначте, з яких епізодів оповідання взято наведені рядки, і поясніть, які почуття їх зумовили. З огляду на зміни в емоційному стані героїв продумайте інтонації для виразного читання цих реплік.

«– Ні! – крикнув Деві сердито. – Я не втомився!»

«– Це я можу...»

«– Не смій! – почув він здалеку».

«– Молодець! – похвалив він. Залишилася хвилинка до посадки».

8. **Подискутуймо! Робота в групах.** Обговоріть запитання. **А.** Чи був Бен хорошим батьком до того, як з ним трапилось нещастя? Обґрунтуйте відповідь деталями поведінки героя. **Б.** Як ви гадаєте, чи налагодяться стосунки Бена й Деві в майбутньому? Аргументуйте свою думку. **В.** Що було найважчим для Деві від того моменту, коли він побачив пораненого батька? Обґрунтуйте відповідь цитатами.

9. Узагальніть думки, висловлені під час обговорення. У відповіді використайте наведені звороти: «З одного боку, ми бачимо, що... але з іншого боку...»; «На перший погляд, здається, ніби... проте насправді...»; «Важко дати однозначну відповідь на це запитання, оскільки...»; «Якби герой... то... однак письменник змальовує його як...».

¹ *Екстремальність* – від екстремальний: крайній, граничний, такий, що виходить за межі звичайного, надзвичайний (за складністю, небезпечністю).

ТВОРЧО ПОВТОРЮЄМО Й УЗАГАЛЬНЮЄМО ПРОЧИТАНЕ

1. Поясніть назву оповідання Дж. Олдріджа «Останній дюйм».
2. Порівняйте стосунки батька та сина на початку й наприкінці цього твору.
3. Над чим (або над ким) сміється головний герой повісті Шолом-Алейхема «Хлопчик Мотл»? Що надає цій усмішці характеру «сміху крізь сльози»? Чи залишається Мотл оптимістом, попри всі труднощі?
4. Яку роль відіграє оповідь від першої особи в цьому творі? **Робота в парах.** Випишіть із тексту слова, які характеризують зовнішність, мову, поведінку Мотла. Складіть словесний портрет персонажа.
5. **Творча лабораторія. Робота в групах. А.** Серед різновидів репортажу надзвичайно цікавим, багатогранним і відповідальним є *репортаж-утілення*, або *репортаж-включення*. У ньому ви стаєте актором, утілюючись у героя. І хоча журналіст повинен прагнути до об'єктивного висвітлення подій, сила репортажу-включення – в особистій причетності до події, у вашій особистій оцінці, тому що вона базується на ваших почуттях і досвіді. Тоді читач з вашою допомогою стане не лише свідком, але й учасником подій, побачить їх ізсередини. Ваша задача – перевтілитися в Деві або Бена та від їхнього імені розповісти про пригоди в Акулячій бухті. **Б. «Сімейний альбом родини Деві».** Доберіть цитати, які характеризували б родинні стосунки в сім'ї Деві, занотуйте їх у зошит. Підкресліть у цитатах ключові слова, які характеризують цю родину. Доберіть антоніми, які схарактеризували б щасливу родину. **В. Поетична майстерня «Діаманта».** *Діаманта* – це віршована форма із семи рядків, перший та останній з яких – поняття з протилежним значенням. За наведеною нижче схемою та прикладом складіть діаманти «Деві» та «Бен», які відображали б їхню духовну еволюцію.

Бен	
1 рядок: тема (іменник)	Льотчик
2 рядок: означення (2 прикметники)	Холодний, байдужий
3 рядок: дія (3 дієслова або дієприкметники)	Злиться, не розуміє, дратується
4 рядок: асоціації (4 іменники)	Подорож, трагедія, прозріння, пошук
5 рядок: дія (3 дієслова або дієприкметники)	Мріє, відчуває, вірить
6 рядок: означення (2 прикметники)	Турботливий, люблячий
7 рядок: тема (іменник – антонім до іменника в 1 рядку)	Батько

6. **Філологічний майстер-клас.** Порівняйте образи Деві з повісті «Останній дюйм» Дж. Олдріджа та головного героя повісті «Хлопчик Мотл» Шолом-Алейхема. Чи є в них спільні риси? Які головні відмінності в їхніх характерах ви помітили? Як зображено стосунки дітей і дорослих в обох творах?

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

У ПОШУКАХ СЕНСУ ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ

У цій частині ви дізнаєтеся:

- про найяскравіших представників середньовічної китайської лірики – Лі Бо та Ду Фу;
- про пошуки щастя, мудрості та сенсу життя у віршах Омара Хаяма та Гафіза Ширазі;
- про моральні чесноти справжньої людини в поезіях Шандора Петефі та Редьярда Кіплінґа;
- про філософський зміст образів Кандати й Маленького принца та багато інших цікавих речей.

РОЗДІЛ 1

З ПОЕЗІЇ СХОДУ

ВІДКРИТТЯ ДАВНЬОКИТАЙСЬКОЇ ЛІРИКИ

Що вам відомо про китайські культурні традиції?

Якщо колись європейської культури визнано Давню Грецію, то витоки далекосхідної цивілізації безперечно сягають Китаю. Саме китайська цивілізація дала поштовх розвитку писемності, літератури, релігій по всьому Далекосхідному регіону, що охоплює, окрім самого Китаю, Японію, Тайвань, Північну та Південну Корею, В'єтнам і Монголію.

Китайці з гордістю називають свою батьківщину «країною поезії». Це й не дивно, адже з I тис. до н. е. тут панував культ поетичного слова. Однак золотою добою китайської поезії вважається VII–X ст. Після війн між Північним і Південним Китаєм у VI ст. утворилася єдина держава, що стала однією з наймогутніших на Далекому Сході. Цей період пов'язаний з імператорською династією Тан, правління якої ознаменувалося економічною стабільністю, розквітом науки й культури.

Історія зберегла імена понад двох тисяч поетів епохи Тан. Серед них – імператори й столичні сановники, учені та провінційні чиновники, ченці й співаки. Пояснюється це тим, що в Середньовічному Китаї віршовий твір справдана був не лише виявом особливого стану душі, але й важливим складником суспільного життя. Здібності до віршування треба було продемонструвати на іспитах, що відкривали шлях до державної служби; без поетичних читань не обходилася жодна дружня вечірка; вірші присвячували одне одному, зустрічаючись і розлучаючись, надсилали замість листів, дарували з нагоди визначних подій. Китайці були переконані, що поезія формує внутрішній світ люди-

ни й лікує її від душевного болю і туги. Великих поетів глибоко шанували, навіть неписьменні землероби усно передавали з покоління в покоління їхні твори.

Значний вплив на китайську поезію справили конфуціанство й даосизм. Ці давні релігійно-філософські вчення за доби середньовіччя гармонійно співіснували з буддизмом, який у I ст. поширився на територію Китаю з Індії.

Засновником даосизму (IV ст. до н. е.) вважають мудреця Лао-Цзи (VI–V ст. до н. е.). В основі його вчення – поняття про джерело всього сущого – Дао (Шлях). Усе має своє Дао й перебуває в постійному русі, повсякчас змінюючись відповідно до законів Усесвіту.

Китайська притча пояснює сутність Дао так. Один юнак роками мріяв піднятися високо в гори, щоб побачити статую Лао-Цзи, але йому завжди щось заважало. Зрештою однієї ночі він вирішив, що негайно має вирушити в дорогу. Юнак вийшов за місто й зупинився. *«Сотня миль! А в мене лишень дві ноги, це вб'є мене. Я хочу неможливого. Я ніколи не проходив сотні миль, та й дороги немає»,* – розгублено думав він. На світанку до нього підійшов майстер Дао. Дізнавшись, що сталося, старий мовив: *«Ніхто не здатен зробити два кроки водночас. Ти можеш зробити лише один крок. Сильний, слабкий, молодий, старий – байдуже. Тільки крок за кроком людина може подолати десять тисяч миль, а тобі потрібно пройти лише сотню миль! Хто сказав, що треба йти не зупиняючись? Не поспішай, відпочинь після десяти миль. Насолодись відпочинком, адже в цій місцині найпрекрасніші долини й гори... Ходімо».* Мудрець сказав правду: що далі вони йшли, то мальовничішими були краєвиди. Нарешті подорожні побачили завершену статую великого Лао-Цзи. *«Тепер подорож почалася, – мовив старий і, помітивши неабияке здивування юнака, пояснив: – Саме так майстри спілкуються з людьми. Реальність існує зараз, із цієї миті подорож на тисячу й одну милю розпочалася. І я кажу правду, адже через тисячу й одну милю ти зустрінеш іншого майстра, який скаже: “Це просто спочинок, ходімо далі”. Сама подорож і є мета. Вона нескінченна. Вона вічна».*

Згідно з ученням Дао, утручання людини в природний плин буття призводить до хаосу. Щоб бути щасливим, треба жити в гармонії з природою, розуміти її і, довіряючи своїй душі, торувати шлях до нового, світлого, гуманного.

Особливий вплив даосизм справив на пейзажну лірику. Поезія такої тематики створює відчуття неосяжного простору та безмежного життя. Усамітнівшись у горах, лісі, на березі річки, людина усвідомлює себе часточкою Всесвіту й відчуває світлий спокій. Китайська поезія побудована на символах. Кожне дерево, кожна квітка, кожна тварина є поетичним знаком. Річки й гори символізують вічність природи та тлінність існування, сосна – довголіття, бамбук – стійкість і мужність, півонія – багатство й щастя, лелека – самотність і святість. Поезія китайських ліриків-даосів – це життя природи, радість і печаль земного буття, щастя спілкування і смуток розлуки.

Конфуціанство виникло в VI ст. до н. е. як учення про соціально гармонійне суспільство. Назва його походить від імені засновника – мислителя і філософа Кун Фу-Цзи (551–479 рр. до н. е.), що в західному варіанті звучить як Конфуцій. Конфуція шанували як великого вчителя мудрості, подвижника й просвітителя. Поступово конфуціанство стало основною державною релігією Китаю і залишалось нею до початку XX ст.

Конфуцій стверджував, що його вчення не містить нічого нового, а є лише переосмисленням давніх традицій і мудрості предків. Верховним божеством китайці здавна вважали Небо, яке уявляли у вигляді кола. Землю вони зображували у вигляді квадрата, а в її центрі вміщували свою батьківщину. Саме тому Китай називали Піднебесною, або Серединним царством. Конфуцій називав Небеса (Тянь) вищою духовною метою людини, а своє вчення – небесним, оскільки особистість завжди має прагнути до гармонії з Всесвітом. Найважливішим у людському житті мислитель проголошував самовдосконалення, усвідомлення мети й бажання її досягти.

Конфуцій свідомо обмежувався питаннями, що таке реальне людське життя і як його розумно влаштувати. «*Насмілюся запитати, що таке смерть?*» – якимось звернувся до мудреця учень. І той відповів: «*Не знаючи, що таке життя, звідки ми можемо знати, що таке смерть!*». Противники конфуціанства зображували філософа сухим і байдужим книжником, далеким від будь-якої поезії, але насправді Конфуцій щиро захоплювався світом і людиною.

Високого рівня гуманізм китайського мислителя сягає у вченні – любов до людини. Конфуцій був переконаний: особистість має бути інтелектуально, морально й суспільно розвинутою, шляхетною в справах і помислах, а основне завдання правителя («сина неба») полягає в підтриманні порядку для гармонійного життя громади. Моральні заповіді Конфуція втілювалися в його афоризмах, як-от: «*Не роби зла іншому, якщо не хочеш, аби воно повернулося*».

Митці, які сповідували конфуціанство, у своїй ліриці утверджували значущість порядку й гармонії. Вони писали про свої почуття виважено, поєднуючи простоту форми з глибиною думки.

Найяскравіші представники середньовічної китайської лірики – Лі Бо та Ду Фу.

Перевірте себе

1. Як ставилися до поезії в середньовічному Китаї? Обґрунтуйте свою відповідь прикладами.
2. Які положення даосизму відображено в китайській поезії середніх віків?
3. Який вплив на поезію Китаю мало конфуціанство?
4. **Мандруємо інтернетом.** За допомогою інтернет-мережі підготуйте презентацію на тему «Світ природи в середньовічній китайській ліриці».

Невідомий художник.
Конфуцій. 1770

ПОЕЗІЯ ГІР ТА ОЗЕР

Пригадайте, що таке пейзажна лірика. Наведіть приклади творів цього жанру.

Лі Бо
(701–762)

Ім'я Лі Бо, або Лі Тай-Бо, – китайського поета часів династії Тан – ще за життя було оповите легендами. За однією з них, його народила Золота зоря Тай Бай (Досконало Чиста), вигнана за провину у світ смертних. За іншою легендою, незадовго до народження сина матері насилася велика біла зірка, саме тому хлопчика й назвали Тай Бай, або Тай Бо (Велика Білизна). Як уособлення духу зірки поета називали Досконало Чистим.

Дитинство Лі Бо минуло в селі Цинлянь (провінція Сичуань). Хлопчик був непосидьком і прагнув радше бешкетувати, ніж учитися, проте виявляв потяг до знань, яким завдячував батькові.

Якось юний Лі Бо почув, що в сусідньому повіті є велика бібліотека, і вирушив туди. У горах він побудував собі солом'яну хатинку, де провів чимало днів, читаючи книжки. Через багато років місцеві жителі назвали те місце «скелею Тай Бай» і побудували біля підніжжя «Кабінет Тай Бай», де у свята згадують великого земляка.

У горах провінції Сичуань, що була колыскою даосизму, мешкало чимало самітників з різних куточків Китаю. Відмовившись складати іспит на здобуття чиновницької посади, п'ятнадцятирічний Лі Бо приєднався до монахів у храмі на горі Куаншань. Він захопився філософією Дао, що проповідувала втечу від суспільства, мандри заради пізнання світу, невтручання в природний порядок речей. Відкинувши дріб'язкові тривоги й клопоти, юнак дедалі глибше пізнавав себе. ❄

За десять років відлюдництва в гірських монастирях митець написав близько сотні поетичних і прозових творів. На столі у своїй кімнаті він тримав «чотири коштовності» ученого й літератора: пензлик, туш, папір і камінь для розтирання туші, – а на стіні висіли бойовий лук і меч. Ці речі супроводжували поета протягом усього життя.

А втім, Лі Бо не був аскетом, байдужим до земного буття. Перейнявшись «духом мандрівного лицарства», він кілька років подорожував із женьсьо – китайськими «робінгудами», які намагалися відновити соціальний порядок.

За легендою, перебуваючи в гірському монастирі, Лі Бо щоранку вправлявся в мистецтві володіння бойовою зброєю, так званому танку з мечем. Наставник оцінював його успіхи так: *«Чує звук спереду, а завдає удару ззаду, показує випад ліворуч, а б'є справа. Це Дракон, Фенікс, Тисячоверстий скакун»*. Коли Лі Бо виповнилося двадцять п'ять років, учитель передав йому свій меч і нагадав слова давніх мудреців: *«Прочитай десять тисяч сувоїв, подолай десять тисяч доріг. Ти вивчив чимало книжок, наповнених словами, тепер тобі потрібні книжки без слів»*. ❄

Чутки про автора довершених віршів, який годинами може говорити на філософські теми й водночас уміє насолоджуватися життям, дійшли до правителя Танської імперії. Запросивши Лі Бо до столиці, можновладець присвоїв йому звання академіка й подарував синій атласний халат, пояс із коштовними підвісками та мішечок для пензлика з гаптованою золотою рибкою. Ці речі вважалися найвищими придворними відзнаками.

Серед наближених імператора Лі Бо пробув недовго. Сповідуючи даосський принцип духовної свободи, несумісний з підлабузництвом і лицемірством імператорського двору, він за будь-яких умов залишався незалежним у переконаннях і вчинках. Придворні жартували, що поет має «кістку гордості», чи то «кістку Лі Бо», яка заважає йому кланятися. За три роки митець полишив столицю заради подорожі, у якій на нього чекали нові зустрічі й відкриття. Саме в той час Лі Бо познайомився і потоваришував з іншим майстром поезії – Ду Фу. Щира дружба позначилася на творчості обох поетів, названих «батьками віршів».

Участь у політичному житті Китаю трагічно вплинула на долю Лі Бо. Він був радником опального коронного принца, який організував заколот проти батька. Бунтівного поета оголосили «нічим» і на знак найвищої ганьби прилюдно зняли з нього шапку та взуття. Як державного злочинця його очікувала страта. Однак у справу втрутився генерал, якому Лі Бо колись допоміг. Поета помилували, але відправили на заслання, у якому він помер.

Творча спадщина Лі Бо охоплює близько дев'ятисот віршів. У них мандрівник-самітник звеличував природу, захищав знедолених і поставав в образі переможця, який не знає перешкод. На перший погляд, його вірші видаються українським читачам дещо несподіваними, але порушені в них теми природи, соціальної несправедливості або долі людини – зрозумілі кожному.

Свої вірші Лі Бо будував за принципом паралелізму: опис природи в них передусе відтворенню стану людської душі. Характерною для них (як і загалом для китайської пейзажної лірики) є увага до дрібних деталей, що творять картину безкрайого Всесвіту.

Так, у вірші «Сосна біля південної галереї» картина природи створюється лише за допомогою деталей – образів-символів, що передають *холод вітру, нудьгу й самотність душі, прагнення вищої досконалості*.

У вірші «Печаль на яшмовому ганку» йдеться про тугу й сум жінки, яку покинув коханий. Проте, використовуючи цей провідний мотив середньовічної китайської лірики, Лі Бо висловлює власні роздуми та почуття: осінню печаль зрілих літ, усвідомлення того, що більшу частину земного шляху пройдено й попереду – сива зима. Назва вірша – образно-символічна: *печаль* налаштовує на емоційний стан ліричного героя, *яшма* символізує творчу силу небес і людські чесноти, *ганок* (точний переклад – «поріг») – зіткнення «широкого» світу з «малим»: моральних норм – з почуттями, життєвих обставин – з внутрішнім світом людини.

«Опустить пензля і лякає вітри й зливи. А напише вірш – і викличе сльози в злих і добрих духів» – так оцінив творчість митця його друг Ду Фу. За неймовірну силу таланту, внутрішню свободу та вміння кількома поетичними штрихами передати велич природи й глибину почуття сучасники назвали Лі Бо «Безсмертним».

Перевірте себе

1. Які легенди пов'язані з життям поета-мандрівника Лі Бо?
2. Що спонукало майстра слова до подорожей та самотництва?
3. Які факти життя Лі Бо свідчать про те, що він не був аскетом, байдужим до земного життя?
4. Чому поет був покараний засланням?
5. Знайдіть у прочитаному розділі три цікавих факти або легенди, які стосуються особистості чи життя поета. Чим вони вас зацікавили?

У китайській поезії назви віршів відіграють важливу роль. Розкрийте символічне значення назв поданих нижче віршів.

ПЕЧАЛЬ НА ЯШМОВОМУ ҐАНКУ

На яшмових сходах біліє холодна роса.
Промокли панчохи. Пливуть мовчазні небеса.
Дивлюсь крізь фіранку на місяць осінній печальний –
На тихій воді він тремтить і повільно згаса.

Переклад *Леоніда Первомайського*

СОСНА БІЛЯ ПІВДЕННОЇ ГАЛЕРЕЇ

Поблизу галереї
росте сосна-одиначка –
В такої, природно,
розкидисте гілля й густе.
Вітрець навколишній
навіть на хвильку не вщухне:
Йому тут воля –
тож дме він і вдень, і вночі.

Затінений стовбур
покрився плямами моху.
А в пишній хвої
повітря неначе мигтить.
Чи вдасться їй досягти
надхмарної висі?
Це ж треба рости
аж декілька тисяч чі¹!

Переклад *Г. Туркова*

Запитання і завдання до прочитаного

1. Визначте теми та мотиви прочитаних віршів Лі Бо.
2. Розкрийте багатозначність мотиву печалі у вірші «Печаль на яшмовому ґанку».
3. Яку пейзажну картину створено у вірші «Сосна біля південної галереї»? Як поєднуються в ній теплі й холодні кольори?
4. Які роздуми викликає в ліричного героя вірша «Сосна біля південної галереї» споглядання самотнього дерева?
5. **Робота в парах.** Визначте особливості лірики Лі Бо, відповівши на подані запитання та виконавши завдання.
 - Яку роль у віршах Лі Бо відіграє паралелізм описів природи й стану людської душі?

¹ Чі – традиційна китайська міра довжини, що становить близько 30 см.

- На прикладах з віршів Лі Бо доведіть, що характерною ознакою китайської пейзажної лірики є увага до дрібних деталей. Яку художню роль відіграють деталі в перекладах, які ви прочитали?
 - Які образи поезії Лі Бо є символічними? Розкрийте їхнє значення.
6. Схарактеризуйте ліричних героїв прочитаних віршів Лі Бо.
 7. Чи можна вважати вірші Лі Бо не лише пейзажними, але й філософськими? Відповідь обґрунтуйте.
 8. **Філологічний майстер-клас.** Порівняйте переклади вірша Лі Бо, які виконали Леонід Первомайський та Я. Шекера. Чим відрізняються ліричні герої в цих перекладах? Візьміть до уваги, що яшма вважалася в Китаї втіленням жіночого начала й краси. На якій печалі акцентує увагу кожен з перекладачів? У кого з них розуміння цього відчуття ширше?

ПЕЧАЛЬ НА ЯШМОВОМУ ҐАНКУ

Глибокої ночі вона бовваніє на яшмовім ґанку у пишній росі.
Роса холодить, і панчішки промокли – байдууже!
В оселю вернулася згодом, фіранки прозорі спустила, крізь них
З далекого неба лиш місяць ясний осява її лик невеселий.

Переклад *Я. Шекери*

ПОЕЗІЯ МАНДРІВ

Пригадайте, що вам відомо про дружбу Лі Бо та Ду Фу.

Про життя Ду Фу ми знаємо небагато. Відомо, що батько його був провінційним чиновником, але походив з давнього шанованого роду, який дав країні відомих поетів, державних діячів і полководців. У родині Ду Фу підтримували традиції предків і дбали про освіту дітей. У семирічному віці майбутній поет склав свій перший вірш. Рідні дивувалися, як майстерно він висловив думку про те, що чарівний птах Фенікс віщує мир і добробут їхній країні. У дев'ять років Ду Фу вразив родину успіхами в каліграфії: щойно засвоївши прийоми написання ієрогліфів, хлопча випередив у вправності свого наставника.

Ду Фу
(712–770)

За часів Ду Фу кожна освічена людина в Китаї зобов'язана була пізнати мудрість класичних конфуціанських творів. Тільки тоді вона могла скласти державні іспити й претендувати на чиновницьку посаду. Тож і юний поет береться вивчати «Бесіди й судження» – одну з головних конфуціанських книг. Не забував Ду Фу й про мистецтво віршування.

У житті молодих людей танської доби рано чи пізно наставала пора мандрів. За прикладом давніх поетів Ду Фу вирішив піднятися високо в гори, побачити порослі лісом вершини, бурхливі водоспади, усамітнені монастирі. Він вирушив на південь Китаю, особлива художня атмосфера якого завжди приваблювала митців.

Відтак невтомний мандрівник добувся крайнього південного сходу імперії. Екзотична природа цих місць, пишна тропічна рослинність,

близькість морського узбережжя вразили поета. У кожному місті, у кожному селі, на кожній пристані він зустрічався з людьми, вдивлявся в їхні обличчя, розпитував про життя. Так у Ду Фу склалися свої погляди на відносини правителя і підданих, імператора й народу. Він був переконаний, що кожен митець повинен пробуджувати в людях доброту й любов.

У 735 р. Ду Фу повернувся до рідних. Час було скласти імператорські іспити на чиновницьку посаду та вступити на службу. Поет не сумнівався в успіху, адже прочитав безліч книжок, опанував мистецтво каліграфії, виплекав вишуканий літературний стиль. У своєму екзаменаційному творі він розповів про бажання служити батьківщині й бути корисним людям, про вірність ідеалам Конфуція, про добро і справедливість. Та, за іронією долі, іспиту Ду Фу не склав. Зазнавши поразки, поет дедалі більше переконувався, що знатність і багатство – не те, чого справді прагне його душа. Відтак він знову вирушив у дорогу, тепер уже на північ – у споконвічний центр китайської цивілізації.

Під час своїх подорожей поет познайомився з легендарним Лі Бо. Ду Фу пишався тим, що відомий митець прийняв його як рівного і, незважаючи на різницю у віці (Лі Бо був старший на одинадцять років), між ними виникла дружба. Поети читали один одному вірші, вправлялися у фехтуванні та стрільбі з лука, розмірковували про минуле й сьогодення країни. Ніколи раніше Ду Фу не відчував такої глибокої прихильності та радості від душевної спорідненості. Друзі навіть у мовчання розуміли один одного.

Повернувшись до західної столиці, де колись складав іспит, Ду Фу написав для імператора оду, присвячену стародавнім обрядам, і йому поталанило привернути до себе увагу. Так він отримав найдрібніший придворний чин, що не давав ні засобів до існування, ні доступу до політичної діяльності.

Тим часом над імперією вже збиралися зловісні хмари: починався розпад колись могутньої держави. Протягом кількох років країну охопило полум'я кривавої війни між владою і повстанцями. Разом з почтом імператора Ду Фу виїхав зі столиці, був ув'язнений бунтівниками й два роки пробув у полоні. Про занепад династії Тан, воєнні поневіряння та страждання співвітчизників митець розповів у своїх віршах, які називають «поетичною історією» епохи.

Останні роки життя поета були найважчими. Не маючи власного житла, він мешкав у вутлому човні, у якому й помер холодної зими 770 р.

Творчий доробок Ду Фу налічує понад тисячу чотириста віршів. У них – і біль, і туга, і гнів, і радість. Поет розповідає про себе, про свої почуття та думки, про поневіряння свого народу. Замість застиглих фігур, ніби назавжди закарбованих традицією, Ду Фу показав живих людей – своїх сучасників. Одним з перших він спромігся, не порушуючи класичної будови вірша, відобразити в поезії «прикмети часу». Життя китайців середини VIII ст. Ду Фу змальовує конкретно й достовірно, на тлі побуту доби, у вирі політичних подій.

Саме з творчістю Ду Фу пов'язана формула середньовічної китайської естетики: страждання і знегоди гартують слово митця. У поезії «Пісня про хліб і шовк» Ду Фу засуджує війну, пропонує викувати з бойового спорядження серпи й мотики для мирної селянської праці. Ця думка китайського митця співзвучна відомій біблійній метафорі «перекувати мечі на орала». У вірші «Весняні надії» поет постає вірним сином своєї землі, який щиро сподівається на її відродження.

Гармонійну й урівноважену поезію Ду Фу визнано взірцевою. І якщо оцінка творчості деяких видатних митців із часом іноді змінюється, то репутація Ду Фу як майстра й учителя протягом століть залишається непорушною. Недарма в традиційному китайському літературознавстві Ду Фу має титул «шишен» («священномудрий поет»).

Перевірте себе

1. Як вплинули родинні традиції на становлення Ду Фу як поета?
2. Які стосунки пов'язували Ду Фу й Лі Бо? Дайте розгорнуту відповідь.
3. Який вплив на світогляд Ду Фу справило конфуціанство?
4. **Подискутуйте!** Як ви розумієте слова Ду Фу: «Тільки в далекій дорозі розумієш ти людські сподівання»? Проліюструйте свою думку прикладами.

Читаючи переклад віршів Ду Фу, дослідіть, за допомогою яких національних символів та образів поет передає самотність китайської культури.

ПІСНЯ ПРО ХЛІБ І ШОВК

У Піднебесній, по Китаю всьому,
 Є тисяч десять міст, мабуть;
 Але чи є хоча б одне, в якому
 Не славилася б воїнів можуть?
 А що, якби серпи, мотики й рала
 Повиливати нам з блискучих лат,
 Аби воли покірно оборали
 Цунь¹ поля запустілого улад?
 Гіркі ридання вже б не поливали
 Ту землю, де гула страшна війна.
 Чоловіки б із піснею орала,
 Жінки б наткали з шовку полотна.

Переклад Я. Шекери

ВЕСНЯНІ НАДІЇ

Країна в руїнах, та гори і ріки живуть,
 У місті весна зеленіє співочо-строкато;
 Засмучено мислю (аж квіти в сльозах) про Вітчизни майбуть;
 І птахи журливі... З родиною жаль розлучатись.
 Три місяці поспіль палає запекла війна;

¹ Цунь – найменша одиниця в традиційній китайській системі вимірювання відстаней.

Листи з Батьківщини для мене дорожчі від злата.
Волосся коротша, на скроні ляга сивина;
Рідке воно й куче, і шпильками – не заколоти.

Переклад Я. Шекери

Запитання і завдання до прочитаного

1. Розкрийте зміст назв прочитаних віршів Ду Фу.
2. Як у ліриці Ду Фу поєднуються засудження війни й поетизація мирної праці?
3. Поясніть вислів поета «А що, якби серпи, мотики й рала // Повиливати нам з блискучих лат». Чи актуальний він нині?
4. Установіть відповідність між пейзажем і внутрішнім станом ліричного героя у вірші «Весняні надії».
5. Яку роль у віршах Ду Фу відіграють протиставлення? Відповідь обґрунтуйте прикладами.
6. За допомогою яких побутових подробиць поет відтворює картини життя середньовічного Китаю?
7. **Філологічний майстер-клас.** Порівняйте пейзажну лірику Лі Бо та Ду Фу. Знайдіть спільне й відмінне у світогляді, емоційному настрої ліричних героїв поезій «Сосна біля південної галереї» та «Весняні надії». Чим відрізняються поетичні світи китайських поетів?

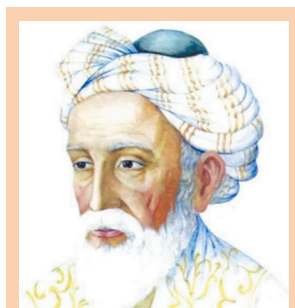
«ЗІ СХОДУ СВІТЛО»

Наведіть приклади творів західноєвропейських та українських письменників, у яких використано східні мотиви та сюжети.

«Зі Сходу світло» – говорили в давнину. Сяйлива часточка того «світла» – перська класична література, що постала на перетині своїх споконвічних витоків з новою (арабською) писемністю й новою (мусульманською) релігією. Окраса її багатої спадщини – лірика. І серед тих, хто плекав її силою свого дару, був Омар Хаям.

Шлях цього митця на вершину світової слави тривав багато століть, часом губився в нетрях безвісті й був сповнений багатьох несподіванок. За життя Хаям був відомий передусім як талановитий учений.

Омар Хаям
(бл. 1048 – 1131)

Його успіхи в галузі математики й астрономії вражають. За п'ятсот років до європейських математиків Хаям вивів формулу, що згодом отримала назву «біном Ньютона», а розроблений під його керівництвом сонячний календар і досі утримує першість за точністю. Нині здається майже неймовірним той факт, що середньовічний звіздар, здійснюючи свої розрахунки без надточних приладів, зробив відкриття, які на багато століть випередили розвиток світової науки. Тому неважко уявити, з яким захопленням сприймали наукові досягнення Хаяма його сучасники.

А втім, на батьківщині він зажив слави не лише видатного вченого, а й сміливого філософа, унікального ерудита, людини, яка знається на лікуванні й ворожінні по зірках.

«Учений муж доби», «Доказ істини», «Цар філософів Сходу й Заходу» – аж ніяк не повний перелік почесних звань, якими нагородили Хаяма земляки. Примітно, однак, що не було в ньому звання, яке б відзначало літературні заслуги цієї багатогранної особистості. І це не дивно: Хаяма-поета співвітчизники знали значно менше, ніж Хаяма-вченого або Хаяма-мислителя. Давні історики, по суті, оминали мовчанням його літературну творчість, обмежуючись побіжними зауваженнями. Захід дізнався про великого східного співця лише 1859 р., коли збірка його віршів вийшла друком в англійському перекладі Е. Фітцджеральда. Цей момент позначив пізній старт світової літературної слави Хаяма.

Повне ім'я поета – Гіяс ад-Дін Абу-ль-Фатх Омар ібн Ібрагім аль-Хаям. Він з'явився на світ у Нішапурі, на сході Ірану, імовірно, у родині ремісника. Принаймні на це вказує остання частина повного імені митця (араб. *хаям* – «той, хто шиє намети»). Навчаючись у медресе (вищому навчальному закладі мусульман), майбутній поет здобув ґрунтовні знання з математики, фізики, астрономії, філософії, правознавства, історії, медицини, віршування. У двадцять п'ять років він написав «Трактат про докази проблем алгебри», який приніс йому відомість.

Молодого вченого запросили до Ісфахана, де на нього чекала робота в найпотужнішій обсерваторії середньовіччя разом з кращими астрономами того часу. Підтримували ці дослідження Малік-шах і головний візир Нізам-аль-Мулк, що забезпечувало науковцям необхідну свободу.

Переїзд до столиці став початком найяскравішого періоду життя Хаяма, який увінчався створенням знаменитого сонячного календаря й найвагоміших праць із математики та філософії. Однак після загибелі високих покровителів щаслива зірка Хаяма закотилася. Обсерваторію було закрито, і вчений, утративши колишній вплив, уповні відчув на собі силу задрості недоброзичливців і ненависті релігійних фанатиків.

Слава блискучого математика поступилася місцем небезпечній репутації крамольного філософа, підозрюваного у вільнодумстві й віровідступництві. Загроза переслідувань змусила Хаяма бути обережним, уникати

П. Косте. Площа Нагше-Джахан в Ісфахані. 1840

П. Косте. Медресе Чахар-Баг в Ісфахані. 1840

публічних виступів. Останні роки він прожив усамітнено, викладав у медресе, спілкувався лише з найвідданішими учнями та друзями.

Свої знамениті вірші Хаям, найпевніше, складав протягом усього життя. Написані вони у формі чотиривіршів, так званих рубаї.

Рубаї – жанр східної поезії, чотиривірш філософського або повчального змісту зі схемою римування *aaba* (рідше – *aaaa*).

Жанр рубаї був надзвичайно популярним у східній літературі, але саме Хаям надав йому художньо досконалої форми. Давні переписувачі довільно поєднували вірші майстра із чотиривіршами інших поетів. Тому сталася плутанина, унаслідок якої йому було приписано близько двох тисяч поезій. Проте лише за сотнею з них фахівці твердо визнали авторство Хаяма.

Виокремити хаямівські твори з-поміж інших ученим допоміг особливий стиль автора. Для рубаї Хаяма характерне неповторне поєднання сили почуттів зі сміливістю думки, масштабності порушених філософських проблем з вигостреною, мов лезо, афористичністю поетичної мови. За приклад можна взяти знаменитий чотиривірш, у якому поет говорить про цінність людяності:

Недоброзичливість ніколи не могла
Узяти верх: до злих вертались їх діла.
Я зичу благ тобі – ти зла мені бажаєш:
Ти благ не діждешся, я не побачу зла!¹

Та чи не найістотніший показник належності тих чи тих рубаї Хаямові – їхня тематично-змістова відповідність світовідчуттю поета – своєрідному, неоднозначному, чутливому до парадоксів життя.

На позір це світовідчуття забарвлене радісним настроєм:

Хай кожна мить, що в вічність промайне,
Тебе вщасливлює, бо головне,
Що нам дається тут, – життя: пильнуй же!
Як ти захочеш, так воно й мине.

Побіжно читаючи такі вірші, можна уявити їхнього автора життєрадісним поетом, який оспівує вино, кохання і молодість. Та варто лише замислитися, і Хаям постає перед нами глибоким філософом. У чому сенс життя? Що таке смерть? Чому Господь створив людину смертною, а світ – недосконалим? Чому в суспільстві панують несправедливі закони? Що потрібно людині, щоб почуватися щасливою? На що здатен її розум? У чому полягає мудрість? Саме ці питання утворюють підмурівок художнього світу східного митця.

Прагнучи досягнути найважливіші явища буття, Хаям не завжди знаходить відповіді. Так, розмірковуючи про життєві цінності, він упевнено радить учитися відокремлювати справжні коштовності від дешевих підробок. Однак, коли йдеться про таємниці світобудови, поет з гіркою визнає, що людський розум не здатен розгадати її головних загадок. Говорячи про себе, «найученіший муж століття» іронізує:

Хоч землю я пройшов і в мандрах натомився,
Але від того світ на краще не змінився.

¹ Тут і далі вірші Хаяма подано в перекладі В. Мисика.

Я радий і тому, що на шляху важкому,
Не знавши радості, я дуже й не журився.

Іронічні зауваження Хаяма, так само як і його пристрасні запитання та заклики насолоджуватися швидкоплинним життям, пройняті духом протесту. Поет не міг прийняти незбагненності законів Усесвіту, які прирікають людину на страждання і смерть. Він вірив, що людина – вершинне творіння Бога, гідне щасливої долі. В одному зі своїх рубаї Хаям проголошує:

Хіба у Всесвіті найкращий твір – не ми?
В очах у розуму зіниця й зір – не ми?
Це коло Всесвіту скидається на перстень,
А камінь, що горить ясніш од зір, – це ми.

Напевне, не всі шанувальники творчості Хаяма знають про те, що в його віршах приховано алегоричний зміст. І розкрити його не так уже й легко, адже для цього треба добре орієнтуватися в культурних традиціях середньовічного Сходу.

Так, помітний вплив на поетичну творчість Хаяма справило релігійно-містичне вчення суфізм. Його послідовники, суфії, стверджували, що Бог є в усьому, але відчутти його присутність людина може тільки в стані особливого містичного піднесення. Щоб увійти в такий стан, треба відкинути буденність, відмовитися від звичного мислення.

Відгомін суфійських ідей дослідники творчості Хаяма знаходять, зокрема, у його мотивах вина та кохання, які змінюють людську свідомість, і тим самим протистоять неспроможності розуму:

Хвилину радості в турботах не губи,
На порох не стирай під жорнами журби!
Немає жодного, хто б угадав майбутнє.
Тож пий, і розважайсь, і дівчину люби!

Імовірно також, що у віршах перський поет удавався до алегоричної мови, якою послуговувалися суфії. Цією мовою вино означало стан містичного натхнення і вищого щастя; чаша – міру людського життя, а чашник, який відмірює її, – Бога. Суфії уявляли Творця також в образі гончаря, що виготовляє глеки або чаші. Відповідні мотиви ми знаходимо в рубаї Хаяма:

Ти з глини сам зліпив мене, о Боже!
Ти ковдру гчеш мені і стелиш ложе.
Ніхто у голову мені, крім тебе,
Ані добра, ні зла вписать не може!

Таких образів доволі багато в ліриці Хаяма, до того ж нерідко їх алегоричні значення виводяться на поверхню. Наприклад, у деяких рубаї поет відкрито проводить паралелі між людиною і глеком (або чашею), між вином і вищою насолодою, між Творцем і гончарем.

Перевірте себе

1. Чим Хаям уславився за життя? Назвіть найзначніші його досягнення.
2. Як склалася доля поета?
3. Розкрийте зв'язок між суфійською філософією та лірикою Хаяма. Обґрунтуйте відповідь прикладами.

4. Які теми Хаям висвітлював у своїй творчості? Як вони пов'язані зі світовідчуттям поета?

5. Дайте визначення жанру рубаї. Назвіть характерні ознаки віршів Хаяма.

Читаючи переклади рубаї Хаяма, знайдіть у них афористичні вислови.

* * *

Прийшли ми чистими – і стали ми брудними,
Прийшли веселими – зробилися сумними.
Гарячі сльози нам у серці запікались!
Життя розвіявши, тепер у прах лягли ми.

* * *

Любов – це сонечко, що Всесвіт ogrіває,
Любов – чудесний птах, що в квітнику співає.
Її не знає той, хто плаче солов'єм,
Вона в душі того, хто мовчки умирає.

* * *

Троянда вранішня ошатністю своєю
Чарує солов'я, співця свого. Під нею
Присядь у холодку, бо пелюстки ці вітер
Зриватиме й тоді, як станемо землею.

* * *

Ілюстрація *Е. Дюлака*.
1909

Ми – зібрання ляльок, нас крутить як хоча
Небесний витівник. На килимку життя
Ми витанцювуєм (це правда, а не казка) –
І потім падаєм у ящик небуття.

* * *

Що світ міняється – чи варто цим журитись?
Нехай міняється – ми будем веселитись!
Якби незмінною була природа, друже,
Ніколи б не діждав ти черги народитись!

* * *

І грудочка землі, й пилиночка мала
Були частинами прекрасного чола.
Легенько ж куряву стирай з лица красуні,
Бо й курява колись красунею була.

* * *

Ми – сонце щастя й горя океан.
Ми справедливість любим – і обман.
Злі й добрі ми, довершені й нікчемні,
Іржаве дзеркало й Джемшидів жбан.

Ілюстрація *Е. Дюлака*.
1909

* * *

Я б краще вороном копався у ріллі,
Ніж у негідника живився при столі.
Сухим крайчиком задовольняйтесь краще,
Ніж губи мазати в чужому киселі.

* * *

Я тільки й знаю, що знання шукаю,
В найглибші таємниці проникаю.
Я думаю вже сімдесят два роки –
І бачу, що нічого я не знаю.

* * *

Якби мені до рук – скрижалі Долі,
Я розписав би їх по власній волі!
Із світу вигнав би всі смутки, болі,
Чолом небес досяг, не жив би долі!

* * *

Шукав поради я у зошитах сторіч –
І скорбний друг мені таку промовив річ:
«Щасливий тільки той, з ким поруч мила, схожа
На місяць-білозір у довгу-довгу ніч!»

* * *

Шукай людину скрізь: на бідному постої,
У закутку нужди і в пишному покої.
Одна душа жива за сто Кааб дорожча!
Чому ж ідеш до них? Шукай душі живої!

Запитання і завдання до прочитаного

1. Поясніть слова ліричного героя рубаї: «Я тільки й знаю, що знання шукаю...». Які факти біографії поета підтверджують цю тезу?
2. Як ви розумієте заклик Хаяма «Шукай людину скрізь...»?
3. За допомогою інтернет-мережі з'ясуйте, хто такий Джемшид і що означає символічний вислів «чаша (жбан) Джемшида». Розкрийте зміст двох останніх рядків рубаї «Ми – сонце щастя й горя океан...».
4. У рубаї «Ми – зібрання ляльок...» Хаям на пів тисячоліття випередив митця доби Відродження В. Шекспіра, який проголосив, що весь світ – театр. Як ви розумієте метафору Хаяма?
5. Розкрийте символічний зміст образів троянди й солов'я в рубаї «Троянда вранішня ошатністю своєю...».
6. **Робота в групах.** Розбившись на три групи, сформулюйте основні теми прочитаних чотиривіршів Хаяма. Опрацюйте одне з поданих запитань. Презентуйте результати роботи, обґрунтувавши відповідь цитатами.
 - Що поет вважає справжніми цінностями людського життя?
 - Як, на думку Хаяма, людина може протистояти незбагненним законам буття?
 - Які грані внутрішнього світу поета відобразилися в його рубаї?

Ілюстрація Е. Дюлака.
1909

7. Які поради ви знайшли у віршах Хаяма? Випишіть їх у зошит. Якими із цих мудрих думок ви хотіли б скористатися у своєму житті? З якими міркуваннями поета ви не погоджуєтесь? Чому? Обґрунтуйте свою думку.
8. Вивчіть напам'ять два-три рубаї, що припали вам до душі.
9. Напишіть твір-роздум на тему «Хіба у Всесвіті найкращий твір – не ми?» (за прочитаними рубаї О. Хаяма)».

ШИРАЗЬКИЙ СОЛОВЕЙКО

Пригадайте, що таке традиційні художні образи. Розгляньте колаж. Назвіть відображені на ньому традиційні образи східної літератури та твори, у яких вони оспівуються.

Гафіз (бл. 1325 – 1389 або 1390) є одним з найвідоміших і шанованих персько-таджицьких поетів у світовій літературі. І хоча митець жив багато століть тому, він і до сьогодні має потужний вплив на сучасну культуру. Його витончені вірші змушують закохуватися, віднаходити надію, оговтуватися після ударів долі, але найголовніше – цінувати життя.

Відомий український сходознавець Агатангел Кримський зауважив, що поетове ім'я було спочатку не Гафіз, а Мухаммад, «а прозвання *Гафіз*, яке часто-густо мають і чимало інших перських і взагалі мусульманських письменників, означає “охоронець”; так величають людей, які знають цілісінський Коран напам'ять...». Іранці часто ставлять перед його ім'ям і шанобливе Ходжа, що перекладається як «учитель», «наставник».

Життя великого поета оповите таємницями та легендами, але немає жодного джерела достовірності цих фактів. Відомо, що Гафіз жив у XIV ст., знався на науці, релігії, мові та літературі свого часу, грав на музичному інструменті.

Вважають, що батько Мухаммада був у Ширазі одним з найбагатших купців, але рано помер, і сім'я, залишившись без годувальника, незабаром розорилася. Старші брати майбутнього поета вирушили світом у пошуках кращої долі, а з матір'ю залишився лише малолітній Мухаммад (так ще називали його тоді?). Не в змозі прогледувати себе та сина, мати віддала дитину на виховання в чужу родину. Однак ця сім'я незабаром передумала опікуватися хлопчиком й відправила його вчитися ремесла до дріжджового цеху. Сирота-підмайстер виявився працелюбним і наполегливим у досягненні життєвих цілей. Третину свого заробітку він платив учителю сусідньої школи, третину – віддавав матері, решту витрачав на свої потреби. Саме в школі хлопчик долучився до свого майбутнього ремесла. Наділений неабиякими здібностями, він вивчив напам'ять священну книгу мусульман і став читцем Корану.

Згодом він уславив своє професійне ім'я, обравши його літературним псевдонімом.

 Серед ремісників і торговців Ширазу було безліч поціновувачів поезії, їхні лавки – дукани – нерідко слугували своєрідними «клубами», де збиралися любителі поетичних диспутів і змагань. Завсідником таких літературних клубів стає і Гафіз. Він намагається складати вірші, але вони викликають лише глузування.

Про те, що було далі з молодим читцем Корану і як він став славетним поетом, розповідає східна легенда. Потерпаючи від дедалі більших знущань, поет-початківець вирішив відвідати гробницю знаменитого самітника й поета-містика Баба Кухі, яка вважалася чудотворною. Він довго молився, плачучи й скаржачись на долю, доки знеможений не заснув просто на землі біля гробниці. Уві сні йому з'явився благородний старець, який дав йому настанову: *«Йди, бо брама знань тепер для тебе відчиниться»*. Прокинувшись, юнак склав газель, яка прославила його ім'я.

 Газель – традиційний для перської поезії вірш, якому властиві філософські мотиви про сенс людського життя, щастя, кохання; налічує 7–10 бейтів. Головне в газелі – це лірична інтонація, настрої, що відбиває душевний стан героя. У кінцевому бейті автор неодмінно називає своє ім'я (літературний псевдонім).

Бейт – дворядкова строфа в східній поезії.

Склавши вірші, поет з'явився перед своїми насмішниками та продекламував їх, проте ті не повірили, що газель складена без сторонньої допомоги, і, як зазвичай, влаштували йому випробування. Воно полягало в тім, що Гафізу запропонували скласти відповідь на якусь відому газель. Він гідно впорався із завданням, заслуживши звання нової поетичної зірки Ширазу. За легендою, так Гафіз набув не лише поетичного дару, а й прихильності славнозвісної ширазької красуні на ім'я Шах-Набат, тобто «цукровий льодяник».

Чутки про нового неперевершеного ширазького поета стали швидко поширюватися, Гафізом зацікавилися високопоставлені особи, і він почав отримувати запрошення до двору. По-різному складалися стосунки свавільного й гордого поета з правителями та завойовниками, що відбилося в численних легендах.

Якось у вірші Гафіз пообіцяв за привітний погляд віддати коханій і Бухару, і Самарканд. Розлючений тюркський завойовник Тамерлан¹ наказав схопити його. *«То як тобі, безумцю, спало на думку дарувати*

Гафіз
(Бл. 1325 – 1389
чи 1390)

Гафіз читає свої вірші. Монгольська мініатюра. 1600 р.

¹ *Тамерлан (Тимур)* – середньоазійський непереможний полководець XIV ст., широко відомий як один з найбільших воєначальників і тактиків в історії, а також як один з найжорстокіших правителів.

мої міста?» – запитав володар одягнутого в дрантя поета. «Леле, повелителю, саме так я й дійшов до такого стану», – відповів Гафіз, показуючи на своє лахміття. Дотепна відповідь врятувала митця.

Поетична збірка Гафіза «Диван» була укладена вже після смерті майстра слова. Її укладач Гуландам, імовірно, був особистим секретарем Гафіза. Назва збірки в перекладі з перської означає «запис, книга». У класичній східній літературі диваном називалася поетична збірка одного або кількох авторів, де ліричні поезії розташовуються в алфавітному порядку за повторюваними словами наприкінці кожного рядка. Диван Гафіза містить 418 газелей, 41 рубаї та інші ліричні твори. Після смерті митця збірка поширювалася в численних переписах.

Сьогодні збірка поезій Гафіза є в кожній іранській родині, на ній вожать, ставлячи питання і відкриваючи для відповіді сторінку «Дивана». Священним місцем поклоніння для перськомовних народів став і мавзолей великого поета. Паломники щиро вірять, що молячись біля могили Гафіза, можна отримати відповіді на найзаповітніші питання.

Поезія Гафіза є скарбницею багатозначних образів і символів. Найуживанішими поетичними образами газелей Гафіза є троянда і соловей з відомої на Сході легенди. У Персії здавна шанували троянду більше, ніж інші квіти, обравши для країни поетичне найменування Гюлістан, тобто «сад троянд».

Легенда розповідає, що одного разу до Всевишнього з'явилися квіти з проханням призначити їм нового повелителя замість сонливого лотоса, який, хоч і був найкрасивішим, засинав уночі й не виконував обов'язків правителя. Бог, прихильно вислухавши їх, призначив правителькою білу незайману троянду з гострими шипами, що її охороняють. Коли соловей побачив нову царицю квітів, то, полонений її красою, у захваті притиснув троянду до своїх грудей. Але гострі шипи, як кинджали, встромилися йому в серце, і тепла, червона кров, бризнувши з люблячих грудей нещасного, оросила собою ніжні пелюстки дивовижної квітки. Ось чому, каже перська оповідь, пелюстки троянди й досі зберігають свій рожевий відтінок. Так образи солов'я і троянди стали символами вічного кохання. А Гафіза, який часто використовував їх у поезії, стали називати ширазьким соловейком.

Гафіз вірив, що любов – це шлях до вічності, основа всього живого. Він вважав, що любов створила цей світ і є відповіддю на всі питання. Любов у віршах Гафіза не має меж, вона вічна і є головною метою людини протягом усього життя.

Газелі Гафіза навчають нас багатьох моральних принципів, як-от: терпіння, віри, пошуку щастя і цінностей життя. Він неодноразово згадує у своїх віршах про плинність життя й нагадує нам, що в нас не так багато часу, тому ми повинні насолоджуватися цією миттю, доки вона триває, тому що завтра може не бути.

У його поезії створено образ нової людини, вільнодумця із сильним особистісним началом, здатного, незважаючи на всі перипетії долі, зберегти свою людську гідність і прагнення до щастя.

З поезією Гафіза європейський читач познайомився через чотири століття після смерті митця. Але справжньої популярності в Європі його

газелі набули після того, як геніальний німецький поет Й. В. Гете, ознайомившись із перекладами Гафіза, написав власний «Західно-східний диван» за мотивами східної поезії. Данину поваги Гафізові віддали також такі поети, як Генріх Гейне, Віктор Гюго.

Українською мовою першим почав перекладати Гафіза наприкінці XIX ст. всевітньо-відомий сходознавець, академік Агатангел Кримський. Його переклади отримали високу оцінку читацької громадськості, витримавши перевидання п'ять разів. Цінність перекладів Гафізових газелей А. Кримським ґрунтується на безумовному знанні перекладачем мови оригіналу та східних традицій. А. Кримський, вивчаючи творчу спадщину Гафіза, написав одне з перших наукових досліджень життєвого шляху та поетичного доробку ширазького соловейка «Гафіз та його пісні». Переклади поезій уславленого митця, створені Василем Мисиком та Миколою Поповим, точно передають не лише зміст, але й форму оригіналу.

Антологія перської поезії.
Музей мистецтв Метрополітен

Перевірте себе

1. Що означає ім'я Гафіз? Чому поет отримав такий псевдонім?
2. Які легенди й перекази про життя Гафіза існували? Яким постає легендарний поет у цих оповідях?
3. Що таке газель і бейт?
4. Хто з українських митців перекладав твори Гафіза?
5. Чому, на вашу думку, твори Гафіза залишаються популярними у XXI ст.?

Читаючи газелі Гафіза, визначте, які земні радощі оспівує поет.

Серце – скинія святині: для любові тихий храм.
Очі – дзеркало, щоб любо відбивалася ти там.
Я забув і сьогосвітне, й тогосвітнєє життя:
Ти – єдина в мене пані, сам в ярмо хилюся я.
Та чи зважусь я ступнути на поріг твоїх палат,
Де й зефір¹ не сміє віять, а побожно йде назад?!
Як колись було Меджнуну², так мені воно тепер...
Вік минає – все вмирає, цей – живе, а той помер...

На душі – скарбниця щастя, я з кохання наче цар.
Це все ти мені даруєш, це од тебе щедрий дар!
Хай твій образ, милий, гарний, не стирається з очей:
Там йому затишне місце, неприступне для людей.

¹ *Зефір* – теплий легкий вітерець.

² *Меджнун* – «безумець»; закоханий у красуню Лейлу, герой багатьох романтичних поем Сходу.

Та й хіба ж він може стертись?! Як цвіте нова весна,
Кожна рожа, що запахне, шепотить: «А все вона!»
Хоч Гафіз неначе вбогий, але ти тому не вір:
В нього груди повні скарбів, він з кохання богатир.

Переклад А. Кримського

Диван Гафіза.
Мініатюра. Персія,
1585

Ілюстрації зі збірки віршів Гафіза. XIX ст.

Я так від кохання страждав – не питай!
Так гірко побачення ждав – не питай!

Пів світу пройшов-проходив – і нарешті
Таку собі гарну назнав – не питай!

Я й прах на порозі її цілував би,
А скільки я сліз проливав – не питай!

Я вчора почув її шепіт над вухом,
Що так мені серце проиняв – не питай!

Кусаєш ти губки до мене: «Та змовкни ж!»
Як сам я ті лали кусав, – не питай!

Як сам я щоденно в хатині убогій
Без тебе томився й страждав, – не питай!

Блукав, як Гафіз, я шляхами кохання
І в місце таке я попав – не питай!

Переклад В. Мусика

Заради родимки і погляду прихильного твого заради
Віддам я Самарканд і Бухару, разом з красунями Багдада.

Наповни келих, чашник! Повір, ніколи не зустрінеш у раю
Ні квітників чудових Моссалли¹, ні берегів у Рокнабада².

Одне тремтіння радісних повій майстринь солодкої забави
Украде спокій у серцях, як зірве кетяг стиглий винограду.

Краса – на небі зірка. Та буває кохання зайвим для краси.
Так, для довершеності зайві: духи, рум'яна та помада,

Вродлива ти, мов Йосип! По розквіту твоєї пишної краси
Я зрозумів: цнотливість та дівоча честь тобі не на заваді.

Хоч будеш ти мене клясти й картати – та я співатиму тобі
Осанну³. В устах солодких – гірка отрута слів – мені відрада.

Послухайте мої слова (які дарує вам поет поважний:
Зелена юнь знайде у них дорогоціннішу пораду).

«Поклич музик і приготуй вина! Що нам життя закрита книга?
Незнана таїна буття, її пізнаєш, як життя позаду!»

Гафізе! Ти натхненно проспівав газель. Усі зібрав перлини,
Що з ревнощів розкидало у небі сузір'я зоряне Плеяд⁴.

Переклад М. Попова

Днів, що з друзями провів, не забувай!
Тих далеких любих днів не забувай!
Як уста твої гіркий отруїть сум,
Тих, із ким ти пив і їв, не забувай!
Хай тебе вже й не пригадає ніхто,
Ти й тепер їх, як братів, не забувай!
Лихом зборений, попавши в пастку бід,
Тих зичливих, добрих слів не забувай!
Хай сто рік тепер тече з твоїх очей,
Зіндерудових⁵ струмків не забувай!
Нині тайне у собі таїть Гафіз, –
Тих, хто знав його й таїв, не забувай!

Переклад В. Мисика

Я по троянду в сад спустився на світанні.
Там само соловей зайшовся в щебетанні.

Мій побратим гіркий, закоханий в троянду,
Ронив, ридаючи, мелодії весняні.

¹ *Моссалла* – святкова заміська мечеть – місце для молитви й богослужіння в мусульман, місце прогулянок у Ширазі.

² *Рокнабад* – річка поблизу Ширазу.

³ *Осанна* – урочистий молитовний вигук, коротка молитва.

⁴ *Плеяди* – одне з найближчих до Землі з найяскравіших зоряних скупчень.

⁵ *Зіндеруд* – річка біля м. Ісфаган.

Троянда й соловей були на думці в мене,
Коли гуляв я сам у ті години ранні.

Її з колючкою з'єднала забаганка,
А він співає їй, незрадний у коханні.

Так глибоко мені ввійшов той спів у серце,
Що зупинився я в раптовім хвилюванні.

О скільки тих троянд цвіте в саду! Одначе
Тим більше ран од них, що більш вони жадані.

Гафізе, радощів собі не жди від неба:
Таяться сотні бід в його байдужій бані.

Переклад В. Мисика

Літературний практикум

1. Перейшовши за посиланнями або QR-кодом, перевірте, як ви запам'ятали творчість Гафіза, виконавши онлайн-тест.
<https://forms.gle/cVKKGxPkYYEJadaU7>

2. За прочитаними газелями визначте провідні мотиви творчості Гафіза. Чому газелі митця належать до лірико-філософських творів?

3. Яким постає ліричний герой газелей? Схарактеризуйте його почуття, сподівання, життєві принципи, розчарування. Чим його прагнення близькі сучасному читачеві?

4. Якою в газелях змальовано кохану ліричного героя? Які художні засоби допомагають поетові передати силу й глибину його почуттів?

5. Які традиційні для східної поезії художні образи використовує автор? Розкрийте зміст алегорично-символічних образів троянди та солов'я в газелях Гафіза.

6. У газелях кожен бейт має свою закінчену думку. Які важливі для поета думки передано в кожному бейті газелі «Днів, що з друзями провів, не забувай!»? Які з прочитаних рядків Гафіза можна вважати афористичними?

7. **Філологічний майстер-клас.** Перейшовши за посиланнями <https://cutt.ly/TeKQn47J> або QR-кодом, ознайомтеся з перекладами газелі «Я по троянду в сад спустився на світанні...» А. Кримського та М. Попова. Порівняйте художні переклади твору, визначте відмінності між перекладами В. Мисика, А. Кримського, М. Попова. Кому з перекладачів, на вашу думку, вдалося точніше передати почуття ліричного героя?

Класик перської літератури Абу-Мухамед Мусліх ад-Дін ибн Абд Аллах Ширазі, більше відомий як Сааді (1210 – 1292 або 1293), – один із класиків перської літератури середньовіччя. Багатий досвід, житейська мудрість і літературний талант Сааді втілилися в його творчості: кількох збірках любовної лірики – газелях і повчальних поемах «Бустан» («Плодовий сад») та «Гюлістан» («Сад троянд»).

Скориставшись посиланням або QR-кодом, ви зможете дізнатися, як Сааді оспівував у своїх ліричних віршах красу, кохання, біль розлуки та свободу почуттів.

Запитання і завдання до прочитаного

1. Як автор передає в газелі гіркоту розлуки з коханою?
2. Які художні образи розвивають мотиви самотності в газелі?
3. Дослідіть, як кожен новий бейт газелі відтворює новий аспект у ставленні закоханого до коханої.

Вірші Лі Бо передають почуття спокою, гармонії та задумливості. Поет створює атмосферу, яка дозволяє читачу зануритися у свої власні роздуми і відчутти зв'язок з природою.

Скориставшись посиланням <https://cutt.ly/ueLX3hrW> або QR-кодом, ознайомтеся з відомими віршами Лі Бо: «Входжу в річку...», «Думи тихої ночі», «Запитання і відповідь у горах».

Запитання і завдання до прочитаного

1. Яку роль відіграє природа в передаванні почуттів і думок Лі Бо в прочитаних віршах?
2. Як ви розумієте символіку річки у вірші «Входжу в річку...»? Які емоції викликає у вас образ осінньої води?
3. Що символізує місяць у вірші «Думи тихої ночі»? Як поет передає відчуття самотності й туги за домівкою?
4. Які теми порушуються у творі «Запитання і відповідь у горах» і як вони співвідносяться з іншими творами Лі Бо? Як діалог у вірші допомагає розкрити внутрішній світ поета?

Поезія Ду Фу є чудовим прикладом здатності митця висловлювати складні людські емоції через прості природні образи. Майстер досягає цього за допомогою глибоких символів та емоційно насиченої мови, що робить його поезію надзвичайно зворушливою.

Скориставшись посиланням <https://cutt.ly/geLX9PZJ> або QR-кодом, прочитайте вірші Ду Фу «При місяці згадую брата», «Повертаються дикі гуси».

Запитання і завдання до прочитаного

1. Як у вірші «При місяці згадую брата» відображається тема розлуки та самотності? Які літературні прийоми використовує поет для створення емоційної глибини?
2. Які теми порушуються у вірші «Повертаються дикі гуси» і як вони пов'язані з життєвими обставинами поета? Що символізує повернення диких гусей у цьому вірші? Він є оптимістичним чи песимістичним? Чому?
3. **Філологічний майстер-клас.** Порівняйте два вірші, звертаючи увагу на використання образів природи, теми та емоції.

Рубаї Омара Хаяма відомі своєю глибиною, мудрістю і філософськими роздумами. Вони викликають захоплення завдяки своїй простоті та водночас складності.

Скориставшись посиланням <https://cutt.ly/GeLX30iY> або QR-кодом, ознайомтеся з деякими рубаї Омара Хаяма.

Запитання і завдання до прочитаного

1. Як Хаям висловлює свої роздуми про сенс життя та смерть?
2. Які символи та образи найчастіше використовуються в рубаї Хаяма?
3. Чому творчість Хаяма залишається актуальною і сьогодні?

Абул-касим Фірдоусі Тусі, відомий як **Фірдоусі**, – перський поет та автор «Шах-наме» («Книги царів»), найважливішої поеми в перській літературі. Вона складається з 55 000 бейтів і розповідає історію Персії (сучасного Ірану) від міфічних часів до арабського завоювання в

VII ст. Існує легенда про те, як одного разу султан Махмуд Газневі під час читання «Шах-наме» так захопився, що не помітив, як його корона впала з голови. Один із придворних звернув на це увагу, і султан, зрозумівши, що його корона на землі, визнав велич поеми Фірдоусі.

Скориставшись посиланням <https://cutt.ly/ueLX8PK3> або QR-кодом, ознайомтеся з уривком з поеми «Шах-наме».

Запитання і завдання до прочитаного

1. Яка основна тема прочитаного уривка? Як Фірдоусі висловлює свої думки про долю та її вплив на життя людини?
2. Як філософські ідеї або роздуми, відображені в цьому уривку, резонують з вашими власними думками про долю і життя?
3. Порівняйте цей уривок з іншими прочитаними поезіями східних авторів. Визначте спільні теми та відмінності в підході до висловлення думок.

«Поезія, що віднайшла форму»

Однією з особливостей середньовічної культури Китаю є нерозривний взаємозв'язок мови лірики та живопису. Власне, цим пояснюється надзвичайна поетичність пейзажів тогочасних китайських художників. За формою це вертикальні та горизонтальні сувої із шовку чи паперу. Довжина вертикальних пейзажів не перевищувала трьох метрів, їх можна було розміщувати на стінах. А от горизонтальні картини, призначені для тривалого споглядання, інколи сягали кількох десятків метрів. Розгортаючи такий сувій, глядач ніби вирушав у подорож. Досить часто художники поєднували пейзаж із каліграфічними написами: цитатами з віршів відомих митців або власними поетичними рядками. Давні традиції пейзажного живопису Китаю пережили віки й збереглися донині.

Ма Лінь. Слухаючи вітер у соснах. 1246 р.

Го Сі. Початок весни в горах. 1072 р.

Ван Шимінь. Роздуми над поезією Ду Фу. 1666 р.

Відома на весь світ картина китайського художника *Ма Ліня (1194–1264)* «Слухаючи вітер у соснах». На шовковому сувої зображено могутні сосни химерної форми з розлогими гілками. На вигині старого дерева сидить мандрівник, зачарований красою природи. Його фігура випромінює спокій, гармонію зі світом, світлу задуму.

На картині майстра XI ст. *Го Сі* «Початок весни в горах» зображено вершини, що здіймаються високо в небо, виростаючи просто з туману. Пейзаж, написаний чорною тушшю на золотистому шовку, передає бурхливе пробудження гірської природи. Го Сі навмисне не обмежує простір на початку й у кінці сувою, залишає порожнечі між гірськими ланцюгами, ніби наповнюючи картину повітрям. Саме цей прийом створює відчуття легкості й нескінченності.

Живописця, каліграфа й письменника *Ван Шиміня (1592–1680)* називають майстром туші й пензля. Його сувій «Роздуми над поезією Ду Фу» – традиційний для китайського живопису «пейзаж у серпанковім тумані». Картина передає виразність, проникливість, вишуканість віршів середньовічного поета. Це розповідь про красу, яку тонко відчують обидва митці: грає барвами осінній ліс, громадаються шовкові хмари, удалині височіють гори.

Перевірте себе

1. Як ви розумієте афоризм невідомого китайського автора: «Поезія – це позбавлений форми живопис; живопис – це поезія, що віднайшла форму»?
2. Розгляньте репродукцію картини Ма Ліня «Слухаючи вітер у соснах». Поміркуйте, чим вона вирізняється з-поміж традиційних китайських пейзажів. Що споріднює цю картину з поетичним пейзажем Лі Бо «Сосна біля південної галереї»? Як ви гадаєте, що символізує маленька фігура на передньому плані картини?
3. Розгляньте репродукцію пейзажу Го Сі «Початок весни в горах». Визначте суголосні мотиви картини й вірша Ду Фу «Весняні надії».
4. Розгляньте репродукцію картини Ван Шиміня «Роздуми над поезією Ду Фу». Поміркуйте, які рядки з віршів, що ви прочитали, стали джерелом натхнення для художника.

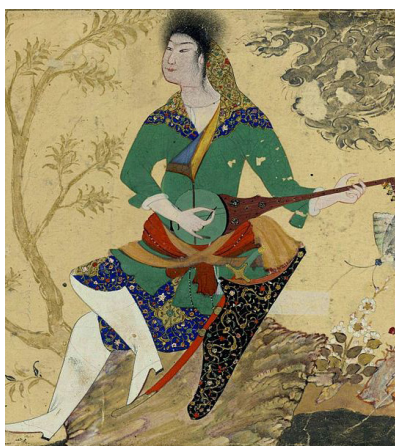
Світ у краплі роси

Одна з характерних ознак культури Сходу – мінімалізм, тобто здатність малим охопити велике, «у краплі роси побачити весь світ». За доби середньовіччя ця особливість східного мислення яскраво втілювалася в мистецтві книжкової мініатюри. Спочатку малюнки цього жанру «дослівно» відтворювали зміст манускриптів і не мали самостійного значення. Однак із часом художники почали вводити в них деталі, яких не було в текстах. Відтак книжкова ілюстрація розпочала самостійне творче життя. Художники-мініатюристи увічнювали подвиги легендарних героїв, битви, урочисті події, ліричні сцени, оспівували кохання та вірність. Мініатюри доби середньовіччя не відображали світлотіні й перспективи: фігури та предмети барвистим візерунком розташовувалися на площині. Однак привабливість цих витворів мистецтва – у витонченому малюнку, різнобарвності та насиченості кольорової гами, у виразності рухів фігур, у вишуканій простоті й чіткості ліній пейзажу та архітектурних споруд.

Мініатюра з «Трояндового саду» Джамі. Бл. 1554 р.

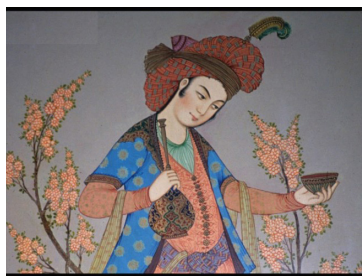
М. Джафар. Музикант з рубабом. Бл. 1590 р.

Суфій. Перська мініатюра. XV ст.

М. Алі.
Замислений чоловік. 1610 р.

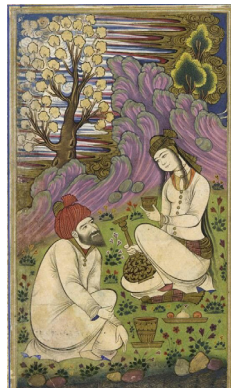
Перська мініатюра періоду Сефевідів (XVI–XVIII ст.)

Р. Аббасі.
Юний принц і дервіш. XVII ст.

Двоє в саду. Перська мініатюра XVI ст.

Зображення з дивану Гафіза. 1658 р.

1. Розгляньте середньовічні перські книжкові мініатюри. Що в них вам здається незвичайним, оригінальним? 2. Які з поданих мініатюр, на вашу думку, можуть бути ілюстраціями до рубаї О. Хаяма? За допомогою яких художніх засобів вони передають життєлюбні настрої, що споріднюють їх із творчістю поета?

РОЗДІЛ 2

З ПОЕЗІЇ ЗАХОДУ

«ТВЕРДО Ж БУДЕМО СТОЯТИ, ЯК СКАЛА...»

Які майстри слова, на вашу думку, заслуговують на звання «народний поет»? Читаючи нижчеподаний текст, визначте факти, які пояснюють, чому Шандор Петефі вважається народним поетом.

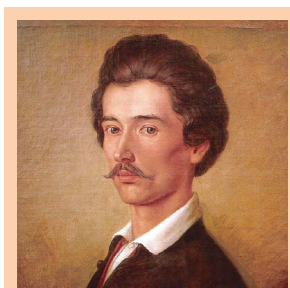
Шандор Петефі (справжнє ім'я Олександр Пётрович) належить до найшанованіших в Угорщині поетів. Його життя було коротким, але надзвичайно яскравим. Під час своїх мандрівок він обійшов ледь не кожен куточок рідної країни, чимало з яких увічнив у своїх віршах. Водночас Петефі був революціонером, який у перших лавах бився за свободу свого народу й загинув на полі боротьби.

Сам поет скромно йменував своє життя «строкатим». В одному з віршів Петефі з властивим йому почуттям гумору так схарактеризував свою біографію:

Я служив у пана Марса¹
І до Талії² наймався...
Скрізь я мав велику ціну –
Проженуть чи сам покину.

То, мов пес, я брів стернею,
То я їздив четвернею;
Чистив чоботи; бувало,
Що й мені їх ваксували.

Переклад *Леоніда Первомайського*

Шандор Петефі
(1823–1849)

Насправді ця «строкатість» була зовсім не такою веселою і легковажною, як її зображував Петефі...

Майбутній поет народився 1 січня 1823 р. в родині незаможного дворянина. Його батько Іштван Петрович був сербом, мати – словачкою. Угорської мови маленького Шандора навчила няня-мадярка³. Згодом, уже друкуючи свої вірші, він став підписувати їх псевдонімом Петефі, який, по суті, був угорським перекладом слов'янського прізвища Петрович.

Коли хлопчикова виповнився один рік, сім'я батьків переселилася до Кішкунфеледьгази, яку Шандор згодом вважав своїм рідним містом. Батько щосили намагався дати синові найкращу освіту. Однак через катастрофічну повінь, що сталася 1838 року, він розорився і Шандор був змушений залишити ліцей. Родина постійно потерпала від нестатків, а під кінець життя батько такою мірою зубожів, що мусив орендувати занедбану сільську корчму.

Вчитися хлопчикові довелося в різних містах, позаяк батько прагнув спрямувати його до найкращих учителів. Це було досить непросто

¹ *Марс* – у давньоримській міфології бог війни.

² *Талія* – у давньогрецькій міфології богиня комедії та легкої поезії.

³ *Мадярка* – жіночий іменник від «мадяри», що є самоназвою угорців.

Кішкунфеледьгаза, Угорщина,
аерофотознімок

Невідомий італійський
художник. Будка суфлера. XIX ст.

для дитини з чуйною душею – жити в чужих людей, сумуючи за материнською ласкою і батьківською радою. Однак такі мандрівки стали ґрунтовною життєвою школою для майбутнього поета: вони дали змогу пізнати тяжке життя свого народу – пригноченого владою австрійської корони, позбавленого повноцінних прав на рідну мову й культуру.

Ще за шкільних років Шандор Петефі усвідомив власне творче покликання. Він захоплювався театром і поезією. Ставши, попри спротив батька, актором, він зазнав чимало радощів, але ще більше – поневірянь через театральну службу. Романтика життя мандрівного актора мала своїми постійними супутниками напівголодне існування, нецікаві другорядні ролі, обтяжливі доручення, як-от: доставка квитків, виготовлення афіш, суфлерська¹ робота та ін.

На жаль, така сама рутинна чекала на юного Петефі й у Пештському національному театрі, де він мусив задовольнятися лише участю в масовках і виконанням численних доручень для старших колег-акторів: купувати для них їжу, освітлювати ліхтарем дорогу, коли актриси поверталися після вистави додому, тощо.

Змучений нескінченними злиднями, 16-річний юнак пішов у солдати. Проте армійська служба тривала недовго: за півтора року хворого на сухоти Шандора було звільнено. Знову почалися тривалі мандри голодного, вбого вдягненого, фізично виснаженого, але духовного незламного поета. Не маючи грошей, він часто-густо заробляв на миску гуляшу² в корчмах читанням власних віршів.

¹ *Суфлёр* – (від фр. *souffleur*, від *souffler* – «дихати, дути, підказувати») – співробітник театру, який стежить за перебігом репетицій і вистав та за потреби підказує акторам текст, який вони мають виголошувати.

² *Гуляш* – національна угорська страва. Ця густа смаженина готується з м'яса, цибулі й картоплі. Часто до неї подають шматочки чорного хліба або локшину. За бажання до страви додають сметану, гриби, капусту або горох.

У творах ішлося про життя в «палацах і хатинах», зображалися магнати й наймити, оспівувалися кохання і природа, лунали заклики до боротьби за батьківщину й свободу. Ці вірші знаходили широкий відгук у серцях випадкових слухачів, які швидко підхоплювали їх і поширювали далі. Деякі поезії Петефі ще за його життя стали народними піснями, які співали всією країною. Відтак за кілька років молодий митець зажив слави першого угорського поета й народного улюбленця. Секрет популярності поезії Ш. Петефі полягав у тому, що вона виразнювала страждання й сподівання тисяч простих угорців і водночас дарувала їм велику втіху й підтримувала їхній дух у боротьбі за волю. Однак слава митця вийшла за кордони його рідної країни. Невипадково чеський письменник Ян Неруда порівнював цього поета з діамантовою застібкою, «яка скріпила угорську літературу зі світовою літературою».

На початку 1848 р. в низці європейських країн розгорнувся потужний революційний рух. 15 березня того самого року революційне полум'я спалахнуло й на угорській землі: народ розпочав боротьбу за звільнення від австрійської влади. Шандор Петефі став одним із загальноновизнаних лідерів угорської революції.

Шандор Петефі узяв активну участь у розробленні вимог угорської революційної демократії (так званих «12 пунктів»), які були передані 13 березня 1848 р. австрійському уряду. Ці вимоги стали програмним текстом угорської революції.

Дізнавшись про те, що австрійський імператор Фердинанд I відхилив «12 пунктів», Шандор Петефі разом з кількома молодими друзями очолив революційне повстання 15 березня 1848 р. в Пешті й Буді. До їхнього спротиву приєдналися майже всі студенти університету. У розташованій поблизу друкарні були надруковані накладом у кілька тисяч екземплярів «12 пунктів» і знаменита «Національна пісня», створена Петефі як поетичний заклик до революції та незалежності. Потому кілька десятків тисяч революціонерів прибули до Буди, де їм вдалося досягти від місцевого намісника ухвалення «12 пунктів» та скасування цензури. А написана Шандором Петефі «Національна пісня» зазвучала як гімн повсталого народу. ❖

Леопольд Купельвізер.
Портрет імператора Фердинанда I в парадній мантії ордена Золотого руна. 1847

Невдовзі революційний рух у європейських країнах було зупинено. Ця загроза нависла й над рідною землею поета. У той час він писав:

Затихла знову вся Європа,
Що так палала в боротьбі.
Мовчить ганебно, не здобувши,
Ні волі, ані прав собі.

Тремтять народи полохливі.
Один угорець на землі.
На всіх руках кайдани – тільки
В угорських блискають шаблі.

Переклад *Леоніда Первомайського*

Для придушення революції австрійський уряд увів до Угорщини чимало військ. Вірний своїм переконанням, Петефі встав на захист своїх товаришів і приєднався до армії під командуванням легендарного генерала Бема. У її складі він брав участь в останній, вирішальній битві, яка й обірвала його життя. Обставини загибелі Ш. Петефі досі достеменно невідомі. Існує кілька різних версій щодо смерті поета.

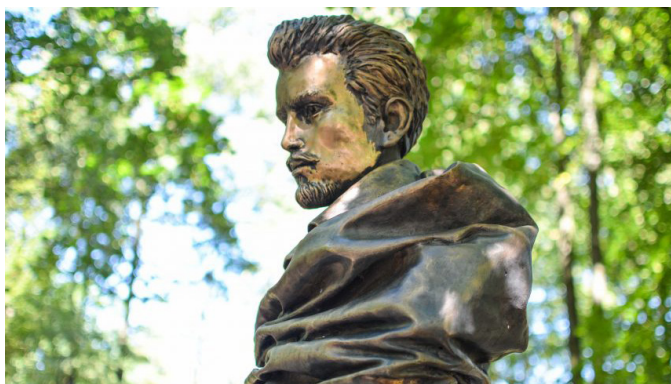
Загадкою загибелі Петефі цікавилися також українські письменники. Спираючись на свідчення деяких очевидців, один з них, відомий перекладач віршів Петефі та лірик Леонід Первомайський розповів таку історію.

«Генерал Бем наказав Петефі покинути передову лінію. Петефі знав, що австрійці видали наказ узяти його живим – у тисячах примірників уже було розповсюджено поетові прикмети.

Петефі не виконав наказу Бема. Востаннє його бачили на кукурудзяному полі, потім – на містку, – він стояв у напіввійськовому одязі і щось записував у зошит... Далі його сліди зникають...»

Пам'ятник Ш. Петефі,
Ужгород.
Скульптор Ф. Бені

Погруддя Ш. Петефі, Івано-Франківськ.
Скульптор Ш. Клігл

Поштова марка Сербії.
2023

На будинку в Марошвашархей, де Петефі провів останню ніч свого життя, вирізьблено прекрасні слова: *«Тут він був ще людиною, звідси вийшов у свій великий шлях, щоб стати зорею. Сяйво її вічне».*

Угорського поета глибоко шанують в Україні. В Ужгороді 1990 р. було встановлено пам'ятник Петефі на площі, названій на його честь. Від 2017 р. пам'ятник поетові прикрашає Івано-Франківськ.

Шандор Петефі прожив лише 26 років. Однак за цей час він спромігся зробити такий внесок в угорську літературу, який можна зіставити зі значенням творчого доробку Тараса Шевченка для України, творчості Йоганна Вольфганга Гете для Німеччини або Адама Міцкевича для Польщі.

Перевірте себе

1. Які факти біографії Шандора Петефі вас найбільше зацікавили? Чому?
2. Що мав на увазі Петефі, називаючи своє життя «строкатим»?
3. Як в особі письменника поєднувалися революціонер і поет? Наведіть приклади з прочитаного розділу підручника.
4. **Подискуйтемо!** Чи можна вважати життя Петефі героїчним? Обґрунтуйте свою думку. Розкрийте зв'язок між долею поета та долею його Батьківщини.
5. Шандора Петефі часто називають «народним поетом». Розкрийте зміст цієї характеристики. Чи згодні ви з нею?

Під час читання зверніть увагу на образи природи, які поет використовує для розкриття теми вірша. Яку художню роль вони відіграють?

КОЛИ ТИ МУЖ, – БУДЬ МУЖНІМ...

Коли ти муж, – будь мужнім,
Знайди життєву путь,
А лялькою на шворках
В руках судьби не будь.
**Пес недолугий – доля.
Лякає навісна
Лиш кволих – і тікає
Від сміливих вона.**

Коли ти муж, – будь мужнім
Не тільки на словах.
Найкращий з Демосфенів¹ –
Меч у твоїх руках.
Твори у вирі битви,
А довершивши твір,
Замовкни, як змовкає
Гроза за краєм гір.

Коли ти муж, – будь мужнім,
Вмій правду боронить,
Хоча б і довелося
За неї кров пролить.

**Зумій заради правди
Зламать життя своє.
Честь в боротьбі – найвище,
Що в тебе в світі є.**

Коли ти муж, – будь мужнім,
Борися і страждай,
Але своєї волі
Нікому не віддай!
Хто продається, – гине
В зневазі і ганьбі.
**«Голодний, але вільний!» –
Впиши в девіз собі.**

Коли ти муж, – будь мужнім.
І в водоверті літ
Тебе не подолають
Ні люди, ані світ.
**Будь дубом, котрий буря
З корінням вирива,
Але який не гнеться
Під вітром, як трава!**

Переклад *Леоніда Первомайського*

Запитання і завдання до прочитаного

1. Як розуміє мужність поет? А ви?
2. Які життєві цінності, за Ш. Петефі, має обстоювати мужня людина?
3. Що у вірші цим цінностям протиставляється? Підтвердіть свою відповідь цитатами.
4. **Робота в парах.** Прочитайте чотири виділені напівжирним шрифтом цитати з твору й висловіть своє судження щодо них. Із чим ви згодні? Що вам хотілося б заперечити? Обґрунтуйте свою точку зору прикладами з життя або з відомих вам літературних творів.

¹ *Демосфен* – давньогрецький оратор, політичний діяч.

ОДКРИЙ МЕНІ ДОРОГУ, ДОЛЕ...

Одкрий мені дорогу, доле,
Щоб я для людства щось зробив,
Щоб племінь благородний в мене
Даремно в грудях не зотлів.

Той племінь, наче впавши з неба,
Давно в крові моїй живе.
Мій кожний серця стук – молитва
За щастя людства світове.

Коли б я міг не лиш словами,
Підтвердить ділом поклик свій, –
Нехай би на новій Голгофі
Мені воздвигли хрест новий.

За благо й волю людства вмерти –
Яка щаслива й світла смерть!
Життя? Воно ціни не має,
Коли не повне сонцем вщерть.

Скажи мені, що я загину
В бою за щастя осяйне, –
І сам хреста я приготую,
На котрім розіпнуть мене!

Запитання і завдання до прочитаного

1. Яким бачить сенс свого життя ліричний герой вірша «Одкрий мені дорогу, доле...».
2. Визначте зв'язок вірша з біографією поета.
3. Які ідеали стверджує в цьому творі Петефі?
4. **Робота в парах.** Знайдіть у вірші християнські мотиви й розкрийте їхній зміст.
5. **Філологічний майстер-клас.** Порівняйте мотив долі у віршах «Коли ти муж, – будь мужнім», «Одкрий мені дорогу, доле...».

Творчість Шандора Петефі є яскравим прикладом літератури, що зміцнює національний дух і патріотичні почуття. «Патріотична пісня» – гімн угорської революції 1848 р. Автор закликає співвітчизників до об'єднання та боротьби за свободу. Подібно до того, як Петефі боровся за незалежність своєї батьківщини, українці сьогодні захищають свою свободу та суверенітет.

Скориставшись посиланням <https://cutt.ly/ZeLX8yOm> або QR-кодом, прочитайте вірші Петефі «На батьківщині», «Патріотична пісня».

Запитання і завдання до прочитаного

1. Як Петефі висловлює свою любов до рідної землі у вірші «На батьківщині» і як образи природи допомагають підкреслити почуття поета до рідного краю?
2. Які символи використовуються у вірші для передачі патріотичних ідей у «Патріотичній пісні»? Як поет передає емоції гордості та рішучості у вірші? Як цей твір може надихати на боротьбу в ім'я Батьківщини?
3. **Творча лабораторія.** Створіть презентацію або підготуйте доповідь про сучасних українських героїв, які проявили самопожертву та героїзм, порівнявши їх з образами героїв у поезії Петефі.

НАВЧИТИСЯ ЖИТИ ГІДНО

Які твори Дж. Р. Кіплінга, написані для дітей, ви знаєте? Чим вони цікаві?

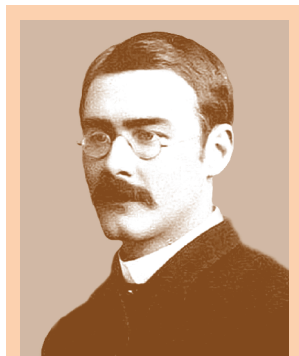
Що таке мінливість читацької прихильності, Джозеф Редьярд Кіплінг знав не із чуток. Адже йому судилося спізнати як стрімку й гучну славу, що увінчалася присудженням Нобелівської премії, так і роки публічного осуду, коли його творчість сприймалася як пропаганда культу сили та імперської влади. А втім, час усе розставив на свої місця: нині Кіплінга шанують як талановитого митця, що попри певні світоглядні й художні прорахунки створив оригінальний образний світ.

Англієць за походженням, Р. Кіплінг народився в Індії, що тоді входила до складу Британської імперії. Батько письменника, який свого часу переїхав до Індії в пошуках затишного життя, працював хранителем старожитностей у Лахорському музеї й викладачем у художньому училищі. Хлопчик зростав в оточенні слуг-індійців, які старалися догодити йому на кожному кроці. Хінді – мову, якою розмовляло місцеве населення, – він засвоїв швидше, ніж англійську. Та й у подальшому житті Кіплінг почувався не так англійцем, як англоіндійцем. Підтримуючи постійний зв'язок з Англією, письменник вважав Індію рідною країною, шанував її традиції й звичаї, любив народи, що її населяли. Та водночас він дещо зверхньо ставився до індійського населення, оскільки усвідомлював себе представником більш розвинутої цивілізації і щиро прагнув сприяти поширенню прогресивних знань у цьому куточку Британської імперії.

Дбаючи про ґрунтовну освіту, батьки відправили юного Кіплінга до Англії, де він мусив жити в чужих людей, за його висловом, – «у будинку відчаю». Після казкового раювання на тлі пишної індійської природи хлопчик болісно сприймав нову систему виховання, відчуваючи суворі вимоги й покарання наставників як постійне насильство над своєю душею. Недивно, що одразу по завершенні освіти шістнадцятирічний юнак поквапився повернутися до Індії. Там він влаштувався на місце кореспондента «Громадянської та військової газети», що виходила в місті Лахор.

То була цікава, але досить непроста робота. У пошуках матеріалу для статей Кіплінгу доводилося подорожувати країною, що потерпала від голоду, спеки й епідемій. Це потребувало від молодого кореспондента не лише витривалості, а й неабиякої відваги, день у день загартувувало його волю й моральну силу. Водночас журналістика стала для Кіплінга школою письменницької майстерності. Під час журналістських відряджень він ближче знайомився зі звичаями та побутом індійців, збирав місцеві перекази, легенди, повір'я та анекдоти. Згодом цей матеріал утворив золотий запас, із якого письменник черпав теми й сюжети для художніх творів. ◀

Редьярд Кіплінг
(1865–1936)

Перші оповідання Кіплінга з'явилися в тій-таки лахорській газеті. Від звичних для англійців творів цього жанру вони відрізнялися граничною лаконічністю і змістовністю. Відзначаючи цю особливість Кіплінгових оповідань, англійський письменник Г. К. Честертон порівнював їх з уколом, який діє «і швидко, і дуже болісно». Новими для читачів Великої Британії були також Кіплінгові сюжети, побудовані на матеріалі з життя англійських чиновників-колоністів. Зрештою дивувала публіку незвична мова оповідань, наближена до повсякденного мовлення англоіндійців.

Ці особливості проявляються також у Кіплінгових віршах. Звичай митець писав їх «від імені» якогось персонажа: чиновника, солдата, матроса та ін. Аби надати таким «оповіданням» правдивого звучання, він використовував відповідні елементи повсякденного мовлення: неграмотно вживані або перекручені слова, простомовні й професійні вислови тощо. Нерідко його вірші навіювали певні ритми чи мелодії. Наприклад, в основу поезії «На марші» покладено маршовий ритм:

Крок — крок — крок — крок — ми йдемо по Африці,
Все — йдем — все — йдем — по тій самій Африці —
(Скрізь — рух — рух — рух — рух чобіт угору — вниз!)
Не звільнить ніхто на війні!

Переклад *М. Стріхи*

Такі художні прийоми були новаторськими для сучасної митцеві англійської поезії.

Найважливішими цінностями Редьярд Кіплінг вважав людську гідність і духовну силу, які щодня ризують випробувань, Закон (свої країни, свого полку тощо), який визначає існування спільноти і є священним для всіх, а також Справу, котра вимагає самовідданого й невтомного служіння. Проповідуючи ці ідеали, письменник передусім намагався вчити своїх читачів жити достойно.

Перевірте себе

1. Чому Кіплінг уважав себе англоіндійцем?
2. Як досвід, набутий під час роботи в газеті, вплинув на творче становлення письменника?
3. Що вирізняло оповідання Кіплінга на тлі класичної англійської літератури XIX ст.?
4. Схарактеризуйте особливості Кіплінгової поезії.
5. Які життєві цінності проголошував письменник у своїй художній творчості?
6. **Теми просктів.** «Казки Дж. Р. Кіплінга на кіноекрані»; «Індія Дж. Р. Кіплінга»; «Чесноти героїв Дж. Р. Кіплінга».

Читаючи вірш Дж. Р. Кіплінга «Якщо...», знайдіть думки, суголосні своїм уявленням про справжню людину.

ЯКЩО...

Як вистоїш, коли всі проти тебе —
Упали духом і тебе клянуть,

Як всупереч усім ти віриш в себе,
А з їх зневіри також візьмеш суть;
Якщо чекати зможеш ти невтомно,
Оббріханий – мовчати і пройти
Під поглядом ненависті, притому
Не грати цноти ані доброти;

Як зможеш мріять – в мрійництво не впасти
І думать – не творити думки культ,
Якщо Тріумф, зарівно як Нещастя,
Сприймеш як дим і вітер на віку;
Якщо стерпіш, як з правди твого слова
Пройдисвіт ставить пастку на простих,
Якщо впаде все, чим ти жив, і знову
Зумієш все почати – і звести;

Якщо ти зможеш в прориві одному
Поставить все на карту і програть,
А потім – все спочатку, і нікому
Про втрати навіть слова не сказати;
Якщо ти змушиш Серце, Нерви, Жили
Служити ще, коли уже в тобі
Усе згоріло, вигасло – лишилась
Одна лиш воля – встоять в боротьбі;

Як зможеш гідно річ вести з юрбою
І з Королем не втратиш простоти.
Якщо усі рахуються з тобою –
На відстані, яку відміриш ти;
Якщо ущерть наповниш біг хвилини
Снагою дум, енергією дій,
Тоді весь світ тобі належить, сину,
І більше: ти – Людина, сину мій.

Переклад Є. Сверстюка

Запитання і завдання до прочитаного

1. Визначте тему вірша «Якщо...». Що пояснює в ньому автор?
2. Дайте цитатні відповіді на запитання про те, як, на думку поета, слід поводитися, коли: «*всі проти тебе*»; «*уже в тобі усе згоріло*»; «*впаде все, чим ти жив*».
3. Як ви розумієте наведені рядки з вірша?

«Як зможеш мріять – в мрійництво не впасти
І думать – не творити думки культ...»
«Тоді весь світ тобі належить, сину,
І більше: ти – Людина, сину мій»?

4. Знайдіть антитези, які використав перекладач вірша. Розкрийте їхнє художнє значення.
5. **Робота в парах.** А. Спираючись на зміст вірша «Якщо...», придумайте поради «від протилежного», тобто такі, що застерігають від негідних учинків. В. Пригадайте літе-

ратурні твори або кінофільми, у яких зображено героїв, близьких до ідеалу людини, поданого у вірші «Якщо...». Чим ці персонажі приваблюють?

6. Подискутуймо! З якими порадами, висловленими в поезії «Якщо...», ви не згодні? Обґрунтуйте свою думку.

7. Творча лабораторія. Напишіть твір-роздум на тему «Як стати справжньою людиною? (За віршем Дж. Р. Кіплінґа «Якщо...»)».

Вірш «Якщо» був перекладений багатьма мовами світу. Оригінальний переспів вірша «Якщо...» зробив видатний український поет Василь Стус. Його версія називається «Синові».

СИНОВІ

Коли ти бережеш залізний спокій
всупір загальній паніці й клятьбі,
коли наперекір хулі жорстокій
між невірів ти віриш сам собі.
Коли ти вмієш ждати без втоми,
обмовлений, не станеш брехуном,
ошуканий, не піддаєшся злому
і власним не хизуєшся добром.
Коли тебе не порабують мрії,
в кормигу дум твоїй дух себе не дасть,
коли ти знаєш, що за лицедії –
облуда щастя й машкара нещастя.
Коли ти годен правди пильнувати,
з якої вже зискують махлярі,
розбитий витвір знову доробляти,
хоча начиння геть уже старі.
Коли ти можеш всі свої надбання
поставити на кін, аби за мить
проциндрити без жалю й дорікання –
адже тебе поразка не страшить.
Коли змертвілі нерви, думи, тіло
ти можеш знову кидати у бій,
коли триматися немає сили
і тільки воля владно каже: стій!
Коли в юрбі шляхетності не губиш,
а будши з королями — простоти,
коли ні враг, ні друг, котрого любиш,
нічим тобі не можуть дорікти.
Коли ти знаєш ціну щохвилини,
коли від неї геть усе береш,
тоді я певен: ти еси людина
і землю всю своєю назовеш.

Переклад В. Стуса

1. Порівняйте вірш «Якщо...» у перекладі Є. Сверстюка (с. 197) та переспів В. Стуса «Синові». Укажіть найзначніші розбіжності між цими версіями.

2. Що споріднює вірш В. Симоненка «Ти знаєш, що ти — людина?..» та поезію Дж. Р. Кіплінґа «Якщо...»? Дайте розгорнуту відповідь.

Вірш «Якщо...» Дж. Р. Кіплінґа неодноразово покладено на музику. Одну з таких пісень створив український бард та актор К. Булкін на основі перекладу Євгена Сверстюка.

1. Перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/NeXhngnrn> або QR-кодом, прослухайте пісню «Якщо...» у виконанні Кирила Булкіна. Який настрій вірша підкреслює мелодія в цій пісні?

2. За допомогою інтернет-мережі доберіть світлини, які, на вашу думку, ілюструють пісню «Якщо...».

Кіплінґ часто порушує питання честі й гідності, особливо в контексті дружби та обов'язку. У вірші «Один із сотні» він розглядає дружбу як джерело моральних уроків і роздумів про важливість чесності, підтримки та вірності.

Скориставшись посиланням <https://cutt.ly/HeLX91PY> або QR-кодом, прочитайте вірш Кіплінґа «Один із сотні».

Запитання і завдання до прочитаного

1. Яка основна тема вірша «Один із сотні»? Як Кіплінґ висловлює свої роздуми про справжню дружбу та відповідальність?
2. Яка поетична структура використовується в цьому вірші? Як ритм і рими впливають на сприйняття вірша?
3. Які моральні уроки можна почерпнути з прочитаного вірша? Як вони можуть бути застосовані в сучасному житті?

РОЗДІЛ 3

ФІЛОСОФСЬКА ПРОЗА

ПАВУТИНКА НАДІЇ

Пригадайте, що таке новела. За допомогою «хмаринки слів» скажіть, які ознаки притаманні цьому жанру літератури.

Японській літературі притаманний мінімалізм. Неперевершеним майстром «оповідання завбільшки з долоню» є Рюноске Акутаґава.

Митець з'явився на світ у Токіо в родині торговця молоком. Відбулося це 1 березня 1892 р. – за давнім національним літочисленням, у годину Дракона дня Дракона місяця Дракона. Тому назвали його Рюноске: перший ієрогліф імені – «рю» означає «дракон». Прізвище своє письменник отримав від дядька, який усиновив його після трагічної загибелі матері. Приймні батьки Рюноске належали до старої інтелігенції, серед їхніх предків були літератори й учені. Тож хлопчик виховувався в атмосфері поваги до націо-

Рюноске Акутаґава
(1892–1927)

нальних культурних надбань, любові до середньовічної поезії та старовинного живопису.

Після закінчення школи Акутаґава вивчав англійську літературу спочатку в коледжі, а потім – на англійському відділенні Токійського імператорського університету. У студентські роки Рюноске почав видавати літературний журнал «Сінсітьо» («Нова течія»), у якому згодом надрукував свої перші новели.

Молодого митця цікавила передусім поведінка людини в ситуації особистісного й морального вибору, а відповіді на вічні питання він намагався знайти в давніх притчах, релігійних текстах, історичних нарисах і легендах.

Про свою пристрасть до минулого Акутаґава говорив так: *«Душа людини в давнину й сучасної людини має багато спільного. От у чому річ»*. У минувшині письменник шукав пояснення вчинків, думок, психології сучасників. Досить часто в його творах простежуються культурні паралелі, пов'язані з давніми японськими релігійними традиціями, зокрема буддійськими.

Буддизм – одна з провідних світових релігій. Особливого поширення він набув у країнах Сходу. Засновник буддизму й головний об'єкт поклоніння в ньому — принц Гаутама Сіддгартха, який, згідно з оповідями, жив у 563–483 рр. до н. е. За легендою, у віці тридцяти п'яти років Гаутама досяг просвітління і докорінно змінив своє життя.

Послідовники назвали принца Буддою, що в перекладі означає «просвітлений», «пробуджений». Мета буддистів — досягнути духовного просвітління, позбавившись страху, невігластва, егоїзму, лінощів, заздрощів, жадібності та інших вад. ❄

Після закінчення університету, у 1916 р., Акутаґава отримав посаду викладача англійської мови у військово-морській школі. Своє тодішнє життя він потім опише в циклі новел про вчителя — чесну, але трохи непуцящу людину, яка часто потрапляє в кумедні ситуації.

Згодом письменник працював як спеціальний кореспондент газети «Осака майніті сімбун» («Щоденна газета Осаки»), виступав з лекціями в різних містах Японії. Саме в той період народилися його найкращі твори, зокрема «Павутинка», «У чагарнику», «Мандарини», «Вагонетка», «Усмішка богів», «Свято хризантем» та ін. Акутаґава досягає високої майстерності як новеліст: працює з різноманітним матеріалом, віртуозно будує сюжет, кількома словами створює соковиті образи, поглиблює філософський зміст текстів.

Активною творчою працею письменник намагався врятуватися від духовних і психологічних проблем, які з року в рік погіршували стан його здоров'я. Однак із часом криза лише поглиблювалася і врешті-решт призвела до трагічної загибелі митця.

Акутаґаві судилося прожити лише тридцять п'ять років, але зробити він устиг чимало. І хоч сам митець аж надто скромно оцінював свої

досягнення, його письменницька слава свідчить про інше. Книжки Акутаґави активно видаються різними мовами, а самого письменника визнано класиком японської літератури.

Перевірте себе

1. Стисло розкажіть про життя Акутаґави.
2. Назвіть твори японського письменника. У якому жанрі Акутаґава досяг великої майстерності? У чому вона полягає?
3. **Робота в парях.** Обговоріть сформульоване Акутаґавою означення художньої літератури як «мистецтва самовираження за допомогою слів». Як ви розумієте зміст цього означення? Чи згодні ви з таким баченням літератури? А як визначили б сутність літературної творчості ви?

Пригадайте, що таке підтекст. Під час читання новели «Павутинка» зверніть увагу на використання підтексту для розкриття її філософського змісту.

ПАВУТИНКА

Одного дня самотній Будда знічев'я походжав берегом озера Лотосів. Білосніжні, як перли, квіти на воді зі своїх золотистих тичинок ненастанно ширили навкруги невимовно приємні пахощі. У раю був ранок.

Будда пройшов понад озером, потім став і крізь листя лотосів, що вкривали поверхню води, подивився вниз. Під озером було пекло, а тому крізь прозору, як кришталь, товщу води, наче в стереоскопі¹, ясно прозирала ріка Сандзунокава² й Шпиляста гора. Погляд Будди привернув чоловік на ім'я Кандата, що разом з іншими грішниками, яких аж кишіло, мучився в пеклі. Той Кандата, великий лиходій, за життя вбивав людей, підпалював їхні оселі й учинив чимало інших злочинів. А добро зробив лише один раз. Якось, мандруючи густим лісом, він побачив, як через стежку повзе павучок. Кандата підняв був уже ногу, готуючись його роздушити, та враз передумав: «Ні, не треба. Хоч воно й мале, але теж, напевне, хоче жити. Тож шкода безпричинно вкорочувати йому віку».

Споглядаючи пекло, Будда згадав, як Кандата врятував життя павукові, і вирішив віддячити йому за добро – при нагоді допомогти вибрати

Ілюстрація Т. Ікеди

¹ *Стереоско́п* — оптичний прилад для перегляду «об'ємних» фотографій.

² *Сандзунока́ва* — у буддистській релігії річка, через яку переправляються в потойбічний світ душі померлих.

тися з пекла. На щастя, поблизу над зеленим, як малахіт, листям лотоса райський павук плів свою чарівну сріблясту нитку. Будда взяв павутинку й мимо сніжно-білих, як перлина, квітів швидко спустив її далеко-далеко вниз, до самого пекла.

Там, на дні пекла, у Кривавому озері борсався Кандата. Хоч куди глянь, усюди тьма кромішня, і тільки коли-не-коли в тій темряві зблисне вістря Шпилястої гори. Чи може бути щось страхітливіше? Навколо тихо, як у могилі, лише іноді чути тихі зітхання грішників — виснажені пекельними муками, вони навіть не можуть плакати вголос. Тож і Кандата, задихаючись у Кривавому озері, звивався, корчився, як жаба перед смертю.

Та якось ненароком він звів очі вгору: з далекого неба над Кривавим озером у п'ятмі, немов боячись людського ока, повисла блискуча сріблиста павутинка. Уздрівши над головою павутинку, Кандата на радощах аж сплеснув у долоні: учепившись за неї, напевне, можна далеко полізти, навіть з пекла вибратися. Якщо все піде на лад, то й в раю можна опинитися. А тоді вже не доведеться страждати на Шпилястій горі й потопати в Кривавому озері.

Отак розмірковуючи, Кандата мерщій учепився обома руками за павутинку й відчайдушно почав дертися вгору. Ясна річ, такому лиходієві, як Кандата, до цього не треба було звикати. Та хоч як він силкувався, а догори піднятися було не легко: рай і пекло відділяла не одна тисяча рі¹. Зіп'явшись трохи, Кандата втомився і навіть не міг був рукою ворухнути. Що ж тут удієш? Вирішивши перепочити, Кандата повис на павутинці й зиркнув униз.

А все-таки його зусилля не пропали марно: Криваве озеро, що в ньому він потопав, за такий короткий час зникло в п'ятмі, а страшна своїм тьмяним блиском Шпиляста гора вже опинилася під ногами. Якщо так і далі, то скоро й з пекла, напевне, видобудеться. Обхопивши руками павутинку, Кандата зраділим, як ніколи, голосом прокричав: «Наша взяла! Наша взяла!» Та нараз він схаменувся: слідом за ним, як мурашня, по павутинці вгору п'ялася сила-силенна грішників. Спостерігши таке видовище, Кандата, зляканий чи, може, приголомшений, на якусь хвилю розгублено роззявив рота й кліпав очима. Тонка павутинка, що ледве витримувала його одного, напевне увірветься під тягарем такої безлічі людей. Якщо вона десь посередині обірветься, то марно він дряпався вгору — однаково полетить сторчкака назад у пекло. О, це жахливо! А тим часом тисячі й тисячі грішників видиралися з темряви над Кривавим озером і один за одним піднімалися блискучою павутинкою вгору. Треба негайно щось придумати, інакше павутинка увірветься. І Кандата щосили закричав: «Гей, грішники! Це моя павутинка. Хто вам дозволив чіплятися за неї? Ану, спускайтеся вниз!»

Але тої ж миті павутинка зненацька розірвалася саме над Кандатою, і він, закрутившись дзиг'юю, швидко зник у темряві. В імлістому просторі, виблискуючи, лише висіла тоненька райська павутинка.

Стоячи на березі озера Лотосів, Будда від початку до кінця стежив за цією сценою. А як Кандата каменем упав у Криваве озеро, обличчя

¹ Рі — японська міра довжини, що дорівнює 3,9 км.

Будди посмутніло й він пустився йти далі. Мабуть, жалюгідним здався йому Кандата, який намагався тільки сам вилізти з пекла, але був заслужено покараний за своє черстве серце й знову опинився в безодні.

А лотосу до всього байдуже. Його білий, як перлина, цвіт похитував вінчиками коло ніг Будди, а золотисті тичинки сповнювали повітря невимовно приємними пахощами. У раю бралосся до полудня.

Переклад І. Дзюба

Запитання і завдання до прочитаного

1. Перейшовши за посиланням <https://forms.gle/HAPTAiXB6ER8uE5E6> або QR-кодом, виконайте онлайн-тести за темою.
2. Чому твір отримав назву «Павутинка»? На що вона спрямовує читача?
3. Яким Кандата був за життя? Як його покарано після смерті?
4. Чому Будда вирішив допомогти грішникові?
5. Як змінювалися думки й почуття Кандати, коли він піднімався по павутинці?
6. Чому павутинка обірвалася? Як до невдачі Кандати поставився Будда? Чим ви пояснюєте таку реакцію?
7. Розкрийте основну думку прочитаної новели. Визначте метафору, на якій побудовано твір. Поясніть її зміст.
8. **Філологічний майстер-клас.** Знайдіть антитези, на яких побудовано новелу «Павутинка». Як вони допомагають розкрити зміст твору?
9. **Творча лабораторія.** Використовуючи образи й символи новели «Павутинка», складіть однойменне хайку.
10. **Творча лабораторія. Етегами** – саморобна листівка з малюнком і коротким написом, що має надзвичайну популярність в Японії. Етегами мають два основних правила: 1) малюємо так, як відчуваємо; 2) ілюструємо певну думку або ідею. Тому немає невдалих листівок етегами, адже вони є виразом любові, турботи, співчуття. Створіть етегами на тему «Павутинки», зобразивши основні образи новели: лотос, шпильясту гору, павутинку тощо. Підпишіть листівку гаслом.

Новела Р. Акутаґави «Жаби» є менш відомою, але теж дуже цікавою. Вона показує, як часто наші упередження можуть заважати побачити щось нове й цікаве.

Дізнатися більше ви зможете, прочитавши новелу за посиланням <https://cutt.ly/LeKQnGPl> або QR-кодом.

Запитання і завдання до прочитаного

1. Про що дискутували жаби?
2. Які людські риси відбивають образи жаб і гадюки?
3. Як ця новела відображає особливості японської культури та світогляду?
4. **Пофантазуйте!** Напишіть, що сталося б, якби жаби вирішили вирушити в подорож світом? Чи змінилося б, на вашу думку, їхнє сприйняття світу?

Відтворити своєрідність новели як літературного жанру в кінематографі досить непросто. Для цього потрібні майстерна актор-

Кадр із кінофільму «Рашьомон»
(режисер А. Куросава, 1950 р.)

ська гра, оригінальні режисерські рішення та особливий, захопливий сценарій. Яскравим прикладом такого поєднання стала стрічка «Рашьомон»¹ (1950), яку створив уславлений кіномитець *Акіра Куросава* за мотивами двох новел Акутаґави. Цей фільм про пошук істини, яка завжди поряд, став справжнім відкриттям для глядачів. Європейцям він засвідчив сам факт існування японського кіно, а в масштабі світового кінематографа – започаткував нову форму кінооповіді, що відтворює різні погляди на одну й ту саму подію.

Сюжет фільму побудовано навколо злочину, скоєного в лісі за стародавніх часів. Є чотири свідки й, відповідно, чотири версії подій...

«ТИ НАЗАВЖДИ БЕРЕШ НА СЕБЕ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ТИХ, КОГО ПРИРУЧИВ»

Пригадайте літературні казки, які ви прочитали в попередніх класах. Які з них вам найбільше сподобалися? Чому?

Екзюпері відомий читацькому загалу як письменник-льотчик. *«Для мене літати й писати – це одне й те саме, – говорив він. – Головне – діяти, головне – знайти себе. Авіатор і письменник стають одним цілим: обидва рівною мірою пізнають світ».*

Антуан
де Сент-Екзюпері
(1900–1944)

Антуан Марі Жан-Батист Роже де Сент-Екзюпері народився 29 червня 1900 р. в місті Ліоні (Франція), походив з давнього дворянського роду. Згадки про його предків-лицарів збереглися в літописах 1235 р.

Батько письменника служив страховим інспектором. Мати, освічена й обдарована жінка, самовіддано любила своїх п'ятьох дітей і дбала про те, щоб вони вирости шляхетними та щасливими. Для Антуана мати назавжди залишилася найдорожчою людиною і найкращим другом.

Після передчасної смерті батька родина Екзюпері перебралася до родового замку Ла Молль. Діти швидко звикли до старовинного помешкання і полюбили його таємничу казкову атмосферу.

Веселі свята, сімейний затишок, ніжність матері, вільне виховання – таким був дитячий світ Антуана. Глибокий зв'язок з ним письменник відчував усе життя. Дитинство означало для нього більше,

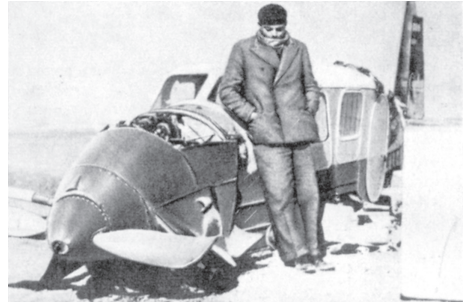
¹ *Рашьомон* – замкові ворота в південних кінцях основних міських проспектів у давніх японських столицях. На північних кінцях проспектів стояли ворота Судзаку – парадний в'їзд в імператорську резиденцію.

ніж світлий спогад, – воно стало його «батьківщиною». *«Я родом з мого дитинства, – говорив Екзюпері, пояснюючи своє “походження”, – я прийшов з дитинства, немов з країни».*

З дитячих років майбутній письменник захоплювався малюванням, музикою, віршуванням, цікавився науково-технічними досягненнями. Згодом потяг до творчості привів його на архітектурне відділення Академії мистецтв. Однак невдовзі юнак покинув навчання, щоб стати льотчиком (на початку ХХ ст. ця професія вважалася найсучаснішою і найризикованішою). У двадцять один рік Екзюпері записався в авіаційний полк.

Відтоді й до останнього дня життя письменника було пов'язане з авіацією. У мирний час він працював пілотом поштової лінії і льотчиком-випробувачем, а в роки війни з гітлерівською Німеччиною служив в авіарозвідці. Екзюпері неодноразово потрапляв в аварії, і щоразу мужність та витривалість допомагали йому здолати небезпеку. Однак щаслива доля таки зрадила письменника: 1944 р. він не повернувся з бойового вильоту.

А. де Сент-Екзюпері після аварії в Лівійській пустелі. 1936

Одним з найкращих творів Екзюпері вважається казка **«Маленький принц»**, уперше надрукована в Нью-Йорку в 1943 р. Вона стала духовним заповітом письменника юним і дорослим читачам.

У сюжеті «Маленького принца» відбилися деякі деталі біографії автора (зокрема, льотна служба, аварія в пустелі, захоплення малюванням, глибокий зв'язок з дитинством тощо). Цікаво, однак, що із цих елементів письменник створив не реалістичну розповідь про власне життя, а казку про фантастичну мандрівку вигаданого персонажа.

Утім, у центрі авторської уваги – не пригоди маленького принца, а почуття і стосунки людей, які герой судить непідкупним судом щирого дитячого серця. Іншими словами, перед нами – алегоричний сюжет. Власне пригоди виступають тут інакомовним утіленням важливих життєвих питань, відповіді на які вкладено в уста маленького принца. Можливо, на позір судження хлопчика видаються надто «дитячими», але своєю мудрістю і правдивістю вони, безперечно, вивищуються над загальноприйнятими думками дорослих. Ці відповіді й надають казці вагомий характеру.

Алегоричними у творі є всі персонажі, починаючи від самого маленького принца, який уособлює чистий, не спотворений «дорослими» уявленнями погляд на життя. Навіть змальовану в казці Сахару слід сприймати не як реальну пустелю, а як інакомовний образ. Він означає несподівану зупинку звичного плину життя, коли людина опиняється сам на сам зі своєю душею.

Зважаючи на такі особливості твору, літературознавці зараховують «Маленького принца» до жанру філософської казки-*притчі*.

Притча – твір, в основу якого покладено повчально-алегоричний сюжет, побудований на прихованому порівнянні. Під час розгадування цього порівняння розкриваються інакомовний зміст притчі та закладена в ній повчальна мудрість.

І в житті, і у творчості Екзюпері був романтиком. Слово «Людина» він писав з великої літери, підкреслюючи тим цінність людської душі й людської гідності. Герої письменника-льотчика – мужні, шляхетні, залюблені у свою професію люди. Вони не приймають несправедливості й нудьги буденного життя. Вони впевнені, що вірність обов'язку долає будь-які перешкоди. А ще їм притаманне загострене почуття відповідальності за інших людей.

Це почуття – один з головних моральних здобутків Екзюпері-письменника. *«Моя духовна культура, – стверджував він, – по слідах Бога зробила кожного відповідальним за всіх людей і всіх людей – відповідальними за кожного. Людина, вихована за цими правилами, мала б силу могутнього дерева. Який простір вона могла б охопити своїм корінням!»*

Червоною ниткою ідея відповідальності проходить через усі твори французького письменника. У казці-притчі «Маленький принц» її увиразнює мудрий лис: *«Ти назавжди береш на себе відповідальність за тих, кого приручив»*. Цей вислів став крилатим. Він є одним з найважливіших моральних орієнтирів для тих, хто прагне жити по совісті й у злагоді з іншими людьми.

Перевірте себе

1. Розкажіть про дитинство Екзюпері. Як письменник оцінював його значення у своєму житті?
2. Назвіть провідні теми творів Екзюпері.
3. Чому, на вашу думку, життя письменника стало зразком мужності для його сучасників?
4. Розкажіть про художні особливості казки «Маленький принц».
5. Дайте визначення поняття «притча».

Читаючи уривок, визначте в ньому елементи філософської казки-притчі.

МАЛЕНЬКИЙ ПРИНЦ

(Уривки)

На початку твору оповідач згадує про свої дитячі малюнки. Не зрозумівши його «творчості», дорослі порадили йому здобути знання, які можна застосувати на практиці. Відтак він став пілотом і забув про малярство.

Якось оповідач зазнав аварії і приземлився в пустелі Сахара за тридев'ять земель від людських поселень. Його літак потребував складного ремонту, тимчасом як запасів питної води вистачало лише на тиждень. Полагодити машину треба було якомога швидше.

На світанку оповідача розбудив дивний голос: тендітний хлопчик, який узявся бозна-звідки, просив його намалювати баранця. Пілот був украй здивований, але, пригадавши своє давнє захоплення, узявся малювати. Малий чудово розумів усі його малюнки. Мова незнайомця, дещо загадкова й надзвичайно мудра, зачарувала оповідача. Відтак між героями зав'язалася дружба.

Згодом пілот довідався, що маленький принц (так звався хлопчик) прибув на Землю з далекого астероїда В-612, що був завбільшки з хату. Там було кілька невеличких вулканів, які маленький принц час від часу прочищав, аби запобігти виверженню. Планета була такою маленькою, що захід сонця на ній можна було спостерігати коли заманеться, зробивши лишень кілька кроків від краю до краю. Маленький принц дуже любив милуватися цим явищем, тож якось насолоджувався ним аж сорок три рази поспіль.

Хлопчик дбав про свою планету, щодня пораючись у крихітному господарстві. До речі, для цього йому й був потрібний баранець, якого намалював льотчик. Маленький принц сподівався, що баранець знищуватиме на його планеті шкідливі рослини.

V

(...) Справді, на планеті маленького принца, як і на всіх інших планетах, росли трава й бур'ян. Отож є там добре насіння доброго, корисного зілля і погане насіння поганого зілля, бур'яну. Але насіння невидиме. Воно спить, сховане в землі, аж поки якійсь насінині заманеться прокинутися. Тоді воно потягається і спершу несміливо пускає до сонця паросток – безневинну чарівну муравочку. Якщо це редиска або троянда, хай собі здорові ростуть. А коли це якийсь бур'ян, треба його одразу, як тільки розпізнаєш пагін, виполоти з корінням. Ну а на планеті маленького принца було жахливе насіння... Це насіння баобабів. Земля на планеті була вражена тим насінням. А баобаб – така рослина, що коли не розпізнаєш її вчасно, то вже ніколи не позбудешся. Він захарастить цілу планету. Він пониже її своїм корінням. А якщо планета дуже маленька, а баобабів забагато, вони роздеруть її на клапті.

– Є такий закон, – сказав мені згодом маленький принц. – Причепурився сам уранці, причепури гарненько й свою планету. Треба полоти баобаби зараз же, як тільки побачиш, що то не рожі, бо молоді пагінці рожі і баобабів майже однакові. Ця праця дуже нудна, але зовсім легка. (...)

З оповіді маленького принца я зобразив цю планету. Я не люблю повчального тону. Та люди так мало знають, скільки шкоди від баобабів, а небезпека для того, хто потрапив би на астероїд, від них така велика, що цього разу я роблю виняток і порушую свою стриманість. «Діти! – кажу я. – Стережіться баобабів!» (...)

VIII

Незабаром я навчився краще розпізнавати ту квітку. На планеті маленького принца завше росли звичайні прості квіти – вони мали нерясно пелюсток, місця займали мало й нікого не турбували. Вони розпускалися вранці в траві, а надвечір никли. А та квітка проклонулась із насінини, занесеної невідомо звідки, і маленький принц вихував той пагінчик, такий неподібний до інших билинок. А що, як це якась одміна баобаба? Та кущик незабаром перестав рости, і на ньому виліз пуп'янок. Маленький принц ізроду не бачив ще таких буйних пуп'янків і відчував, що от-от станеться якесь диво. Одначе квітка, схована у своїй зеленій світличці, ще не була готова, вона все чепурилася. Старанно добирала барви. Вона виряджалася поволі, приміряючи одну по одній пелюстки. Вона не хотіла виходити скуйовджена, як

самосійний мак. Вона хотіла показатись у всій своїй пишноті. Авжеж, вона була така чепурушка! Таємниче вбирання тривало багато днів. Аж от якось уранці, тільки встало сонце, квітка розпустилася.

Як дбайливо вона готувалася, стільки поралася, а нині, позіхаючи, сказала:

– Ох! Я ледве прокинулася!.. Даруйте мені... Я ще зовсім не зачесана...

Маленький принц нетямився від захвату:

– Яка ви гарна!

– Правда? – тихо озвалася квітка. – І народилась я разом із сонцем...

Маленький принц, звісно, здогадався, що красуня не надто скромна, зате вона була така прегарна!

– Здається, час снідати, – додала вона по хвили. – Прошу, потурбуйтеся про мене...

Збентежений маленький принц розшукав поливальницю і полив квітку.

Скоро з'ясувалося, що красуня гордовита й вередлива, і маленький принц попомучився з нею. Якось, мовлячи про свої чотири колючки, вона заявила йому:

– Хай приходять хоч тигри пазуристі – не страшно!

– На моїй планеті тигри не водяться, – відказав маленький принц, – а потім – тигри не їдять трави.

– Я не трава, – стиха кинула квітка.

– О, пробачте...

– Тигрів я не боюся, зате терпіти не можу протягів. У вас немає ширми?

«Не може терпіти протягів... для рослини кепсько, – подумав маленький принц, – із цією квіткою морока та й годі...»

– Увечері накрийте мене ковпаком. У вас тут надто холодно. Дуже незатишна планета. Там, звідки я прибула...

І затнулася. Її занесло сюди ще зернинкою. Вона нічого не могла знати про інші світи. Навіщо брехати, коли так легко розкусити брехню! Красуня знітилася і кахикнула раз-другий – хай маленький принц відчує свою провину.

– То де ж та ширма?

– Я збирався саме по неї піти, але ж ви говорили до мене!

Тоді вона закахикала дужче, аби покарати його гризотами сумління.

Отож маленький принц, хоч він і любив прегарну квітку, пройнявся якоюсь недовірою. Порожні необов'язкові слова він узяв близько до серця і відчув себе нещасливим.

– Не треба було слухати її, – довірливо мовив він мені якось. – Ніколи не треба слухати квітів. Треба просто милуватися ними й дихати їхніми пахощами. Моя квітка на-

А. де Сент-Екзюпері. Маленький принц на своїй планеті. 1942 р.

пахтила всю мою планету, а я не вмів нею тішитися. Оті балачки про тигрячі пазури... вони б мали зворушити мене, а я розгнівався...

А ще він признавався:

– Тоді я ще нічого не розумів! Треба було зважати не на слова, а на діла. Вона впоювала мене своїм ароматом, ряхтіла, як сонце. То чом би я мав від неї тікати? Адже за тими її нелукавими хитрощами я мав би вгадати ніжність. Квіти-бо такі свавільні! Але я був занадто молодий, щоб уміти любити.

ІХ

Мені здається, що він утік з мандрівними птахами. Уранці того дня ретельно попорав свою планету. Дбайливо прочистив активні вулкани. Два вулкани в нього діяли. На них було дуже зручно розігрівати сніданок. А ще він мав один погаслий вулкан. Але, сказав він собі, мало що може статися! Отож він прочистив і згаслий вулкан. Добре прочищені вулкани горять тихо й рівно, без виверження. Виверження вулкана – усе одно, що пожежа в комині, як там загориться сажа. Земляни, звісно, вулканів не прочистять: для цього ми замалі. Тим-то вони й завдають нам стільки лиха.

Зажурений маленький принц вирвав також останні пагінці баобабів. Він гадав, що ніколи більше не повернеться. Але того ранку звична праця здавалася йому такою любовою. А коли востаннє полив квітку й лагодився накрити її ковпаком, йому навіть збиралося на плач.

– Прощавайте, – мовив він квітці.

Красуня не відповіла.

– Прощавайте, – сказав він ще раз.

Вона хахикнула. Не від застуди.

– Я була нерозумна, – озвалася нарешті квітка. – Даруй мені. І спробуй бути щасливим.

І ні слова докору. Маленький принц був вражений. Стояв, збентежений і знічений, зі скляним ковпаком у руці. Не розумів, звідки ця погідна ніжність.

– Авжеж, я люблю тебе, – почув він. – Моя вина, що ти цього не знав. Але це пусте. Ти був такий самий дурненький, як і я. Спробуй знайти свою долю... Облиш цей ковпак, він уже мені не потрібний.

– А вітер...

– Не так я вже й застуджена... Нічна прохолода піде мені на користь. Я ж квітка.

– А звірята...

– Слід перетерпіти, коли заведеться дві-три гусениці: я ж хочу познайомитися з метеликами. Здається, вони прегарні. Та й хто ж мене провідуватиме? Ти-бо будеш далеко. А великих звірів я не боюся. Я теж пазуриста.

І простодушно показала свої чотири шпичаки. Потім додала:

– Та не барися, це мене драгує. Намислив іти, то йди.

Бо не хотіла, аби маленький принц бачив, як вона плаче. То була дуже гонориста квітка. (...)

Літературний практикум

1. Які взаємини встановилися між маленьким принцом і оповідачем? Як льотчик ставився до дивних розповідей хлопчика? Доведіть свою думку, спираючись на текст.
2. Як маленький принц боровся з баобабамі? Розкрийте інакомовний зміст образу цих рослин. З огляду на свою відповідь поясніть, чому маленький принц, а відтак і льотчик, надають важливого значення виполюванню паростків цих рослин.
3. Яку вдачу мала квітка, котру виростив маленький принц? Поясніть алегоричний зміст цього образу.
4. Розкажіть, як хлопчик доглядав свою троянду. Чим вона йому подобалася? Чи розумів її герой? Чого навчила маленького принца дружба з квіткою? Наведіть відповідні цитати з прочитаного уривка.
5. **Подискутуймо!** Чи справді квітка любила маленького принца? Обґрунтуйте свою думку.

▶ Маленький принц розповів льотчику про свою космічну подорож. Він відвідав кілька крихітних планет, на кожній з яких був лише один мешканець. На першій планеті жив король, який понад усе цінував владу. Він уважав, що все на світі, навіть захід сонця, відбувається за його наказом. Король запропонував маленькому принцові посаду міністра юстиції, але хлопчик відмовився. *«Та й диваки оці дорослі»*, – подумав він, залишаючи планету. ▲

XI

На другій планеті жив шанюлюб.

– Ага, ось і шанувальник з'явився! – гукнув він, угледівши ще здалеку маленького принца.

Адже для чваньків усі люди – то їхні шанувальники.

– Добридень, – мовив маленький принц. – Який кумедний у вас капелюх.

– Це для вітання, – відповів шанюлюб. – Щоб уклонятися, коли мене вітають. На жаль, сюди ніхто не зазирає.

– Он як? – сказав маленький принц, нічого не второпавши.

– Поплещи в долоні, – порадив йому шанюлюб.

Маленький принц заплескав у долоні. Шанюлюб скинув капелюха й поштиво вклонився.

«Тут веселіше, ніж у короля», – подумав маленький принц. І знов заплескав у долоні. А шанюлюб, скидаючи свого капелюха, ще раз уклонився. За п'ять хвилин ця одноманітна гра зморила маленького принца.

– А що слід зробити, щоб капелюх упав? – спитав він.

Та шанюлюб не слухав. Гонористі люди глухі до всього, окрім хвали.

– Ти й справді дуже шануєш мене? – спитав він маленького принца.

– А що то – шанувати?

– Шанувати – значить визнавати, що я найкращий, найчепурніший, найбагатший і найрозумніший на планеті.

– Але ж на твоїй планеті ти сам-один!

– Ну то зроби мені ласку, усе одно шануй мене!

– Я шаную, – мовив маленький принц і злегка знизав плечима. – Але яка тобі з цього радість?

І він утік від шанолюба.

«Ці дорослі – дивакуваті люди», – простодушно думав він дорогою.

XII

На дальшій планеті жив п'яничка. Маленький принц пробув там зовсім недовго, а все одно його поїняла глибока журба. П'яничка мовчки сидів перед цілою батареєю пляшок – порожніх і повних.

– Що ти тут робиш? – поцікавився маленький принц.

– П'ю, – похмуро буркнув п'яничка.

– Навіщо ти п'єш? – спитав маленький принц.

– Щоб забути, – відповів п'яничка.

– Що забути? – допитувався маленький принц; йому стало шкода п'янички.

– Забути, що мені соромно, – признався п'яничка й похнюпив голову.

– Чого ж тобі соромно? – спитав маленький принц; йому дуже хотілося чимось зарадити неборакові.

– Соромно, що п'ю! – додав п'яничка й замовк остаточно.

А маленький принц, ні в сих ні в тих, пішов геть.

«Ці дорослі, безперечно, якісь дуже чудні», – думав він дорогою. (...)

Четверта планета належала ділкові, що весь час рахував зірки, уважаючи їх своєю власністю. На п'ятій планеті жив ліхтарник, який щохвилини запалював і гасив ліхтар, виконуючи застаріле розпорядження. На шостій планеті маленький принц зустрів ученого, що присвятив своє життя опису океанів, гір і річок, яких в очі не бачив, бо ж ніколи не виходив зі свого кабінету.

Неабияк здивований побаченим хлопчик продовжив мандрівку й зрештою опинився на Землі. За словами оповідача, він мав би зустріти тут безліч королів, ділків, п'яничок, шанолюбців, кабінетних учених та інших диваків. Однак маленький принц приземлився в безлюдній пустелі й першою, кого він зустрів, була гадюка.

XVII

(...) – Чудна ти істота, – мовив він. – Завтовшки з пальчик...

– Зате моці в мене більше, ніж у пальці короля, – сказала гадюка. Маленький принц усміхнувся.

– Не така вже ти й дужа... Ти навіть безлапа. Та й мандрувати не можеш.

– Я можу занести тебе далі, ніж будь-який корабель, – мовила змія.

І обвила круг кісточки ногу маленького принца, наче золота обручка.

– Усякого, кого я торкнуся, я повертаю землі, з якої він вийшов, – мовила ще вона. – Але ти безневинний і прибув із зірки...

Маленький принц нічого не відповів.

– Мені шкода тебе, ти такий тендітний на цій крем'яній Землі. Я можу тобі підсобити, якщо ти дуже пошкодуєш за своєю покинутою планетою. Я можу...

– О, я добре зрозумів, – сказав маленький принц, – але чому ти весь час говориш загадками?

– Я розв'язую всі загадки, – відповіла гадюка.

І обоє змовкли.

Маленький принц вирушив на пошуки людей. Дорогою він зійшов на гору, де нічого, крім відлуння власного голосу, не знайшов. Потім хлопчик побачив трояндовий садок і заплакав від гіркої думки про те, що квітка, яку він плекав на своїй планеті, – не єдина у світі.

XXI

Отоді-то й показався лис.

– Добридень, – мовив лис.

– Добридень, – звичайненько відказав маленький принц й озирнувся, та нікого не побачив.

– Осьдечки я, – озвався голос, – під яблунею.

– Хто ти? – спитав маленький принц. – Ти такий гарний!

– Я лис, – відповів той.

– Пограйся зі мною, – попрохав маленький принц. – Мені так журно...

– Я не можу з тобою гратися, – мовив лис. – Я не приручений.

– О, даруй, – сказав маленький принц.

Але подумав і додав:

– А що означає – приручити?

– Ти нетутешній, – сказав лис. – Що ти тут шукаєш?

– Шукаю людей, – відповів маленький принц. – А що означає – приручати?

– Люди, – мовив лис, – мають рушниці й ходять на лови. Це так ускладнює життя. А ще вони розводять курей. То єдина користь від людей. Ти шукаєш курей?

– Ні, – сказав маленький принц. – Я шукаю приятелів. А що означає – приручати?

– Це поняття давно забуте, – мовив лис, – воно означає: прихилити до себе...

– Прихилити до себе?

– Авжеж, – мовив лис. – Ти для мене поки що лише маленький хлопчик, достоту такий, як сто тисяч інших. І ти мені не потрібний.

І я тобі теж не потрібний. Я для тебе всього тільки лис, достоту як сто тисяч інших лисів. Та як ти мене приручиш, ми станемо потрібні одне одному. Ти будеш для мене єдиний на цілім світі. І я буду для тебе єдиний на цілім світі...

– Я вже трошки розумію, – проказав маленький принц. – Є одна троянда... мабуть, вона мене приручила. (...)

Лис замовк і довго дивився на маленького принца. А потім попросив знову:

– Будь ласка... приручи мене!

А. де Сент-Екзюпері.
Маленький принц і лис. 1942 р.

– Я б радо, – відмовив маленький принц, – але в мене обмаль часу. Мені ще треба знайти приятелів і взнати багато всяких речей.

– Узнати можна лише те, що приручиш, – мовив лис. – Людям уже бракує часу щось узнати. Вони купують готові речі в торгівців. Але ж немає таких торгівців, що продавали б приятелів, і тим-то люди не мають приятелів. Як хочеш мати приятеля – приручи мене!

– А що для цього треба зробити? – спитав маленький принц.

– Треба бути дуже терплячим, – відказав лис. – Спершу ти сядеш трошки далі від мене на траву, ось так. Я краєчком ока позиратиму на тебе, дивитимусь, а ти мовчатимеш. Мова – це джерело непорозуміння. Але щодня ти сідатимеш трошки ближче...

Назавтра маленький принц прийшов знову.

– Краще, якби ти приходив о тій самій порі, – попросив лис. – Якщо ти прийдеш, скажімо, о четвертій дня, то я вже з третьої години відчуватиму себе щасливим. О четвертій я вже почну хвилюватися і непокоїтися. Я визнаю ціну щастю. А як ти приходитимеш коли попа-ло, то я ніколи не знатиму, на яку годину готувати своє серце... (...)

Так маленький принц приручив лиса. І коли настала пора проща-тися, лис казав:

– О, я плакатиму за тобою.

– Сам винний, – мовив маленький принц. – Я ж не хотів тобі нічо-го лихого, а ти зажадав, щоб я тебе приручив...

– Авжеж, – згодився лис.

– Але ж ти плакатимеш! – мовив маленький принц.

– Авжеж.

– Виходить, ти нічого не виграв.

– Виграв, – заперечив лис. – Згадай, що я казав про золоте збіжжя.

Він замовк. Потім додав:

– Піди ще поглянь на троянди. Ти зрозумієш, що твоя троянда – єдина на світі. А як вернешся попрощатися зі мною, я подарую тобі одну таємницю.

Маленький принц пішов глянути на троянди.

– Ви нітрохи не схожі на мою троянду, – мовив він їм. – Ви ще ніщо. Ніхто вас не приручив, і ви нікого не приручили. Ви такі, як раніше був мій лис. Він нічим не різнився від ста тисяч інших лисів. Але я з ним заприятелював, і нині він – єдиний в усьому світі.

Троянди дуже зніяковіли.

– Ви дуже гарні, але порожні, – сказав іще маленький принц. – За-для вас не схочеться померти. Звісно, випадковий перехожий і про мою троянду подумає, що вона така сама, як і ви. Але вона одна-єдина, над усе найдорожча. Я-бо полив її. Я-бо накрив її скляним ковпаком. Я-бо затулив її ширмою. Я-бо знищив задля неї гусінь, лишив тільки двох чи трьох, щоб повиводилися метелики. Я чув, як вона нарікала і як хвалилась, і навіть як замовкала. Троянда ця – моя.

І маленький принц вернувся до лиса.

– Прощавай... – мовив він.

– Прощавай, – відповів лис. – Ось моя таємниця. Вона дуже про-ста: лише серце добре бачить. Найголовнішого не побачиш очима.

– Найголовнішого не побачиш очима, – повторив маленький принц, аби краще запам'ятати.

– Твоя троянда дорога тобі тому, що ти присвятив їй стільки часу.

– Моя троянда дорога мені... – повторив маленький принц, аби краще запам'ятати.

– Люди забули цю істину, – мовив лис, – але ти не забувай. Ти завжди береш на себе відповідальність за тих, кого приручив. Ти відповідаєш за свою троянду.

– Я відповідаю за свою троянду, – повторив маленький принц, аби краще запам'ятати. (...)

▶ Після зустрічі з лисом маленькому принцу вдалося-таки вийти до людей. Однак почуте й побачене не втішило його. Відтак хлопчик повернувся до Сахари, де й познайомився з оповідачем.

Тим часом запас питної води скінчився. Маленький принц запропонував вирушити на пошуки колодязя, і на превеликий подив льотчика, його й справді вдалося знайти. Вода в колодязі була надзвичайно смачною. Там маленький принц повідомив, що хоче повернутися на свою планету, а допомогти йому в цьому має гадюка.

Серце пілота пойняла тривога, та маленький принц намагався втішити друга. Він пояснив, що обов'язково має повернутися до будь-якої квітки, за яку відповідає. На згадку про себе хлопчик подарував оповідачеві зорі, що вміють сміятися, а наступного дня гадюка, як і обіцяла, допомогла йому залишити Землю.

Льотчик дістався додому. Відтоді він часто дивився на нічний небосхил: йому здавалося, ніби звідти долинає зоряний сміх маленького принца. ▶

Переклад А. Перепаді

Запитання і завдання до прочитаного

1. Назвіть хибні цінності людського життя, уособлені в образах мешканців планет, які відвідав маленький принц. Визначте деталі, що увиразнюють комічність цих персонажів.
2. Чого маленький принц навчився завдяки дружбі з лисом? Яку таємницю відкрив хлопчикові лис? Знайдіть у тексті відповідну цитату й поясніть, як ви розумієте цю думку.
3. Поясніть зміст таких тверджень лиса: «Мова – це джерело непорозуміння»; «Найголовнішого не побачиш очима»? Висловіть своє ставлення до цих міркувань.
4. Які життєві істини осягає маленький принц на своїй планеті, під час подорожі Всесвітом та впродовж перебування на Землі?
5. Визначте основні риси характеру маленького принца. Обґрунтуйте відповідь прикладами з тексту.
6. Розгляньте малюнки до твору, які виконав автор. Яким на них постає маленький принц?
7. Розкрийте інакомовний зміст образу маленького принца.
8. Схарактеризуйте ставлення оповідача до маленького принца. Які з життєвих «правил», що засвоїв маленький принц, підхоплює його старший товариш?
9. **Подискутуймо!** Які життєві правила маленького принца ви вважаєте найважливішими? Обґрунтуйте свою думку.

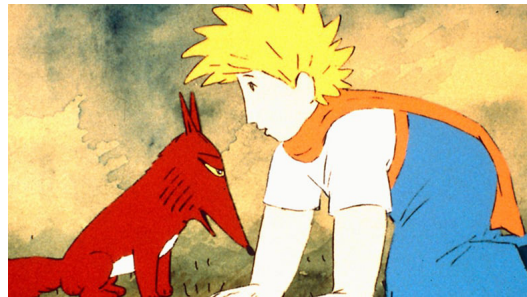
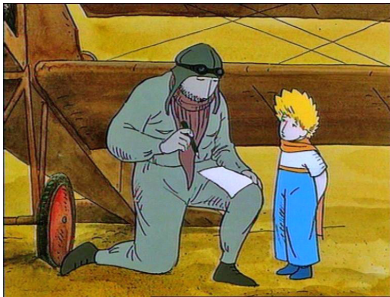
Існує кілька кінематографічних і мультиплікаційних екранізацій «Маленького принца» Екзюпері. Більшість із них наближені до сюжету твору французького письменника. Зняти «Маленького принца» мав намір ще Волт Дісней, однак не встиг. Першу екранізацію твору здійснив литовець Арунас Жебрюнас у 1966 р. У 1974 р. вийшов англо-американський фільм-мюзикл (режисер Стенлі Донен).

Кадр з кінофільму
«Маленький принц»
(режисер А. Жебрюнас,
1966 р.)

Кадри з фільму-мюзиклу «Маленький принц»
(режисер С. Донен, 1974 р.)

Твір Екзюпері відіграв важливу роль і в історії анімаційного фільму. Зокрема, у 1978–1979 рр. на японському телебаченні виходив аніме-серіал «Пригоди маленького принца» (режисер Такеюкі Канда). У низці епізодів ідеться про хлопчика, що мешкав на астероїді В-612, доглядав за трояндами та мріяв про пригоди. Якимось космічним птах розповів йому про те, як сачком для ловлі комах піймати хвостату комету. З кометою маленький принц вирушив у мандрівку галактикою. Німецько-австрійський мультфільм (режисер Тео Керп, 1990 р.) відтворює не лише сюжет казки, а й малюнки, які зробив до неї сам автор.

Кадри з мультфільму «Маленький принц» (режисер Т. Керп, 1990 р.)

А от мультиплікаційна стрічка «Маленький принц», створена спільними зусиллями мультиплікаторів Франції та Німеччини (головний режисер П'єр-Ален Чарт'єр, 2010 р.), пропонує власну версію пригод героя. Згідно з нею, маленький принц мандрує Всесвітом у товаристві свого приятеля лиса. Метою цієї подорожі є подолання життєвих проблем на різних планетах. Отже, сюжет казки Екзюпері втрачає свій притчовий філософський зміст і набуває схожості із сучасними фентезі.

Кадри з мультсеріалу «Маленький принц» (режисер П.-А. Чарт'єр, 2010–2017 рр.)

У 2015 р. на Каннському кінофестивалі відбулася прем'єра французького комп'ютерно- та ляльково-анімаційного повнометражного фентезі «Маленький принц», створеного у форматі 3D (режисер Марк Осборн). Це історія про дівчинку, яка оселяється в сусідстві зі старим авіатором, який розповідає їй чудернацькі історії про пригоди маленького принца та далекі зірки. Згодом героїня вирушає на пошуки дивовижного хлопчика з невеличкої планети. Її мандрівка сповнена всіляких чудес, небезпек, гумору і, звісно, нових знайомств. До речі, в українському дубляжі роль маленького принца озвучував відомий музикант Олег Скрипка.

Кадри з мультфільму «Маленький принц» (режисер М. Осборн, 2015 р.)

Перегляньте будь-яку кіно- або анімаційну версію «Маленького принца». Складіть невеликий усний відгук про неї: а) чи сподобалася вам картина; б) наскільки вона близька до сюжету та ідей казки; в) що нового привніс режисер і чи доречні відступи від твору.

ТВОРЧО ПОВТОРЮЄМО Й УЗАГАЛЬНЮЄМО ПРОЧИТАНЕ

1. Які факти з життя і творчості поетів, що їхні вірші вміщені в четвертій частині підручника, вас найбільше зацікавили? Чому?
2. Які із цих віршів мають філософське забарвлення, а які – політичне?
3. Чому китайці називають свою батьківщину «країною поезії»?
4. Якою постає природа в поезіях Лі Бо?
5. Поясніть антивоєнний зміст віршів Ду Фу. Висловіть своє ставлення до нього.
6. Наведіть приклади впливу даосизму та конфуціанства на творчість давніх китайських поетів.
7. Визначте мотиви та характерні символічні образи лірики Омара Хаяма.
8. Схарактеризуйте провідні настрої та образи поезії Гафіза. Яким постає внутрішній світ ліричного героя в його віршах?
9. Чим характеризуються жанри рубаї та газелі? Обґрунтуйте відповідь прикладами.
10. Як в особі Ш. Петефі поєдналися революціонер і поет?
11. Які ідеали людського життя утверджував у своїх віршах Петефі?
12. **Філологічний майстер-клас.** Порівняйте мотив долі у віршах «Коли ти муж...» та «Одкрій мені дорогу, доле...».
13. Які моральні принципи обстоює Дж. Р. Кіплінг у вірші «Якщо»? Чи згодні ви з ними? Аргументуйте свою думку.
14. **Подискутуймо!** Чим поезія минулих епох зацікавлює сучасних читачів? Які сучасні «відгомони» ви помітили у віршах, уміщених у четвертій частині?
15. **Мандруємо інтернетом.** На основі творів, уміщених у четвертій частині підручника, складіть карту віртуальної подорожі країною поезії. Доберіть відповідний ілюстративний матеріал.
16. **Творча лабораторія. Робота в групах. А.** Складіть власні рубаї та газелі.
Б. Колаж мудрості. Створіть візуальний колаж, використовуючи цитати з рубаї Хаяма, газелей Гафіза та інших східних поетів. Які цитати ви обираєте й чому? Як вони відбивають філософію поета?
В. Поетична карта світу. Створіть інтерактивну карту, на якій позначте місця, пов'язані з біографією та творчістю поетів, яких вивчали. Додайте до кожної точки карти вірш або уривок, який відображає ці місця. Це допоможе вам візуалізувати поетичні образи та географічний контекст їхньої творчості.
17. **Робота в парах. А.** Поетична дуель. Проведіть уявну поетичну дуель між Лі Бо та Ду Фу. Оберіть по одному віршу кожного поета й порівняйте їх. Які теми, образи та емоції ви знаходите в кожному з них? Який вірш вважаєте більш виразним?
Б. Кольоропис. Біографія Ш. Петефі, яку можна описати як «строкату», повна різнобарвних моментів, подій та особистих переживань. Складіть кольоропис до його біографії та творчості, використавши кольори та образи для передачі різних етапів його життя. Наприклад, дитинство може бути зображено світлими, теплими кольорами, тимчасом як період революції – більш темними та насиченими.

ЧАСТИНА П'ЯТА

ЛЮДСЬКІ МОЖЛИВОСТІ В НАУКОВІЙ ФАНТАСТИЦІ

У цій частині ви дізнаєтеся:

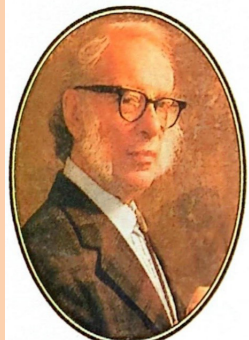
- що таке наукова фантастика і як вона «тестує» людські можливості;
- які переваги й небезпеки має «машинне» тестування людських здібностей;
- як науковий експеримент впливає на цінність індивідуальності;
- чи здатні письменники-фантасти передбачити майбутнє та багато інших цікавих речей.

РОЗДІЛ 1

ФАНТАСТИЧНІ СВІТИ АЙЗЕКА АЗІМОВА

Які фантастичні твори вам відомі? Чим характеризується цей жанр?

Айзек Азімов
(1920–1992)

Айзек Азімов (справжнє ім'я – Ісаак Юдович Азімов) – відомий письменник-фантаст ХХ ст. *«Він був одним з тих великих, – писав про нього інший відомий автор фантастичних творів, Артур Ч. Кларк, – які стояли на шляху зла, що люто атакує наш світ. Він захищав знання від забобонів, прагнення до взаєморозуміння – від тупого фанатизму, милосердя – від жорстокості, врешті-решт, мир – від війни».* Ці слова є, либонь, найкращою характеристикою творчості Азімова.

Майбутній письменник народився 2 січня 1920 р. у єврейській сім'ї, що мешкала в маленькому містечку Петровичі під Смоленськом. Його батько був мірошником. Коли хлопчикові виповнилося три роки, сім'я переїхала до США й оселилася в одному з районів Нью-Йорка – Брукліні. Там батьки відкрили власну цукерню.

Хлопчик з раннього дитинства виявляв неабиякі здібності до навчання. У п'ять років він уже побіжно читав, у сім – був одним з найактивніших читачів бібліотеки.

Оскільки Айзек набагато швидше, ніж однокласники, засвоював навчальний матеріал, він закінчив школу в 15 років. Його успіхи були відзначені численними нагородами. При цьому Айзек допомагав батькам у їхніх щоденних турботах. Щодня він до початку шкільних занять розносив газети, а після уроків поспішав у кондитерську, де до пізнього вечора стояв за прилавком. В автобіографії письменник

згадував: «Я працював по десять годин сім днів на тиждень, весь цей час я проводив у крамниці. Навіть коли обставини змушували мене відлучитися на кілька хвилин, мені дошкуляло питання: «Панове, а як там у крамниці?». Відтак юний Азімов набув звичку до постійної праці, яка стала йому в пригоді пізніше, коли він став письменником. ❖

Вищу освіту Азімов здобув у Колумбійському університеті в Нью-Йорку, на факультеті хімії. Згодом він закінчив аспірантуру й захистив кандидатську дисертацію. У 1949 р. Азімов отримав посаду викладача на медичному факультеті Бостонського університету, а разом з нею – і можливості для подальшого розвитку наукової кар'єри. Утім, на той час він уже понад усе цікавився літературною творчістю.

Цією справою майбутній письменник захопився ще за дитячих років, коли в батьківській крамниці із захватом читав науково-фантастичні твори, що друкувалися в періодичних виданнях. Згодом юний Азімов і сам почав писати фантастичні історії й надсилати їх до періодичних видань. У відповідь надходили відмови й мудрі поради, до яких, однак, письменник-початківець ставився із щирою зацікавленістю. Саме це допомогло йому набути доброго письменницького досвіду й подолати слабкості перших спроб пера. Із часом він зажив слави одного з провідних авторів *наукової фантастики*.

Наукова фантастика – жанр художньої літератури, у якому досліджуються та прогнозуються наслідки досягнень науково-технічної думки для людської цивілізації. При цьому в створюваних письменниками-фантастами картинах зазвичай викриваються реальні проблеми сучасного суспільства.

У 1939 р. Азімов написав оповідання про роботів («Роббі»), що поклало початок тематичній серії його творів. Помітною подією літературного життя 1950 р. став вихід у світ збірки його оповідань «Я, робот». На її основі згодом виникли романи «Сталеві печери», «Роботи ранкової зорі», «Роботи та імперія», а також численні оповідання. На думку літературних критиків, Айзек Азімов і знаменитий чеський письменник Карел Чапек своєю творчістю справили найсильніший вплив на формування образу робота у світовій літературі.

Водночас із серією про роботів письменник працював над циклом «Фундація», розпочатим у 1942 р. До циклу увійшли твори про розпад і відродження великої галактичної імперії.

Твори письменника були відзначені багатьма нагородами й поповнили собою полицю класики наукової фантастики. А деякі з вигаданих ним термінів – як-от: «робототехніка», «позитронний», «психоісторія» тощо – увійшли в культурний і навіть науковий обіг.

Однак літературна діяльність А. Азімова не обмежувалася лише художньою творчістю. Він писав науково-популярні книжки й статті, які в доступній формі представляли знання з різних наукових галузей – астрономії, хімії, фізики, математики, біології, історії. Здебільшого вони адресувалися підліткам, які прагли більше дізнатися про наукові досягнення. Утім, Азімов писав також науково-популярні книжки й для дорослих: «Науковий путівник для інтелігентної людини», «Азімовська енциклопе-

дія науки і техніки», «Греки», «Римська республіка», «Єгиптяни», двотомний путівник Біблією, двотомний путівник творчістю Шекспіра тощо. Яскравий талант і надзвичайна працездатність принесли Азімову авторитет видатного популяризатора наукових знань.

За своє творче життя Айзек Азімов написав близько п'ятисот художніх і науково-популярних книг. Така продуктивність пояснюється не лише неймовірною працьовитістю письменника, а й його закоханістю в літературну творчість. Навіть страждаючи від важкої недуги, яка спіткала його наприкінці життя, Азімов не залишав місця біля письмового столу. Письменник помер 6 квітня 1992 року.

Одного разу митець так окреслив роль наукової фантастики в сучасному житті: *«Історія досягла точки, коли людству більше не дозволяється ворогувати. Люди на Землі повинні дружити. Я завжди намагався це підкреслити у своїх творах... Не думаю, що можна змусити всіх людей любити одне одного, але я хотів би знищити ненависть між людьми. І я цілком серйозно вважаю, що наукова фантастика є однією з ланок, які допомагають з'єднати людство. Проблеми, які ми порушуємо у фантастиці, стають нагальними проблемами всього людства... Письменник-фантаст, читач фантастики, сама фантастика служать людству»*. Достеменним доказом цих слів є творчість самого Айзека Азімова.

Перевірте себе

1. Розкажіть про дитинство А. Азімова. Які здібності й риси характеру майбутній письменник виявив у шкільні роки?
2. Що спонукало письменника зайнятися літературною творчістю? У яких напрямках ця творчість розвивалася?
3. Перечитайте процитоване на початку розділу висловлювання А. Ч. Кларка про А. Азімова. Порівняйте його з наведеними наприкінці розділу роздумами самого письменника. У чому ці цитати перегукуються?
4. Чи згодні ви з думкою, що наукова фантастика може зупиняти зло у світі та сприяти об'єднанню людства? Обґрунтуйте свою думку.
5. Дайте визначення наукової фантастики.
6. **Робота в групах.** Підготуйте презентації на одну із запропонованих тем: **А.** «А. Азімов – класик наукової фантастики»; **Б.** «А. Азімов – популяризатор наукових знань»; **В.** «Фантастичний світ А. Азімова на кіноекрані».

Якою ви уявляєте школу майбутнього? Яка професія в майбутньому, на вашу думку, стане однією з найважливіших?

ФАХ

(Скорочено)

Джордж Плейтен не міг приховати суму в голосі:
– Завтра перше травня. Олімпіада!

Джордж перевернувся на живіт і через спинку ліжка пильно глянув на товариша по кімнаті. Невже він не відчуває те саме? Невже думка про Олімпіаду не викликає у нього ніяких емоцій?

Джордж мав худорляве обличчя, його риси ще більше загострилися майже за півтора року, проведених у Інтернаті. І сам він був худор-

лявий, та в його синіх очах горів колишній невгамовний вогонь, а розпачливістю, з якою він уп'явся в ковдру, Джордж нагадував зацькованого звіра.

Товариш по кімнаті на мить залишив книгу і відрегулював яскравість світної стіни. Його звали Хейлі Омейні, він був нігерієць. Здавалося, його темно-брунатна шкіра й масивні риси обличчя створені для того, щоб виражати тільки спокій; згадка про Олімпіаду його не схвилювала.

– Я знаю, Джордже, – озвався він.

Джордж багато чим був зобов'язаний терпінню й доброті Хейлі, деколи він потребував їх, та навіть доброта й терпіння можуть стати кісткою в горлі (...)

– Тепер на Землю по нових спеціалістів злітаються космічні кораблі. До червня тисячі й тисячі їх із мільйонами чоловіків та жінок відлетять до інших світів – і все це нічого не важить? – запитав Джордж.

– Нічогісінько. Що ти від мене хочеш?

Беззвучно ворушачи губами, Омейні почав водити пальцем по рядках книжки: певно, йому трапилося важке місце. (...) Омейні! Він старий! Йому вже не менш як тридцять. «Невже я буду таким у тридцять? – подумав Джордж. – Невже стану таким через якихось дванадцять років?»

І від того, що злякався неминучості, він закричав на Омейні:

– Кинь читати оту ідіотську книжку! (...)

Невже це все, що тобі потрібно від життя? До шістдесяти п'яти років набути чверть тих знань, що має дипломований інженер-електроник.

– А може, й до тридцяти п'яти.

– І кому ж ти будеш потрібен? Хто тебе візьме? Куди ти підеш?

– Нікому. Ніхто. Нікуди. Я залишуся тут і читатиму інші книжки.

– І цього тобі досить? Говори! Ти затаг мене на заняття. Ти примусив мене читати і заучувати. Навіщо? Це мене аж ніяк не влаштовує.

– А що гарного в тому, що ти відмовляєшся від задоволення?

– Я вирішив покінчити з цим фарсом. Я зроблю те, що збирався зробити з самого початку, ще до того, як ти приспав мене. Я примушу їх... примушу...

Омейні відклав книжку, а коли Джордж на півслові замовк, запитав:

– Примусиш?

– Примушу виправити несправедливість. Тут змова. Я доберуся до того Антонеллі й змушу його зізнатися, що він... він...

Омейні похитав головою.

– Кожний, хто потрапляє сюди, твердить, що сталася помилка. Я думав – той період у тебе минув.

– Не називай це періодом, – розлютився Джордж, – у моєму випадку справді припустилися помилки (...) Я збирався стати програмістом обчислювальних машин, і я справді можу ним бути, хоч би що вони там казали, посилаючись на дослідження. – Джордж ударив кулаком по матрацу.

– Вони не мають рації. І не можуть її мати.

– В аналізах помилок не буває. (...)

У вісімнадцять років Джордж Плейтен твердо знав, що стане дипломованим програмістом; він прагнув цього, відколи пам'ятав себе. Хтось із його друзів вибрав космонавтику, хтось холодильну техніку, організацію транспортування, а то й адміністративну діяльність. Та у своєму виборі Джордж не вагався.

І так само палко, як решта, він доводив переваги обраного фаху, а чом би й ні? Попереду їх усіх чекав день Освіти – велика подія в житті кожного. (...)

Джорджева певність у собі була не менш непохитна, ніж восьмирічної дитини перед днем Читання, що відбувався багато років раніше від дня Освіти.

Звичайно, день Читання не порівняти з днем Освіти. По-перше, дитяче сприйняття особливе. Восьмирічна дитина легко звикає до найдивовижніших явищ. І те, що вчора вона ще не вміла читати, а сьогодні вже вміє, здається їй чимось цілком природним, як сонячне проміння, наприклад.

А по-друге, від цього дня залежало не так вже й багато. Після нього не було натовпу вербувальників, не штовхалися перед списками, нетерпляче ждучи, коли оголосять наслідки Олімпіади. Після дня Читання діти ще десять років живуть на перенаселеній Землі своїм недиференційованим життям; вони повертаються в родини, але вже вміють читати.

І пізніше, готуючись до дня Освіти, Джордж майже не пам'ятав подробиць того, що відбувалося з ним у день Читання, десять років тому.

Пам'яталося тільки, що день був хмарний. Накрапав вересневий дощик. (День Читання у вересні; день Освіти в листопаді; Олімпіада у травні. На цю тему навіть складали дитячі віршики.)

Джордж одягався при стінному світлі. Батьки його хвилювалися значно більше за нього. Плейтен-старший був дипломований трубоукладач і, працюючи на Землі, завжди цього соромився, хоча для всіх було очевидно, що більша частина кожного покоління неминуче повинна залишитися на рідній планеті.

Земля потребувала фермерів, шахтарів і навіть інженерів. А для роботи на інших планетах потрібні були найостанніші випуски висококваліфікованих фахівців, з восьми мільярдів земного населення у світі щорічно відряджалося всього кілька мільйонів людей. Природно, не кожен землянин міг потрапити до їхнього числа.

Однак кожен сподівався, що комусь із його дітей випаде працювати на іншій планеті, і Джорджів батько, звичайно, не був виняток. Він бачив, як і всі довкола, що Джордж має неабиякі здібності й кмітливий розум. А це безумовно певний знак, що його чекає блискуче майбутнє, тим більше, що він єдина дитина в сім'ї. Якщо Джордж не потрапить на іншу планету, то його батькам доведеться покладати всі свої сподівання на онуків. А коли вони ще будуть?!

Сам по собі день Читання, либонь, мало що означав, та водночас тільки він міг виявити бодай щось до настання того другого знаменного дня. Коли діти повернулися додому, всі батьки Землі вслухалися в їхнє читання, прагнучи віднайти якусь особливу легкість читання,

щоб витлумачити її як щасливе знамення. Лесть не в кожній родині підросла така багатообіцяюча дитина, на яку від дня Читання поклалися великі надії тільки тому, що вона легко долала трискладові слова.

Джордж підсвідомо відчував, чому так схвилювалися його батьки, і того чудового ранку дитяче серце охопив неспокій. Він боявся, що вираз надії на батьковім обличчі може згаснути, коли він, Джордж, повернеться додому і покаже, як навчився читати.

Діти зібралися у просторій залі міського будинку Освіти. Цього місяця в усіх куточках Землі в мільйонах таких самих будинків зібралися такі самі групи дітей. (...)

Джорджа разом з іншими дітьми повели на медичне обстеження. Хлопець увійшов до кімнати. За столом сидів доктор Ллойд.

– Ти боїшся, Джордже?

– Ні, сер, – відповів Джордж і відчув, як перелякано прозвучав його голос.

– От і чудово, – сказав лікар. – Ти ж знаєш, що боятися нічого. Ану, Джордже, погляньмо. У картці значиться, що твого батька звуть Пітер і що за фахом він дипломований трубоукладач. Ім'я твоєї матері – Емі, вона дипломований спеціаліст з домашнього господарства. Правильно?

– Так, сер.

– А ти народився 13 лютого і рік тому переніс інфекційне захворювання вуха. Так?

– Так, сер.

– А знаєш, звідкіля мені це відоме?

– Гадаю, все це є на картці.

– Правильно.

Лікар уперше глянув на Джорджа і посміхнувся, показуючи свої рівні зуби. На вигляд він був значно молодший за Джорджевого батька, і хлопець трохи заспокоївся.

Лікар простяг йому картку.

– Ти знаєш, що оце за знаки?

І хоча Джордж чудово знав про своє невігластво, несподіване запитання примусило його глянути на картку, ніби він уже навчився читати. Однак значки так і залишилися незрозумілими, і він повернув картку лікареві.

– Ні, сер.

– А чому?

У Джорджа раптом виникла підозра: а чи не з'їхав лікар з глузду? Хіба ж він не знає чому?

– Бо я не вмю читати, сер.

– А хотілося б тобі навчитися?

– Так, сер.

– А для чого, Джордже?

Спантеличений, він витріщив очі. Ніхто зроду не запитував його про таке, і він розгубився.

– Я не знаю, сер.

– Друкована інформація буде направляти тебе все життя. Навіть після дня Освіти ти повинен багато чого навчитися. І знання ти здобуватимеш з таких-от карток, з книжок, з телевізійних екранів. Друковані тексти розкажуть тобі стільки корисного й цікавого, що не вміти читати було б так само погано, як зовсім не бачити. Тобі зрозуміло?

– Так, сер.

– Ти боїшся, Джордже?

– Ні, сер.

– Чудово. Тепер я поясню тобі, з чого ми почнемо. Я прикладу ці дротики до твого чола над кутиками очей. Вони приліпляться до шкіри, не завдаючи тобі ніякого болю. Потім я увімкну децхо, і почується дзижчання. Воно здаватиметься тобі незвичним, і, може, тобі буде трохи лоскітно, але це теж зовсім не боляче. Та, якщо ти все ж відчуєш біль, скажи мені, і я одразу вимкну апарат. Але боляче не буде. Ну що, домовились?

Судомно ковтнувши, Джордж кивнув.

– Ти готовий?

Джордж знову кивнув. Заплющивши очі, він чекав, поки лікар готував апаратуру. (...)

Він відчув дротики на скронях. Дзижчання линуло звідкись здаля і поглиналося гупанням крові у вухах, що озивалося відлунням, наче в печері. Наважившись, він повільно розплющив очі.

Лікар стояв до нього спиною. З одної машини виповзала вузька паперова стрічка, де було видно хвилясту фіалкову лінію. Лікар відривав її і вкладав у щілину іншої машини. Машина викинула невеликий шматок плівки, її лікар уважно вивчав. Нарешті він повернувся до Джорджа і якимось дивно звів брови.

Дзижчання припинилося.

– Вже все? – прошепотів Джордж.

– Так, – заклопотано сказав лікар.

– І я вже вмію читати? – Джордж не відчував у собі ніяких змін.

– Що? – перепитав лікар, і на обличчі його майнула несподівана посмішка. – Все йде як годиться, Джордже. Читати будеш за п'ятнадцять хвилин. А зараз ми попрацюємо з іншою машиною, і це буде трохи довше. Я закрию тобі нею голову, а коли увімкну апарат, ти якийсь час нічого не бачитимеш і не чутиш, але це не боляче. Про всяк випадок я дам тобі в руки вимикача. Якщо все-таки відчуєш біль, натиснеш на цю маленьку кнопку, і апарат вимкнеться. Гарзд?

Пізніше Джорджеві розповіли, що вимикач був несправжній і його давали дитині тільки для того, щоб вона почувала себе певніше, та все ж він не був переконаний, що так воно було насправді, бо сам тої кнопки не натискав.

Йому одягли на голову великий шолом, вимощений усередині гумою. Три-чотири невеликі опуклості присмокталися до голови, але він відчув тільки легкий дотик, який одразу ж зник. Болю не було.

Звідкись іздалеку долинув лікарів голос:

– Ну як, Джордже, все гарзд?

І тоді, без будь-яких попереджень, його наче оповило грубою повстиною, відокремивши від буття. Він не чув власного тіла, зникли відчут-

тя, весь довколишній світ, zostався тільки він сам і голос, що зринав із безодні й щось шепотів... шепотів... шепотів...

Напружившись, він намагався почути й зрозуміти те невловиме, та між ним і шепотом лежала груба повстина.

Потім з нього зняли шолома. Яскраве світло вдарило в очі, а лікарів голос тарабанив у вуха:

– Ось твоя картка, Джордже. Скажи, що тут написано?

– Тут написано... написано: «Плейтен Джордж. Народився 13 лютого... року, батьки – Пітер і Емі Плейтен, місце...» – і затнувся від хвилювання.

– Ти вмєш читати, Джордже, – підбадьорив лікар. – Усе вже позаду. (...)

Джордж пригадав іншу важливу подію свого життя, що сталася в день Освіти. Тоді, так само, як у день Читання, скрізь стояв натовп товаришів, які очікували на вирішення своєї долі – шансу здобути освіту та фах. Для цього вони мали пройти складне тестування. Джордж, який відчайдушно сподівався здобути дозвіл на освіту програміста, був вкрай схвилюваний, і його запросили в кімнату, де він побачив лікаря Антонеллі, який мав дослідити його здібності, а відтак – визначити його подальшу долю. ▲

Він, не кліпаючи, як сова, роздивлявся світлі маленькі клаптики плівки.

Джордж здригнувся, в його пам'яті знову зринув лікар (він забув, як його звали), який теж роздивлявся плівку. Невже та сама? Той лікар хмурився, а цей зараз подивився на нього так, наче його щось драгувало.

Джордж уже не відчував себе щасливим.

Лікар Антонеллі розгорнув грубеньку теку.

– Тут пишеться, що ви хочете стати програмістом обчислювальних машин.

– Так, лікарю.

– Ви ще не передумали?

– Ні, сер.

– Це дуже відповідальний і складний фах.

Ви певні, що можете опанувати його?

– Так, сер.

– Більшість людей, до здобуття освіти, не називають ніякої конкретної професії. Видно, вони бояться нашкодити собі.

– Гадаю, ви маєте слухність, сер.

– А ви не боїтеся?

– Я вважаю, що краще бути відвертим, сер.

Лікар кивнув, однак вираз його обличчя не змінився.

– Чому ви хочете стати програмістом?

– Як ви тільки-но сказали, сер, це відповідальний і складний фах. Програмісти виконують важку і складну роботу. Мені вона подобається, і я думаю, що впораюся з нею.

Лікар Антонеллі відклав папери і роздратовано глянув на Джорджа.

– Звідкіля ви знаєте, що вона вам до вподоби? Мабуть, сподіваєтеся, що вас одразу заберуть на якусь з планет класу А.

«Він намагається залякати мене, – захвилювався Джордж. – Пануй над собою і кажи правду!»

– Звісно, програміст має більше шансів, – сказав Джордж. – Та якби мене залишили на Землі, робота не стала б подобатись мені менше, я знаю.

– Нехай так, але звідки ви знаєте?

Запитання поставлено таким тоном, наче на нього годі було відповісти розумно, і Джордж змусив себе не посміхнутись. Адже він знав відповідь.

– Я читав про програмування, – сказав він.

– Що?

На обличчі лікаря з'явився щирий подив, і Джорджеві стало дуже приємно.

– Я читав про програмування, сер, – повторив він. – Я придбав книжку і простудював її.

– Книгу для дипломованих програмістів?

– Так, сер.

– Але ж ви не могли розуміти, що там написано.

– Спочатку. Та я дістав книжку з математики, електроніки й розібрався в них, наскільки міг. Я, звичайно, знаю не так уже й багато, проте все-таки досить, аби зрозуміти, що мені подобається цей фах і що я можу бути програмістом.

(Навіть його батьки нічого не знали про схованку, де він зберігав оті книжки, і не здогадувалися, чому він стільки часу проводить у своїй кімнаті і чому не висипається.)

Лікар відтяг двома пальцями шкіряну бганку під підборіддям.

– А навіщо воно тобі, синку?

– Хотілося перевірити, чи справді цей фах цікавий.

– Але ж ви знаєте, що це не має ніякої ваги. Хоч би як подобався фах, ви не здобудете його, якщо фізіологія мозку показує, що ви здібні для іншої діяльності. Ви це знаєте?

– Мені казали, – обережно відповів Джордж.

– Повірте, що то правда.

Джордж промовчав. (...)

Поринувши у невеселі роздуми, лікар Антонеллі перекладав з місця на місце щойно вивчені плівки. Потім сказав:

– Займімося аналізами. Бо так нам нічого не вирішити.

До скронь Джорджеві приліпили дротики. Почулося дзижчання, і знову через мозок промайнули спогади десятирічної давності.

Джорджеві руки похололи і зволожніли, серце шалено стугоніло. Ні в якому разі не треба було казати лікареві, що він потай читав книжки.

Він подумав, що у всьому винна його клята пиха. Закортіло показати, який він кмітливий і заповзятий, а натомість продемонстрував своє марновірство та неосвіченість, наструнчивши лікаря проти себе. (Він міг присягнутися, що Антонеллі зненавидів його, вбачаючи у ньому спритного кар'єриста.)

Тепер Джордж довів себе до такого стану, що вже не мав сумнівів: аналізатор покаже чистісіньку нісенітницю.

Він не помітив, коли з нього зняли дротик. Раптом усвідомив, що перед ним лікар, який задумливо дивиться на нього. Все скінчилося: дротиків не було. Відчайдушним зусиллям волі Джордж опанував себе. Він остаточно розпрощався з мрією стати програмістом. Її знищили за якихось десять хвилин.

– Мабуть, що нічого не вийде? – похмуро запитав Джордж.

– Що – не вийде?

– Я не буду програмістом?

Лікар потер носа і сказав:

– Заберіть свій одяг і йдіть до кімнати 15-С. Там на вас чекатимуть папери і мій висновок.

– Хіба я вже здобув освіту? – вразився Джордж. – Мені здавалося, що це тільки...

Лікар Антонеллі подивився вбік, на письмовий стіл.

– Вам усе пояснять. Робіть, як я сказав.

Джордж безпорадно силкувався вгадати, про що ж йому скажуть. (...)

Зрештою Джорджа поінформували про те, що він не може бути програмістом і взагалі отримати будь-яку освіту, оскільки структура його мозку порушена. Тобто, за власними словами, він мав стати «ніким». Відтак Джордж дізнався про те, що має жити в спеціальному закладі для людей, нездатних здобути освіту та фах. Ця новина глибоко вразила героя. ▲

Як і було обіцяно, про Джорджа піклувалися. Його оточили увагою і ставилися до нього добре, – Джорджеві здавалося, що він і сам би так поведився із жалюгідним, хворим кошеням. (...)

Спершу Джордж відмовлявся від їжі, та йому впорскували поживні речовини через вени. Від Джорджа ховали всі гострі предмети і пильнували за ним. До нього підселили Хейлі Омейні. Нігерійцева флегматичність впливала заспокійливо.

Одного разу змучений нудьгою Джордж попросив книжку. Омейні, який постійно щось читав, підвів голову і щиро посміхнувся. Не бажаючи будь-кому з них робити приємність, Джордж мало не взяв своє прохання назад, але потім передумав: «А чи мені не однаково?».

Він не сказав, яку саме книжку хотів би прочитати, і Омейні приніс йому підручника з хімії, що ряснів малюнками. Слова короткі, написані великими літерами. Книжка для підлітків, і Джордж з усієї сили жбурнув її в стіну. (...)

Охоплений люттю, він ліг на ліжку і прикипів очима до стелі. Однак через годину, похмурий, підвівся, взяв книжку і почав читати.

За тиждень він закінчив її і попросив іншу. (...)

Омейні зупинився на порозі кімнати, де була невеличка телевізійна установка і настільна обчислювальна машина. Перед екраном сиділо п'ятеро чи шестеро чоловіків.

– Класна кімната.

– Класна кімната? – перепитав Джордж.

– Юнаки здобувають освіту. Але у незвичайний спосіб, – покwapливо докинув Омейні.

– Ти хочеш сказати, що вони здобувають знання по краплині.

– Правильно. У давнину так училися всі. (...)
– Навіщо все це? – запитав він.
– Так вони перебувають час, Джордже, а ще вони воліють про щось дізнатися.

– Що це їм дає?
– Робить їх щасливими.

До самого сну Джордж думав тільки про почуте й побачене.

Наступного дня він різко сказав Омейні:

– Ти можеш відвести мене до класу, де б я дізнався щось про програмування?

– Охоче, – погодився Омейні.

Справи посувалися повільно, і це лютило. Чому хтось мав знову й знову пояснювати йому те саме? Чому він мав знову й знову читати й перечитувати той самий абзац, а тоді дивитись на математичну формулу, не одразу добираючи в ній глузду? З іншими, може, все відбувалося інакше.

Кілька разів Джордж здавався. Якось він не відвідував заняття цілий тиждень. Та все ж знову повертався. Черговий наставник, який визначав, що їм слід читати, керував навчальними телепередачами і навіть пояснював складні положення і поняття, жодного разу не дорікнувши йому.

Урешті-решт Джорджеві доручили постійну роботу в парку, а крім того, коли надходила його черга, він прибирав і допомагав на кухні. Джорджа хвалили за старанність. Та їм не вдалося ввести його в оману. Все тут могло бути більш механізованим, юнакам навмисно загадували ручну роботу, щоб створити ілюзію доцільності існування, вселити віру, що діяльність їхня не даремна. Однак Джорджа годі було ошукати.

Їм навіть трохи платили. Ті гроші можна було витратити на деякі предмети розкоші, суворо визначені списком, чи відкласти для сумнівного використання в непевній старості. Джордж тримав свої гроші у відкритій бляшанці на полиці стінної шафи. Він навіть уявлення не мав, скільки їх там. Йому було байдуже. Джордж по-справжньому ні з ким не товаришував, хоча тепер уже чемно вітався з мешканцями Інтернату. Він навіть облишив (чи, радше, майже облишив) сумні гадки про ту фатальну помилку, через яку потрапив сюди (...)

▀ Під час Олімпіади фахів Джордж все ж таки утік із закладу. Марно Омейні намагався його відмовити від цього безглузлого й небезпечного вчинку. Джорджеві вдалося дістатися Сан-Франциско. ▀

Для зручності пасажирів в аеропорту було встановлено Олімпійські стенди, біля них зібралися великі натовпи. Кожній основній професії відводився окремий стенд, на якому зазначалася адреса тієї Олімпійської зали, де цього дня проводили змагання за фахом, потім перелічувалися абітурієнти із зазначенням місця їхнього народження і називалася планета-замовник, якщо така була.

Все цілком відповідало традиціям. (...)

Був же час, коли ці люди брали участь у Олімпіаді. А чого вони досягли? Нічого!

Коли б вони стали переможцями, то не сиділи б на Землі, а були вже десь у глибинах Галактики. Хоч би ким вони стали, їхній фах відразу зробив їх здобиччю Землі. Або ж коли хтось і мав високоспеціалізовані професії, то став здобиччю Землі через власну безталанність.

Тепер оці невдахи зібралися і прикидали можливості нових учасників змагань! Стерв'ятники!

Як палко він жадав, щоб вони оце прикидали його можливості! (...)

На стенді Джордж побачив ім'я свого старого товариша Тревіліяна, який мріяв стати металургом і став ним, а тепер намагався отримати роботу на іншій планеті з високорозвинутою цивілізацією.

Джорджеві було холодно і самотньо, як ніколи.

Біля входу в залу стояла черга. Видно, на Олімпіаді металургів очікувалася хвилююча і напружена боротьба. У всякому разі, її обіцяв палаючий у небі над залом напис, і так само, здавалося, думали люди, з'юрмлені перед входом. (...)

Заглиблений у роздуми, Джордж усвідомив, що хтось лагідно тримає його за плече, відтак почув чийсь голос.

– Ви стоїте в черзі, юначе?

Черга посунулася, і Джордж не помітив, що поряд з ним утворилася порожнеча. Він швидко ступив уперед і промовив:

– Пробачте, сер.

Його піджака біля ліктя торкнулися двома пальцями. Джордж обережно озирнувся.

Чоловік, що стояв позаду, радісно кивнув. Його волосся було сталевого кольору, а з-під піджака визирав старомодний светр, що застібався спереду на гудзики.

– Я не хотів вас образити.

– Пусте.

– Тоді все гаразд? – скидалося, що він схильний до розмови. – Я подумав, може, ви, сказати б, випадково потрапили в чергу, і, що ви, бува...

– Що я, бува?.. – різко запитав Джордж.

– Ну, чи ви, бува, не учасник змагань, звичайно. Ви молодо виглядаєте.

Джордж відвернувся, не відчуваючи ніякого бажання продовжувати розмову. В душі спалахнув біль і роздратування проти тих, хто любив встромляти свого носа у чужі справи.

Раптом його осяяла нова думка. Чи не вдарили на сполох в Інтернаті, помітивши його зникнення? Може, тут взнали його прикмети або

Айзек Азімов. «Фах». Видання англійською мовою. 1957 р.

мають фото. А що, коли сивий, який стоїть у нього за спиною, намагається краще роздивитися Джорджеве обличчя. (...)

■ Джордж залишив чергу і увійшов до зали, в якій саме мало розпочатися змагання металургів. На сцені стояли учасниці. Під номером «12» стояв його друг дитинства Тревіліян. На минулій Олімпіаді він зазнав поразки. ■

В ложу посеред довгої частини овалу заходили люди, одягнені в кольори планети Новії, і саме слово «Новія» спалахнуло на головному табло, навислому над ложею.

Новія – планета класу А з великим населенням, з високорозвиненою цивілізацією, може, найвищою у всій Галактиці. Кожен землянин мріяв колись жити в такому світі, як Новія, або принаймні щоб хоч його діти жили там. Джордж згадав, як палко прагнув до Новії Тревіліян, і от тепер він бореться за право поїхати туди. (...)

– Шановні новіанські замовники, леді і джентльмени! – пролунав чіткий, добре поставлений голос диктора. – Зараз почнуться Олімпійські змагання металургів по кольорових металах. У змаганнях беруть участь...

Дуже ретельно диктор зачитав програму. Прізвища, назви міст, звідки прибули учасники, рік здобуття освіти. Глядачі зустрічали кожне ім'я радісними вигуками, а коли серед учасників називали жителів Сан-Франциско, здіймався неймовірний гамір. (...)

Диктор знай виголошував нові офіційні відомості стосовно порядкового номера змагань, методи хронометрування та відліку очок тощо. Нарешті він дійшов до найголовнішого, і публіка завмерла.

– Кожний учасник змагання отримає по бруску сплаву з кольорових металів невідомого складу. Від учасників вимагається виконати кількісний аналіз одержаного сплаву і сповістити всі результати аналізу з точністю до чотирьох десятків відсотка. Для проведення аналізу всі учасники користуватимуться мікроспектрографами Бімена, модель Х-2, які зараз не працюють.

Серед публіки знявся схвальний гомін.

– Потрібно, щоб кожний учасник визначив, що сталося з його апаратом, і усунув дефект. Для цього є інструменти і запасні частини. Серед них може й не знайтись потрібної деталі, тоді її слід запросити. Час на її доставку буде вирахований з загального часу, витраченого на виконання завдання. (...)

■ Джордж захоплено стежив за змаганням, щиро співпереживаючи Тревіліяну. Але старий товариш впорався із завданням одним з останніх і втратив можливість отримати роботу на Новії. Радість, яку молоді люди відчували в першу хвилину зустрічі, швидко переросла у взаємне роздратування. Лише втручання поліції запобігло подальшому розвитку конфлікту. На вимогу полісмена Тревіліян показав своє посвідчення. У Джорджа не було при собі жодних документів, що серйозно ускладнювало його становище. Але тут на допомогу прийшов Сивий. Показавши полісмену якийсь документ, він заявив, що Джордж – його гість. Судячи з поваги, з якою полісмен поставився до цієї людини, він був важливою персоною. Потім Ладислас Інженеску – так звали Сивого – запросив Джорджа до себе в номер на обід і запропонував герою свою допомогу. Юнак попросив, щоб він влаштував йому розмову по відеофону з яким-небудь новіанином. Інженеску здивувався, але погодився. ■

І тоді, пильно дивлячись з екрана, з'явився він, новіанин. Справжній новіанин. (Щодо цього у Джорджа не виникло ніяких сумнівів. У ньому було щось геть неземне, щось таке, що неможливо чітко визначити чи хоч на мить сплутати з чимось іншим.)

Він був смуглявий, темне волосся хвилиною – гладенько зачесане з чола назад. Мав тонкі чорні вуса і клинцювату борідку, яка вкривала лише одну половину обличчя. Зате друга була гладенькою, наче з неї назавжди видалили рослинність.

Він посміхнувся.

– Ладисласе, чи не занадто? Ми, звичайно, припускаємо, що доки ми на Землі, нас пильнують. В рамках розумного, звичайно. Але читання думок – це в ні в які рамки не йде.

– Читання думок, вельмишановний?

– Зізнавайтесь-но! Ви ж знали, що я збирався викликати вас сьогодні ввечері. (...)

– У мене тут є один юнак, і я б хотів, щоб ви його вислухали.

– Що? – видно, пропозиція не особливо привабила новіанина. – На яку тему?

– Не знаю. Він не казав мені. Правду кажучи, він навіть не назвав свого імені та фаху.

Новіанин спохмурнів.

– Тоді для чого гаяти мій час?

– У нього, либонь, нема сумнівів, що вас зацікавить те, про що він збирається говорити.

– Оце так так!

– Ну, будьте ласкаві, особисто для мене, – сказав Інженеску.

Новіанин знизав плечима.

– Давайте його сюди, але попередьте, щоб він надто не розводився.

Інженеску відступив убік і прошепотів:

– Звертаючись, називайте його «вельмишановний».

Джордж із зусиллям проковтнув слину. Отже, прийшов час.

Джордж відчув, як усе тіло його стає вологим від поту. Хоча ідея прийшла йому в голову зовсім недавно, він був певний у своїй правоті. Думка народилася під час розмови з Тревіліяном, потім під балаканину Інженеску вона перебродила і сформувалася, а тепер слова новіанина, здавалося, поставили все на свої місця.

– Вельмишановний, – почав Джордж, – я прийшов, щоб показати вихід із зачарованого кола.

Новіанин похмуро глянув на нього.

– З якого це зачарованого кола?

– Ви самі згадали про нього, вельмишановний. З того зачарованого кола, в яке потрапляє Новія, коли ви прилітаєте на Землю по... по фахівців.

Він не міг дати ради своїм зубам, які вибивали дріб, – від страху, а не від хвилювання.

– Ви хочете сказати, що вам відомо, яким чином ми можемо обійтись без Земного інтелектуального ринку? Так?

– Так, сер. Ви можете створити свою власну систему освіти.

– Хм. Без стрічок?

– Т-так, вельмишановний.

– Інженеску, станьте так, щоб я вас бачив, – не зводячи очей з Джорджа, покликав новіанин.

Історик підійшов і став поза Джорджем.

– У чому річ? – запитав новіанин. – Я не розумію.

– Я серйозно запевняю вас, вельмишановний, хоч би там що, все це юнак робить з власної ініціативи. Не я підказав йому ідею. Я не маю до цього ніякого відношення.

– Тоді ким доводиться вам цей чоловік? Чому ви викликали мене на його прохання?

– Він – об'єкт моїх досліджень, вельмишановний. Він має для мене значну цінність, і я сприяю йому.

– В чому ж його цінність?

– Мені важко пояснити, це пов'язане з моєю роботою.

Новіанин реготнув.

– Що ж, у кожного своя робота...

Він кивнув комусь невидимому чи невидимим, хто був поза екраном.

– Тут є один юнак, протеже Інженеску або щось схоже на те, який пояснить нам, як давати освіту, не використовуючи стрічок.

Новіанин клацнув пальцями, і в його руці з'явилася нова чарка, наповнена світлим лікером.

– Нумо, юначе...

На екрані тепер було багато облич. Чоловіки і жінки пхалися одне перед одного, щоб подивитися на Джорджа. Їхні обличчя відбивали найрізноманітніші відтінки втіхи й цікавості.

Джордж спробував триматися невимушено. Всі вони, як новіани, так і земляни, кожний по-своєму «вивчали» його, як жука на голці. Інженеску тепер сидів у кутку й спостерігав за ним широко розкритими очима.

«Які ж ви всі ідіоти», – напружено подумав Джордж. Та вони повинні зрозуміти. Він примусить їх зрозуміти.

– Я був сьогодні на Олімпіаді металургів, – почав він.

– Як, і ви теж? – ввічливо запитав новіанин. – Здається, там було присутнє все населення Землі.

– Ні, вельмишановний, але я там був. У змаганні брав участь один мій друг, і йому дуже не пощастило, тому що ви дали учасникам апарати Бімена, а він здобув тільки Хенслерову освіту, очевидно, застарілої моделі. Ви сказали, що розбіжності зовсім незначні. – Джордж стулив два пальці до купи, свідомо копіюючи нещодавній жест свого співбесідника. – І мій друг знав до Олімпіади, що знадобиться знайомство з апаратом Бімена.

– І що ж далі?

– Мій друг усе життя мріяв потрапити на Новію. Він знав апарат Хенслера. Він знав, що йому треба було ознайомитися з апаратом Бімена, щоб потрапити до вас. А щоб розібратися в цьому апараті, потрібно було засвоїти всього декілька фактів, ще трохи додаткових відомостей і, можливо, трохи практики. Якщо врахувати, що на терезах була мета всього життя, він міг би впоратися...

– А де б він дістав стрічку з додатковою інформацією? Чи освіта тут, на Землі, перетворилася на приватне хатне навчання?

Обличчя на дальньому плані, як по команді, зареготали...

– Тому він і не став довчатися, вельмишановний. Він вважав, що йому потрібна стрічка. Нізащо на світі він навіть не пробував би вчитися без стрічки. Тож він просто відмовився.

– Відмовився? Може, він з тих хлопців, що відмовилися б літати без скімера? – знову пролунав регіт, і новіанин розтанув у посмішці. – А він кумедний, цей хлопець, – мовив. – Продовжуйте. Я даю вам ще трохи часу.

– Не думайте, що я жартую. Стрічки дійсно нічого не варті. Вони вчать надто багатьох речей і надто безболісно. Людина, яка отримує знання з їхньою допомогою, не уявляє, як можна вчитися інакше.

Її знання застигають у тому вигляді, в якому вона бере їх зі стрічки. А якби замість того щоб напихати людину стрічками, її примусили з самого початку вчитися, так би мовити, вручну, вона звикла б учитися самотужки й продовжувала б навчання далі. Хіба це не розумно? А коли звичка буде добре розвинена, людині можна дати трохи знань через стрічку, щоб заповнити прогалини чи уточнити деякі деталі. А далі вже вона вчитиметься самостійно. Таким чином ви зможете своїх металургів, що знають спектрограф Хенслера, навчити користуватися спектрографом Бімена, і вам не доведеться прилітати на Землю по нові моделі спеціалістів.

Новіанин кивнув і відпив зі своєї чарки.

– А звідки отримують знання, окрім стрічок? З міжзоряного простору?

– З книжок. Вивчаючи самі апарати. Думаючи.

– З книжок? Як же можна зрозуміти книжки, не здобувши освіти?

– Книжки складаються зі слів, а більшу частину слів можна зрозуміти. Спеціальні ж терміни можуть роз'яснити ті фахівці, яких ви вже маєте.

– А як бути з читанням? Ви припускаєте використання стрічок, по яких учаться читати?

– Гадаю, з тими стрічками все гаразд, хоча й не бачу причин, чому не можна вчитися читати старим методом. У всякому разі, частково.

– Щоб із самого початку виробити звичку до самостійних знань? – запитав новіанин.

– Так, так, – радісно підтвердив Джордж; цей чоловік вже почав розуміти його.

– А що з математикою?

– Це найлегше, сер... вельмишановний. Математика відрізняється від інших технічних дисциплін. Вона починається з кількох нескладних принципів і поступово ускладнюється. Можна розпочати вивчення математики, нічого про неї не знаючи. Вона практично для цього й існує. А коли ви ознайомитеся з відповідними розділами математики, то зможете розуміти інші книжки по техніці. Особливо якщо розпочнете з легких.

– А хіба є легкі книжки?

– Безумовно. Навіть якби їх не було, фахівці, що ви їх уже маєте, спробують написати. Дехто з них, може, зуміє викласти частину своїх знань словами і символами.

– Великий боже! – сказав новіанин, звертаючись до людей, що побступали його. – У цього бісеняти на все є відповідь.

– Так, так! – закричав Джордж. – Запитайте мене ще.

– А самі ви намагалися вчитися по книжках? Чи це тільки ваша теорія?

Джордж повернувся й швидко глянув на Інженеску, та історик лишався незворушним. На його обличчі застигла тільки доброзичлива цікавість.

– Намагався.

– І ви вважаєте, з цього щось виходить?

– Так, вельмишановний, – палко відповів Джордж. – Візьміть мене з собою на Новію. Я можу скласти програму і керувати...

– Зачекайте, я маю ще декілька питань. Як ви гадаєте, скільки вам потрібно буде часу, щоб стати металургом, який вміє працювати з біменівським спектрографом, якщо припустити, що почнете вчитися, не маючи ніяких знань і не використовуючи стрічок освіти.

Джордж завагався.

– Ну... можливо, кілька років.

– Два роки? П'ять? Десять?

– Не можу сказати, вельмишановний.

– Бачите, це найголовніше питання, і ви повинні відповісти на нього. Ну, приміром, п'ять років. Вас улаштує такий термін?

– Думаю, що так.

– Чудово. Отже, протягом п'яти років людина вивчає металургію за вашим методом. Ви не можете не погодитися, що весь цей час вона не дає нам ніякої користі, а її треба годувати, забезпечувати житлом і грішми.

– Але ж...

– Дайте мені закінчити. До того часу, коли вона буде підготовлена і зможе користуватися спектрографом Бімена, мине п'ять років. Чи не здається вам, що тоді у нас уже з'явиться удосконалена модель апарата, з яким вона не зуміє працювати?

– Однак доти вона стане досвідченим ученим, і засвоєння нових деталей буде для неї питанням днів.

– Ви так гадаєте. Гаразд, припустімо, що ваш друг, приміром, самостійно вивчав апарат Бімена і успішно його опанував; чи зможе він зрівнятися своїм умінням з умінням учасника змагань, який отримав усе за допомогою стрічок?

– Можливо, й ні... – почав Джордж.

– Отож-бо й воно, – докинув новіанин.

– Заждіть, дайте закінчити мені. Навіть, якщо він і знає щось гірше, ніж той, інший, у даному випадку важливо те, що він може вчитися далі. Він зможе придумати нове, на що нездатна людина, яка здобула освіти за допомогою стрічок. Ви будете мати в запасі людей, здатних оригінально мислити...

– А ви протягом свого навчання винайшли щось нове? – запитав новіанин.

– Ні, але ж я один, і не так уже й давно почав учитися...

▀ Тут новіанин втратив інтерес до розмови і вимкнув зв'язок. ▀

Джорджеві руки рвонулися до екрана в нестримному бажанні ожити його.

– Він не повірив мені! – скрикнув Джордж. – Він не повірив мені!

– Так, Джордже, не повірив. Невже ви й справді думали, що він повірить? – запитав Інженеску.

Джордж майже не чув його. (...)

– Але чому? Адже це правда. І так вигідно для нього. Ніякого ризику. Вони мали б справу зі мною та ще з кількома... Десяток людей, що вчилися б роками, коштували б менше, ніж один готовий фахівець... Він був п'яний! Він нічого не зрозумів.

Задихаючись, Джордж роззирнувся довкола.

– Як мені дістатися до нього? Мені конче необхідно. Все вийшло не так, як треба. Не слід було говорити з ним по відеофону. Мені потрібен час. Треба зустрітися з ним віч-на-віч. Як мені...

– Він не захоче зустрічатися з вами, Джордже, – промовив Інженеску. – А якщо й погодиться, то все одно вам не повірить.

– Ні, повірить, запевняю вас. Коли він тверезий, він... – Джордж повернувся до історика, і його очі широко розкрилися. – Чому ви називаєте мене Джорджем?

– А хіба це не ваше ім'я? Джордж Плейтен?

– Ви знаєте, хто я?

– Я знаю про вас усе.

Джордж завмер, тільки часте дихання різко здіймало його груди.

– Я хочу допомогти вам, Джордже, – запевнив Інженеску. – Я вже говорив вам про це. Я весь час вивчав вас і хочу вам допомогти.

– Мені не потрібна ваша допомога! – вигукнув Джордж. – Я не недоумок.

Він рвучко повернувся, і, як шалений, кинувся до дверей. Розчехнув їх і був схоплений двома полісменами, що миттєво залишили свій пост.

Попри все збудження Джордж відчув дотик шприца якраз під щелепою. І все скінчилося. Останнє, що лишилося в пам'яті, було обличчя Інженеску, який зі співчуттям дивився на нього.

Коли Джордж розплющив очі, то побачив білу стелю. Він згадав, що сталося. Але згадав так нечітко, наче все відбувалося з кимось іншим. Він дивився на стелю, аж поки не наповнився її близькою, яка начисто промила його мозок, начебто вивільняючи місце для нових ідей, для інших напрямків мислення.

Джордж не знав, як довго він так лежав, дослухаючись до плину своїх думок.

– Ти прокинувся? – пролунав чийсь голос.

І Джордж уперше почув свій власний стогін. Невже він застогнав? Він спробував повернути голову.

– Тобі боляче, Джордже? – запитав голос.

– Як дивно, – прошепотів Джордж. – Я так хотів залишити Землю. Я нічого не розумів.

– Ти знаєш, де ти?

– Я знову в... в Інтернаті. – Джорджеві нарешті вдалося повернутися.

Голос належав Омейні.

– Як дивно, що я нічого не розумів.

Омейні ласкаво посміхнувся.

– Поспи ще...

Джордж заснув.

І знову прокинувся. Свідомість його прояснювалася.

Біля ліжка, читаючи, сидів Омейні, та як тільки Джордж відкрив очі, Хейлі відклав книжку. Джордж із зусиллям сів.

– Привіт, – мовив він.

– Ти голодний?

– Ще б пак! – Він з цікавістю подивився на Омейні. – За мною стежили, коли я пішов звідси?

Омейні кивнув.

– Ти весь час був під наглядом. Ми хотіли непомітно скерувати тебе до Антонеллі і дати тобі нагоду виговоритися. Нам здавалося, що для тебе це єдиний спосіб досягти успіху. Емоції заважали твоєму розвитку.

– Я був абсолютно неправий щодо нього, – трохи зашарівшись, промовив Джордж.

– Тепер це не має значення. Коли в аеропорту ти зупинився біля стенда металургів, один з наших агентів зараз же сповістив нам перелік учасників змагань. Ми з тобою досить говорили про твоє минуле, тож я зрозумів, що означало в ньому ім'я Тревільяна. Ти спитав, як потрапити на Олімпіаду. Це могло призвести саме до тої кризи, на яку ми покладали такі надії, тож до зали скерували Ладисласа Інженеску, щоб він зустрівся з тобою і подбав про все.

– Він обіймає важливу посаду в уряді?

– Так.

– І ви доручили йому мене. Виходить, що сам я чогось вартий.

– Ти й справді багато чого вартий, Джордже.

Принесли паруочу духмяну печеню. Джордж хижо всміхнувся й відкинув простирadlo, щоб звільнити руки. Омейні допоміг накрити столик біля ліжка. Якийсь час Джордж їв мовчки.

– Я раніше вже раз прокидався ненадовго, – промовив він.

– Я знаю, – сказав Омейні. – Я був тут.

– Так, я пам'ятаю. Ти знаєш, усе змінилося. Здавалося, дуже сильно втома позбавила мене всіх почуттів. Я більше не гнівився. Я міг тільки думати. Наче мені дали наркотик, щоб знищити емоції.

– Ні, – сказав Омейні. – Це просто спокій. Ти добре відпочив.

– Ну, у всякому разі мені стало все зрозуміло, неначе я завжди знав це, але не хотів дослухатися внутрішнього голосу. Чого я чекав від Новії, – подумав я, – хотів вирушити на Новію, щоб зібрати групу юнаків, що не здобули освіти, й вчити їх по книжках. Я хотів відкрити там Інтернат для недоуків... на зразок цього... а на Землі вже є такі Інтернати... і багато.

Омейні всміхнувся, блиснувши зубами.

– Інститут вищої освіти – ось як точно зветься такі установи.

– Тепер я це так добре розумію, що дивуюся своїй недавній сліпоті, – сказав Джордж. – Зрештою, хто винаходить нові зразки механізмів, для яких потрібні нові фахівці? Хто, наприклад, винайшов спектрограф Бімена? Я гадаю, чоловік на ймення Бімен. Але він не міг здобути освіти за допомогою стрічок, бо йому не вдалося б посунутися вперед.

– Цілком слушно.

– А хто створює стрічки освіти? Фахівці по виробництву стрічок? А хто ж тоді складає стрічки для їхнього навчання? Фахівці ще вищої кваліфікації? А хто складає стрічки... Ти розумієш, що я хочу сказати. Десь має бути кінець. Десь мають бути чоловіки та жінки, здатні оригінально мислити.

– Так, Джордже.

Джордж відкинувся назад і спрямував погляд у простір поверх голови Омейні.

На якусь мить у його очах промайнула тінь колишнього хвилювання.

– Чому мені не розповіли про все це спочатку?

– О, якби ми могли, – сказав Омейні, – скількох неприємностей ми б уникли. Ми вміємо аналізувати інтелект, Джордже, і визначати, що ця людина може стати пристойним архітектором, а та – хорошим теслярем. Однак не вміємо визначити, чи здатна людина до оригінального творчого мислення. Це надто делікатна галузь. Є деякі кустарні методи, що дозволяють визначити тих, хто, можливо, має такий талант. Про цих людей доповідають у день Читання, як, наприклад, повідомили про тебе. За дуже приблизними підрахунками, таким чином сповіщають про одну людину з десяти тисяч. У день Освіти цих людей перевіряють знову, і виходить, що в дев'яти випадках з десяти тривогу зчинили помилково. Тих, хто залишається, направляють у такі установи, як ця.

– Але чому не можна розповісти людям, що один зі... зі ста тисяч потрапляє сюди? – запитав Джордж. – Це не було б таким потрясінням для того, хто потрапляє.

– А як же інші? Ті дев'яносто дев'ять тисяч дев'ятсот дев'яносто дев'ять, які ніколи не потраплять у такі установи? Не можна, щоб усі оті люди вважали себе невдахами. Вони прагнуть здобути фах, і тим чи іншим шляхом здобувають його. Кожен може додати до свого імені слова: «дипломований такий-то чи така-то». Так чи інакше, кожен посідає своє місце в суспільстві. Це необхідність.

– А ми? – запитав Джордж. – Ми – виняток? Один з десяти тисяч?

– Вам ні в якому разі не можна казати. Ось у чім заковика. Адже ще лишається останнє випробування. Навіть

Листівка зі Всесвітньої виставки в Нью-Йорку 1964 р.

після відсіву в день Освіти дев'ять осіб із десяти, що потрапили сюди, виявляються не зовсім підходящими для творчості, й нема такого апарата, який допоміг би нам вирізнити з цієї десятки того єдиного, хто нам потрібен. Цей десятий повинен виявитися сам.

– Яким чином?

– Ми поміщаємо вас сюди в Інтернат недоуків, і той, хто не бажає з цим змиритися, і є людина, яку ми шукаємо. Щоправда, метод жорстокий, зате себе виправдовує. Не слід казати людині: «Ти можеш винаходити нове. Тож-бо твори». Набагато розумніше зачекати, поки вона сама мовить: «Я можу творити і творитиму, хочете ви цього чи ні». Таких людей, як ти, Джордже, десять тисяч, і вони сприяють технічному прогресові півтори тисячі світів. Ми не можемо дозволити собі загубити бодай одного з їх числа або ж витратити наші зусилля на того, хто не виправдає наших сподівань.

Джордж відсунув порожню тарілку і підніс до рота чашку з кавою.

– А як же з тими, які... не виправдують сподівань?

– По всьому вони отримують освіту за допомогою стрічок і стають соціологами. Інженеску – один з них. Сам я дипломований психолог. Ми становимо, так би мовити, другий ешелон.

Джордж допив каву.

– Мені досі не зрозуміло одне, – промовив він.

– Що ж?

Джордж відкинув простирадло і встав.

– Чому воно зветься Олімпіадою?

Переклад А. Минка

Запитання і завдання до прочитаного

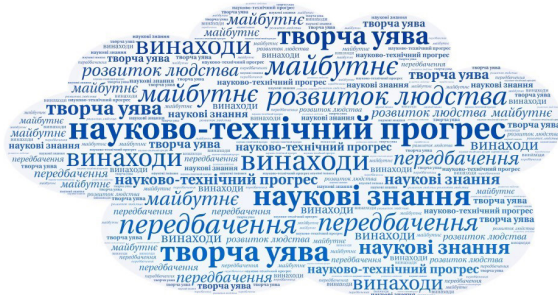
1. Що свідчить про високий ступінь розвитку цивілізації, зображеної в повісті Айзека Азімова «Фах»?
2. Як і чому Джордж потрапив до притулку? Чому він відчував незадоволення в Інтернаті?
3. Схарактеризуйте стосунки Джорджа та Омейні. Як кожен з них сприймав своє перебування в притулку?
4. Як поведився Джордж у день Читання? А в день Освіти? Чому ці свята мали велике значення для кожного жителя Землі?
5. Які якості проявив Джордж під час Олімпіади та в розмові з новіанином?
6. У чому проявилася властива герою нестандартність мислення?
7. **Подискутуймо!** Чи вважаєте ви справедливим зображений у повісті поділ людей за їхніми здібностями до освіти? Які переваги й недоліки такої системи можете зазначити?
8. Знайдіть риси жанру наукової фантастики в прочитаному вами творі.
9. **Пофантазуймо!** Напишіть невеликий твір на тему: «Якою буде школа майбутнього?».

РОЗДІЛ 2

ЯК ЦЕ – РАПТОМ СТАТИ РОЗУМНИМ?

Розглянувши хмаринку слів, дайте розгорнуту характеристику науковій фантастиці.

Як ви вважаєте, чи може один автор отримати дві найпрестижніші премії за практично один твір, а потім не написати жодного твору, який міг би зрівнятися з першим? А чи може цей твір бути таким успішним, що його включили до списку обов'язкової літератури для вивчення в школах США?

Деніел Кіз – американський письменник, професор літератури, який став відомим завдяки «Квітам для Елджернона», науково-фантастичному роману, наклад якого склав понад п'ять мільйонів примірників.

Деніел Кіз народився в Брукліні 9 серпня 1927 року в родині єврейських емігрантів, яка по лінії матері мала українське коріння. Ще з дитинства Деніел, як міг, допомагав родині: доставляв бутерброди, працював на фабриці, став помічником кур'єра в пекарні.

Щоб оплатити навчання в коледжі, Кіз обслуговував столики в ресторані. І хоча робота виявилася виснажливою, Деніел зміг назбирати достатньо грошей, щоб оплатити перший рік навчання медицини в Нью-Йоркському університеті. Але у віці 17 років був змушений відкласти навчання і з дозволу батьків вступив до Морської служби США.

Після служби в армії Кіз зацікавився журналістикою, але потім віддав перевагу вивченню психології. Щоб оплачувати курси з психології, соціології, антропології¹, юнак продавав енциклопедії через фірму поштової доставки.

Наполегливість і працелюбність дозволили Деніелю Кізу здобути блискучу освіту: він отримав звання бакалавра психології, магістра англійської та американської літератури в Бруклінському коледжі.

Протягом життя Кіз пробував знайти себе в різних сферах: він працював сценаристом коміксів наукової фантастики, редактором художньої літератури, учителем англійської мови в середній школі, професором літератури та творчого письма в університетах Вейна та Огайо.

Деніел Кіз
(1927–2014)

¹ *Антропологія* – біологічна наука, що вивчає походження і подальший розвиток людини.

Незважаючи на велику напруженість у роботі Кіз не полишає літературних спроб, хоча для творчості залишався час лише вночі та у вихідні дні.

Задум найвідомішої книги Кіза «Квіти для Елджернона» виник ще в часи, коли Деніел навчався в Нью-Йоркському університеті. Одного разу Кіз запитав себе під час поїздки потягом: «Що сталося б, якби інтелект людини можна було підвищити?». Того самого дня, роздумуючи над цим питанням, він пішов на заняття з біології і, виконуючи лабораторне завдання, вивчав мишей.

Уже будучи відомим письменником, Д. Кіз згадував, що персонаж для «Квітів для Елджернона» спав йому на думку, коли він викладав у класі для дітей з особливими потребами. У перший день роботи там до нього звернувся хлопчик: «Якщо я дуже постаріюся і стану розумним до кінця семестру, ви переведете мене в звичайний клас? Я хочу бути розумним». Це питання не давало спокою Кізу. Із часом ідея захопила письменника, і він написав оповідання про науковий експеримент, який перетворює Чарлі Гордона, має розумову відсталість, на генія.

Щоб читач міг співчувати персонажу, Кіз написав історію Чарлі у форматі щоденника. У результаті проведеної операції граматики, правопис і думки Гордона стають дедалі витонченішими, оскільки інтелектуальний експеримент змінює його.

Після публікації оповідання «Квіти для Елджернона» у квітні 1959 р. Д. Кіз отримав широке визнання і був відзначений премією Г'юго¹ за найкраще оповідання.

Після приголомшливого успіху видавець попросив автора розширити оповідання до повноцінного роману. Кіз хвилювався, що він може зруйнувати те, що читачі любили в оригінальній історії, але був сповнений рішучості розвивати та досліджувати життя Чарлі. Після року роботи перша чернетка була закінчена, і Кіз відправив її своєму видавцю. Рукопис декілька разів відхиляли, не допомогло і повторне редагування, Кіз у відчаї відправив рукопис двом іншим видавництвам, але знову його очікувало розчарування. Коли здавалося, що роман нікому не потрібен, Кіз нарешті отримав лист про згоду опублікувати роман «Квіти для Елджернона», з яким читач ознайомився в березні 1966 р. Критики знову були в захваті. Невдовзі «Квіти для Елджернона» отримали премію «Неб'юла»² як найкращий роман року.

Пронизливо сумна та дуже глибока історія стала справжнім світовим бестселером, який сколихнув серця мільйонів читачів. Роман був перекладений 30 мовами, екранізований у фільмах, виставах і навіть мюзиклах.

¹ Премія Г'юго – престижна премія за найкращі твори в жанрі наукової фантастики та фентезі, отримала назву на честь Г'юго Гернсбека, засновника першого науково-фантастичного журналу «Дивовижні історії».

² «Неб'юла» – щорічна літературна премія в галузі фантастичної літератури, яку присуджує Американське товариство письменників-фантастів.

Українською мовою «Квіти для Елджернона» переклав Віктор Шовкун, роман вийшов друком у багатьох провідних видавництвах нашої країни, не залишивши українського читача байдужим до трагічної історії Чарлі Гордона.

Театральну постановку за книжкою Деніела Кіза здійснила Київська академічна майстерня театрального мистецтва «Сузір'я» під назвою «Довершений Чарлі». Ідея вистави належить драматургу, режисеру та актору Леву Сомову.

Сцена з вистави «Довершений Чарлі», Київська академічна майстерня театрального мистецтва «Сузір'я»

Після виходу «Квітів для Елджернона» Кіз продовжив написання інших книг. Це романи, присвячені персонажам із психологічними проблемами, документальні книжки з кримінальної психології, але всі вони не мали такого успіху, як перша.

У 1999-му через 40 років після того, як Кіз написав свій знаменитий твір, він завершив свої мемуари¹ «Елджернон, Чарлі та Я: подорож письменника», у яких детально описав своє життя та досвід роботи з «Квітами для Елджернона». Автор святкував цю подію сніданком у ресторані, коли випадково натрапив на статтю на першій сторінці The New York Times, яка приголомшила його. Заголовок був таким: «Створена розумніша миша в надії допомогти людям».

У післямові до мемуарів Кіз написав, що він зв'язався з нейробіологом, який проводив дослідження, щоб запитати, скільки часу може минути, перш ніж таку технологію можна буде застосувати до людей. Після довгої паузи доктор сказав: «Я очікую, що це станеться в найближчі 30 років».

Так ще одне фантастичне пророцтво стало ближчим до нас.

¹ *Мемуари* – оповідь у формі нотаток від імені автора про реальні події минулого, учасником або очевидцем яких він був.

Перевірте себе

1. Які професії Деніел Кіз опанував протягом життя і як вони вплинули на його письменницьку кар'єру?
2. Як виник задум написання «Квітів для Елджернона»? Які сучасні наукові тенденції передбачив Д. Кіз у своєму романі?
3. Які нагороди отримав письменник за «Квіти для Елджернона»? Що, на вашу думку, сприяло світовому визнанню твору?

Читаючи подані нижче уривки, простежте, як у романі через орфографію та синтаксис відображено зміни в інтелектуальному рівні Чарлі.

КВІТИ ДЛЯ ЕЛДЖЕРНОНА

(Уривки)

Первий звіт 3 берізня

Дохторь Штраус каже аби я писав шо думаю і помнив усе шо зі мною буде від сьогодні. Я не знаю чому але він вважа шо це важливо аби вони могли бачити чи можна якось використати мене. Я думаю, з мене буде польза бо міс Кінніан каже вони спробують зробити мене умним. Я хочу бути умним. Звуть мене Чярлі Гордон і я роблю в пикарні Доннера де містер Доннер дає мені по одинадцять доларів на тиждень і дає хліба та тістечко, коли я попрошу. Мені тридцять двоє років і в наступному місяці буде мій день народження. Я сказав дохторю Штраусу та професору Няммуру шо я не вмію добре писати, але він сказав, шо це неважно і шоб я писав як я балакаю і як пишу твори у класі міс Кінніан у її школі для недорозвинених дорослих куди я хожу вчитися тричі на тиждень коли маю вільний час. Дохторь Штраус каже шоб я писав усе шо думаю і все шо зі мною була але голова в мене порожня і сьогодні я вже нічого не напишу... Ваш Чярлі Гордон. (...)

Четвертий звіт 6 берізня

(...) Берт сказав стривай я тобі шось покажу ходімо до спериментальної лабораторії можливо там ти зрозумієш шо й до чого. Ми піднялися на 5 поверх і зайшли до іншої кімнати де були клітки з животними у них були там обізяни та кілька мишей. (...) Берт узяв із клітки білого миша й показав його міні. Він сказав шо це Елджернон і шо він чудово знає лаберинт. Я попросив його показати мені як він це робить.

Так от ви тільки собі уявіть він посадив Елджернона в ящик, де на дні було безліч згинів і паворотів і були там також старт і фініш як на тому папері над яким я сушив собі голову. Ящик стояв на великому столі де на краях височів бар'єр. Берт дістав із кишені свого годинника підняв бічні дверцята, що ковзали вниз і вгору й сказав: «Ходімо Елджерноне!» Миш нюхнув повітря двічі або тричі й побіг. Спочатку він біг у довгому проході та коли побачив шо далі дороги нема то повернувся назад на те місце з якого почав бігти й постояв там хвилину ворущачи вусами. Після чого обирнувся й побіг в инчому напрямку. (...)

До чого ж розумний миш подумалося міні. Берт запитав чи не хотів би я побігати наввипередки з Елджерноном. Я сказав шо звичайно

хотів би й він сказав що має лабіринт іншого вигляду виготовлений із дерева з прокресленими на ньому ходами й илектричну паличку схожу на олівець. І він сказав що може спорудити для Елджернона такий самий лабіринт як і для мене й ми зможемо робити одне й те саме. (...)

Коли він скомандував: «Рушайте!» я спробував рушити але не знав куди мені рушати. Не знав, яку дорогу обрати. Потім я почув як Елджернон запищав у своєму ящику який стояв на столі й почув легке дряпання – мабуть він уже побіг. (...) Я не подолав і половини свого шляху коли почув писк Елджернона – мабуть він знову був щасливий а це означало що він виграв у мене гонку.

Ми змагалися ще десять разів й Елджернон вигравав щоразу тому що я не знаходив правильної дороги до фінішу й щоразу застрягав між бічними стінками. Я не почував себе зле тому що спостерігав за Елджерноном і потроху став розуміти як дістатися до кінця лаберинту навіть якщо це забере в мене багато часу.

Я не знав що миші такі розумні.

П'ятий звіт 6 берізня

(...) Професорь Нявмур стурбований тим що мій кі¹ може стати надто високим а він у мене надто низький і я від цього захворію. (...) А докторь Штраус сказав професорю Нявмурові шось таке чого я не зрозумів тож поки вони балакали я записав кілька їхніх слів до свого нотатника шоб використати їх у своєму звіті. Він сказав (...) ...більшість людей із таким низьким рівнем розвитку налаштовані вороже й не бажають співпрацювати вони здебільшого тупі й апатичні і знайти з ними спільну мову тяжко. Чарлі має добрий характер він зацікавлений і прагне сподобатися. (...) Де ми знайдемо ще одного недорозвиненого дорослого чоловіка з такою величезною мативацією навчатися. Погляньте як добре він навчився читати й писати для свого рівня розвитку. Це просто неймовірно. (...)

■ Чарлі добровільно погодився на проведення операції з поліпшення його інтелекту. І хоча хлопець думав, що після операції одразу стане розумним, такої різкої зміни не відбулося. Чарлі, продовжуючи програвати Елджернону у змаганнях, навіть почав ненавидіти мишеня. ■

29 берізня

Я переміг Елджернона. Я навіть не знав що я його переміг аж поки Берт Селден не сказав мені про це. Удруге я програв тому що був дуже збуджений. Після чого я переміг його ще 8 разів. Либонь я став умним якщо зміг перемогти такого розумного миша як Елджернон. Але чомусь я не почував себе розумнішим ніж був.

Я хотів позмагатися ще але Берт сказав що на сьогодні досить. Він дав мені потримати Елджернона на одну хвилину. Елджернон приємний миш. М'який як бавовна. Він моргає а коли розплющує очі вони в нього чорні й рожеві на краях.

Я запитав чи можна мені нагодувати його бо мені було прикро що я його переміг і я хотів піддобритися до нього шоб ми стали друзями. Берт сказав ні Елджернон дуже особливий миш і йому зроблено таку

¹ 1 КІ – коефіцієнт інтелекту.

саму операцію як мені. Він єдиний з усіх тварин, що залишається розумним так довго і він сказав що Елджернон такий розумний що він мусить розв'язувати проблему яка змінюється щоразу коли він іде їсти тож він мусить вивчити щось нове аби одержати свою їжу. Це мене за-смутило бо якщо він зазнає невдачі то не зможе поїсти й залишиться голодний. (...)

13 квітня

Я досі не пішов на роботу до пекарні. Я попросив місіс Флін, мою господиню, зателефонувати містерові Доннеру і сказати, що я захворів. Місіс Флін дивиться останнім часом таким поглядом, ніби боїться мене.

Я думаю, це добре, що я зрозумів, чому всі сміються з мене. Я багато думав про це. Причина в тому, що я надто дурний і навіть не розумію, коли роблю якусь дурницю. Людям здається кумедним, коли дурна особа не може щось робити так, як це роблять вони.

Хай там як, а я знаю, що з кожним днем стаю розумнішим. Я тепер знаю пунктуацію, і я вмю правильно писати слова. Я люблю передивлятися всі важкі для написання слова у словнику й запам'ятовувати їх. І намагаюся писати свої звіти дуже ретельно, але це дається мені нелегко. Я багато тепер читаю, й міс Кінніан каже, я читаю швидко. І навіть багато чого розумію з того, що прочитав, і воно залишається у мене в пам'яті. Буває так, що, коли я заплющую очі й думаю про якусь сторінку з книжки, вона постає переді мною, наче картина. (...)

15 квітня

Цими днями я багато читаю, і майже все залишається в моїй свідомості. Міс Кінніан каже, що, крім історії, географії та арифметики, я повинен почати вивчення іноземних мов. Професор Немур дав мені ще кілька магнітофонних записів, щоб я слухав, коли спатиму. Я досі не знаю, як працюють свідомий і підсвідомий розум, але доктор Штраус радить мені поки що не турбуватися цим. Він попросив мене дати обіцянку, що коли через два тижні я почну вивчати шкільні предмети, то не стану читати книжок із психології, тобто не читатиму їх доти, доки він не дасть мені дозволу. (...)

16 квітня

Сьогодні я почуваю себе набагато краще, але досі обурений тим, що протягом усього мого життя люди сміялися й глузували з мене.

Коли я стану розумним, як обіцяє мені професор Немур, і мій КІ, який нині дорівнює 70, подвоїться, тоді, можливо, люди належно оцінять мене й стануть моїми друзями.

Я не зовсім розумію, що таке КІ. Професор Немур каже – це те, що вимірює, наскільки ти розумний, – як ото терези в аптеці, що зважують ліки. Але доктор Штраус дотримується іншої думки й сказав, що КІ ніяк не може визначити, наскільки ти розумний. Він сказав, що КІ показує, скільки розуму ти можеш набути, як ото позначки на вимірювальній склянці. Ти ще мусиш наповнити склянку рідиною. (...)

Мій КІ тепер дорівнює приблизно сотні одиниць і скоро перевищить півтори сотні, але вони ще мусять наповнити його відповідною речовиною. Я не хочу сказати про вчених нічого поганого, але не розумію, як вони можуть з'ясувати, скільки його в мені, якщо вони не знають, що це таке й де воно перебуває. (...)

22 квітня

Люди в пекарні змінюються. Не лише в тому, що обминають мене увагою. Я відчуваю ворожість. Доннер допоміг мені вступити до профспілки пекарів, і я здобув іще одне підвищення. Погано тільки те, що я не отримав від цього жодної втіхи, бо інші не терплять мене. Власне кажучи, я не можу їх звинувачувати. Вони не розуміють, що зі мною відбулося, а я не можу їм розповісти. Люди не пишаються мною, як я сподівався, радше навпаки. (...)

27 квітня

Я заприятелював із кількома хлопцями в таверні коледжу. Вони сперечалися, хто насправді написав Шекспірові п'єси – сам Шекспір чи хтось інший. (...)

Весь той час, поки вони говорили й сперечалися, я відчував, як у мені наростає збудження. Ось чого я хотів – ходити до коледжу й слухати, як люди говорять про важливі речі.

Я тепер проводив більшість свого вільного часу в бібліотеці, читаючи і всмоктуючи все, що міг, із книжок. Я не зосереджував свою увагу на чомусь окремому, а лише читав багато художньої літератури (...) усе, що потрапляло мені до рук, – насичуючи голод, який не можна наситити. (...)

15 травня

Моє навчання просувається добре. Університетська бібліотека тепер стала моєю другою домівкою. Вони виділили для мене приватну кімнату, бо мені вистачає однієї секунди, щоб проглянути друковану сторінку, й цікаві студенти неодмінно юрмляться навкруг мене, коли я гортаю свої книжки.

До моїх найбільших інтересів нині входять етимології стародавніх мов, нові дослідження з числення варіацій та історія Індії. Просто дивовижно, як об'єднуються, здавалося б, нічим не пов'язані теорії. Я піднявся на новий рівень знань, і тепер нитки, які тягнуться від різних дисциплін, взаємно наблизилися, ніби вони витікають з одного джерела. Тепер, коли я приходжу до кав'ярні коледжу й чую, як студенти сперечаються про історію, політику або релігії, їхні погляди здаються мені вкрай дитячими. (...)

І яким я був дурнем, коли думав, що професори – інтелектуальні велетні. Вони звичайні люди – і сподіваюся, що світ незабаром у цьому переконається. (...)

Літературний практикум

1. Які фактори вплинули на вибір для експерименту саме Чарлі Гордона? Чому Чарлі погодився на експеримент?
2. Які емоції викликає у Чарлі його збільшений інтелект?
3. Які нові захоплення Чарлі відображають його бажання розуміти світ і глибше пізнавати себе?
4. Яку роль у романі відіграє лабіринт? Доведіть, що лабіринт є символом інтелектуального змагання та прогресу Чарлі.
5. **Розвиваймо мовлення.** Розіграйте коротку драматичну сцену з роману, де Чарлі розповідає про свої перші враження від збільшеного інтелекту.

▶ Чарлі порозумнішав, йому стали доступні нові емоційні переживання. Невдози він закохався у свою вчительку Алісу Кіннієн, але згодом вони розлучаються. Коефіцієнт інтелекту Чарлі досягає позначки – 185. Одного разу професор Немур і доктор Штраус беруть Чарлі на медичний симпозиум в Чикаго ▶

11 червня

▶ Несподівано для науковців Чарлі втручається в дискусію, демонструючи свої неабиякі пізнання, зокрема володіння іноземними мовами. У розмові з професором Чарлі усвідомлює свою винятковість ▶

– А які мови ви знаєте? – запитав я.

– Французьку, німецьку, іспанську, італійську й трохи читаю шведською.

– Не знаєте російської, китайської, португальської?

Він нагадав мені, що як практикуючий психіатр і нейрохірург він має дуже мало часу для вивчення мов. А єдиними стародавніми мовами, якими він умів читати, були латина й грецька. Жодної зі стародавніх мов Сходу він не знав.

Я бачив, що він хоче на цьому закінчити розмову, але мені хотілося довідатися, як багато він знає.

Я довідався.

Фізика: нічого крім квантової теорії поля. Геологія: йому нічого не відомо про геоморфологію, про стратиграфію і навіть петрологію. Він нічого не знає ані про мікро-, ані про макроекономічні теорії. Дуже мало знає математику поза елементарним рівнем диференційного числення і взагалі нічого не знає про алгебру Банаха або Ріманові множини. Це були тільки перші відкриття, що обвалилися на мене цього вікенду.

Я не захотів брати участь у вечірці. Шахраї вони обидва. Вони лише прикидаються геніями. Але вони звичайні люди, що працюють сліпо, вдаючи, ніби можуть принести світло в темряву. Чому всі брешуть? (...)

13 червня

(...) Я пишу ці рядки під великим емоційним стресом. Я втік звідти й тепер сиджу в літаку, який летить назад до Нью-Йорка, й не маю найменшого уявлення про те, що робитиму, коли прилечу туди.

Мушу зізнатися, спочатку я відчував благоговійний страх, дивлячись на картину міжнародного симпозиуму вчених і дослідників, які

зібралися, щоб обмінятися ідеями. Тут, думав я, усе відбувається по-справжньому.

(...) Коли голова зборів оголосив, що зараз будуть зроблені доповіді дослідників з університету Бекмана, ми перенесли свої стільці на платформу за довгим столом – Елджернон у своїй клітці сидів між Бертом і мною. Ми були головною окрасою вечора, й, коли повсідалися, голова проголосив свою вступну промову. Я чекав почути від нього приблизно такі слова: «Леді й джентльмени! Не проходите мимо! Ви ніколи не бачили нічого подібного в науковому світі! Миша й кретин стають геніями просто на ваших очах!»

Проте він сказав:

– Наступна презентація не потребує вступу. Ми всі чули про дивовижне дослідження, здійснене в університеті Бекмана, спонсороване грантом від Фонду Велберга, під керівництвом директора департаменту психології професора Немура у співпраці з доктором Штраусом із нейропсихіатричного центру того ж таки університету. Немає потреби казати, що цієї доповіді ми всі чекаємо з великим інтересом. (...)

Мене описували як частину наукової презентації, і я сподівався, що мене виставлять як експонат, але вони говорили про мене як про новостворену річ, яку її творці показують науковому товариству. Ніхто в цій залі не вважав мене індивідом – людським створінням. Постійне зіставлення «Елджернона й Чарлі» й «Чарлі та Елджернона» не залишало сумнівів у тому, що вони думали про нас як про двох експериментальних тварин, які не існували поза межами лабораторії. Але, незалежно від мого гніву, я не міг позбутися відчуття, що тут було щось не так. (...)

Не знаю, чому мене так розгнівало те, що вони думають про мене як про монету, виготовлену в їхній особистій скарбниці, але я певен, це було відлунням тієї ідеї, яка виникла в куточках мого розуму, відколи ми прилетіли в Чикаго. Я хотів підхопитися на ноги й крикнути кожному, що він йолоп: я людське створіння, я особа – з батьками, спогадами й історією – і я існував до того, як ви мене завезли до своєї операційної! Водночас десь у розпеченій глибині мого гніву виникла думка, яка стривожила мене... (...)

Як для Елджернона, так і для мене треба більше часу, аби переконатися, що зміни залишаться. Професори припустилися помилки, і ніхто її не помітив. Я хотів підхопитися на ноги й сказати їм про це, але не міг поворухнутися. Як Елджернон, я відчув, що сиджу в клітці, яку вони збудували навколо мене.

Тепер вони проголосять час запитань і, перш ніж мені буде дозволено пообідати, я муситиму розважати це високодостойне товариство. Ні. Мені треба забиратися звідси.

– У якомусь розумінні, він став результатом модерного психологічного експериментування. Замість оболонки зі слабким розумом, загрози суспільству, яке мусить боятися його безвідповідальної поведінки, ми тепер маємо чоловіка, наповненого гідністю та чутливістю, готового посісти своє місце як достойний член суспільства. Я хочу, щоб ви почули кілька слів від Чарлі Гордона... (...)

Висока хвиля обурення накопилася на мене. Я зачаровано дивився, як моя рука стала рухатися незалежно від моєї волі й відкрила засу-

вку на клітці Елджернона. Коли я відчинив дверці, він підняв голову й подивився на мене. Потім обернувся, вискочив із клітки й побіг по довгому столу.

Спочатку він загубився на дамастовій скатерті, біла пляма на білому тлі, аж поки одна з жінок, які сиділи за столом, заверещала й підхопилася на ноги, відсунувши свого стільця. Біля неї перекинулося кілька глеків із водою, а тоді Берт закричав:

– Елджернон утік!

Елджернон стрибнув зі столу на платформу, а звідти на підлогу. (...)

– Смійся, смійся! – пирхнув Немур, який налетів на мене. – Але якщо ми його не зловимо, то весь експеримент опиниться під загрозою.

Я підняв великого кошика зі сміттям, удаючи ніби шукаю під ним Елджернона.

– А ви знаєте, що припустилися помилки? – запитав я. – І, можливо, тепер не має значення, зловимо ми його чи ні? (...)

Я зачинив за собою двері й поляпав по кишені. Рожева мордочка з білим пушком виглянула назовні й розглянулася навкруги.

– Я лише спакую речі, – сказав я, – і ми заберемося звідси, лише я і ти, двійко створених у лабораторії геніїв. (...)

▶ По приїзді Чарлі винаймає велику квартиру й будує лабіринт для Елджернона. А через якийсь час він знайомиться з дівчиною Фей, яка допомагає йому впоратися з самотністю. ◀

9 липня

Сьогодні сталася жахлива річ. Елджернон укусив Фей. Я остерігав її, щоб вона не гралася з ним, але їй завжди подобалося годувати його. Зазвичай, коли вона заходила до його кімнати, він підхоплювався й біг їй назустріч. Сьогодні все було інакше. Він лежав у кутку, зіщулений у білий клубочок. Коли вона відхилила кришку клітки й просунула руку всередину, він ще більше зіщулювався й забився в куток. Вона спробувала виманити його, відкривши вхід до лабіринту, і, перш ніж я встиг сказати їй, щоб вона дала йому спокій, вчинила помилку, спробувавши взяти його рукою. Він укусив її за великий палець. Потім подивився розгніваним поглядом на нас обох і шмигнув у лабіринт. (...)

Я спостерігав за ним протягом більш як години. Він здавався апатичним і спантеличеним, і, хоч він розв'язує нові проблеми, не вимагаючи за них винагороди, його дії справляють дивне враження. Замість обміркованого обережного бігу по коридорах лабіринту, його рухи здаються рвучкими й не підконтрольними. (...) Я вирішив віднести його назад, до лабораторії. (...)

Звіт 15, 12 липня

Я увійшов до лабораторії, де Берт спостерігав за Елджерноном в одному з багатьох проблемних ящиків. Він зітхнув і похитав головою.

– Він багато чого забув. Більшість його складних реакцій, схоже, стерлися. Він розв'язує проблеми на набагато примітивнішому рівні, ніж я від нього сподівався.

– А в чому річ? – запитав я.

– Раніше він був спроможний розуміти прості моделі – наприклад, за цими дверима дороги нема; треба бігти через одні двері, або в кожні треті двері, або лише в червоні двері, або лише в зелені двері... Але тепер він уже тричі пробіг лабіринтом і щоразу припускався помилок. (...)

■ Чарлі знаходить в лабораторії розрахунки професора Немура, у яких бачить помилку й розуміє, що те саме, що відбувається з Елджерноном, чекає і його. Чарлі намагається розв'язати проблему, докладаючи максимум своїх розумових зусиль. ■

26 серпня

ЛИСТ ДО ПРОФЕСОРА НЕМУРА (КОПІЯ)

Шановний професоре Немур!

В окремії папці я надсилаю вам копію свого звіту під назвою «Ефект Елджернона–Гордона: дослідження структури й функцій поліпшеного розуму», яку ви можете опублікувати, якщо визнаєте, що вона на це заслуговує.

Як вам відомо, я завершив свої експерименти. Я включаю у свій звіт усі мої формули, а також математичний аналіз даних – у додатку. Звичайно, всі ці дані треба ще перевірити. (...)

Що стосується Елджернона: хоч він іще перебуває у своїй фізичній юності, він переживає розумовий регрес. (...)

Хоч хірургічні стимули, застосовані до нас обох, призвели до інтенсифікації та прискорення всіх ментальних процесів, вада, яку я маю сміливість назвати «ефектом Елджернона–Гордона», – це логічна закономірність такого прискореного розвитку розуму. Доведена тут гіпотеза може бути описана в таких простих термінах: ШТУЧНО РОЗВИНЕНИЙ РОЗУМ РУЙНУЄТЬСЯ ПРОТЯГОМ ЧАСУ, ПРЯМО ПРОПОРЦІЙНОГО ТЕМПАМ ЙОГО ЗРОСТАННЯ.

Поки я буду спроможний писати, я й далі занотовуватиму свої думки та ідеї в цих звітах. Це буде моєю рідкісною втіхою, безперечно, потрібною для завершення цього дослідження. Проте, за всіма ознаками, моя ментальна руйнація відбуватиметься дуже швидко.

Я перевіряв і переперевіряв свої дані десятки разів у надії знайти помилку, але з жалем мушу констатувати, що результати не зміняться. Проте я радий, що маю можливість зробити свій внесок у знання про людський мозок і про закони, які керують намаганнями штучно підсилити людський розум. (...)

17 вересня

Я стаю неуважним. Кладу речі десь на своєму письмовому столі або в шухляди лабораторних столів і, коли не можу знайти їх, втрачаю терпець і кричу на кожного. Перші ознаки?

Елджернон помер два дні тому. Я знайшов його о пів на п'яту годину ранку, коли повернувся до лабораторії після нічного блукання біля води – він лежав на боці в кутку своєї клітки. Здавалося, він біжить уві сні.

Розтин показав, що мої передбачення були правильні. Супроти нормального мозку, мозок Елджернона важив менше, його звивини були згладженими, а розколини – глибшими й ширшими.

Страшно було подумати, що подібне відбувається й зі мною тепер. Приклад Елджернона надавав цьому процесу реальності. Уперше я відчув страх за своє майбутнє.

Я поклав тіло Елджернона в невеличкий металевий контейнер і забрав до себе додому. Я не хотів дозволити їм укинути його у спалювач. Мій вчинок був дурним і сентиментальним, але учора вночі я поховав його на задньому подвір'ї. Я заплакав, коли поклав букет диких квітів на його могилу. (...)

18 листоп

Містер Доннер зустрів мене дуже люб'язно, коли я прийшов до нього й попросився на свою колишню роботу в пикарні. Спочатку він поставився до мого прохання з підозрою, та коли я розповів йому, що зі мною сталося, він засмутився, поклав руку мені на плече і сказав, Чарлі, ти мужній хлопець.

Усі дивилися на мене коли я спустився сходами й почав чистити туалет як робив раніше. Я сказав собі Чарлі якщо вони почнуть сміятися з тебе не засмучуйся, бо пам'ятай вони не такі розумні якими здавалися тобі коли ти працював тут. А крім того вони колись були твоїми друзями й коли вони з тебе сміялися це нічого не означало, бо вони не тільки глузували з тебе, а й любили тебе.

Проте я ладен побитися об заклад що я єдиний дебіл у світі який зробив щось корисне для науки. Я таки щось зробив, але не пам'ятаю що саме. Але я здогадуюся, що зробив щось корисне для всіх недорозвинених людей таких як я і ті що перебувають у притулку Воррена та в усьому світі.

Прощайте міс Кінніан і дохторь Штраус, і всі інші...

P.S. будь ласка скажіть проф. Немурові не дратуватися так коли люде з нього сміюцца, й він матиме багато друзів. Дуже легко мати друзів коли люди з тебе сміюцца. У мене буде багато друзів там куди я піду.

P.P.S. будь ласка якщо матимете можливість покладіть квіти на могилу Елджернона на задньому подвір'ї.

Переклад В. Шовкуна

Запитання і завдання до прожитаного

1. Перейшовши за посиланням <https://forms.gle/CHVHhm9svnS7NEuz7> або QR-кодом, перевірте, як ви запам'ятали героїв і події роману Д. Кіза «Квіти для Елджернона», виконавши онлайн-тести.
2. Чому, на вашу думку, розповідь про Чарлі ведеться у формі щоденника? Як така форма розповіді відображає внутрішній світ героя?
3. **Розвиваймо мовлення.** Проведіть інтерв'ю з Чарлі під час наукового симпозиуму. Які запитання ви поставили б? Які відповіді очікували б почути?
4. Чому Чарлі стає більш співчутливим до Елджернона, коли усвідомлює, що вони обидва є об'єктами експерименту з жахливими наслідками?

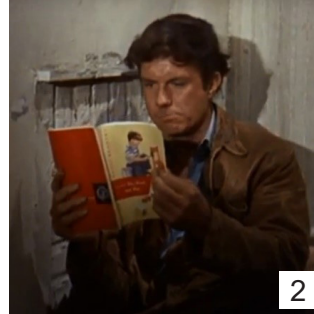
5. Робота в групах. Порівняйте розвиток головного героя, Чарлі Гордона, на початку та в кінці роману. **А.** Як змінюються інтелектуальні можливості та прагнення самоосвіти Чарлі? Як це відображено в його звітах? **Б.** Як змінився характер, мотивація та ставлення до життя Чарлі? **В.** Як змінюються стосунки Чарлі з іншими людьми?

6. Як в романі пов'язані Чарлі Гордон і Елджернон? Порівняйте ці образи за такими критеріями: **1)** участь в експерименті; **2)** інтелектуальний розвиток; **3)** траєкторії життя. Чому, на вашу думку, автор обрав саме мишу як символ для паралелей з людиною?

7. Творча лабораторія. Як ви закінчили б історію Чарлі? Напишіть альтернативний фінал роману.

Науково-фантастичний роман «Квіти для Елджернона» Деніела Кіза був неодноразово екранізований. Американський фільм «Чарлі», знятий в 1968 році режисером Ральфом Нельсоном – трагічна емоційна історія, у якій глядачі співпереживають з Чарлі та не залишаються байдужими до етичних наслідків експерименту. Виконавець головної ролі, Кліфф Робертсон, отримав найпрестижнішу нагороду в кінематографі США «Оскар» за свою талановиту гру.

Кадри з кінофільму «Чарлі» (США, режисер Р. Нельсон, 1968 р.)

Як обличчя актора К. Робертсона передає різні етапи в житті Чарлі?

Окрім того, існує багато кіноверсій, натхненних романом Деніела Кіза, але сюжет видозмінюється. Так, 1999 р. вийшов американський фільм «Моллі», чий сценарій майже повністю повторює сюжет «Квітів для Елджернона», проте головна героїня – дівчина з аутизмом. Або корейська драма 2006 р. «Доброго дня, Бог» також перегукується з історією, розказаною Кізом.

Вероніка Рот – сучасна письменниця в жанрі фантастики, стала відомою завдяки своїй трилогії «Дивергент», яка складається з романів «Нескорена», «Бунтівниця», «Віддана». Дія роману «Дивергент. Нескорена» відбувається в майбутньому, у якому людство пережило глобальну війну та заради виживання об'єдналося в п'ять фракцій, кожна з яких має свої здібності й відіграє в суспільстві заздалегідь визначену роль: ерудиція, зречення, безстрашність, дружелюбність, відвертість. Головна героїня роману Тріс стикається з вибором між цими фракціями, що вплине на її життя назавжди. Вона почувається несхожою на інших і не вписується в жорсткі рамки чинних фракцій. Згодом Тріс дізнається, що існують дивергенти – ті, хто мають унікальні здібності та не підпадають під жодну конкретну фракцію...

Дізнатися, чому Тріс вирішує приєднатися до фракції безстрашних, як її життя змінюється, коли вона відкриває таємниці світу дивергентів, ви можете, перейшовши за посиланням <https://cutt.ly/keZPmrth> або QR-кодом і прочитавши уривки з роману.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. У чому полягали особливості кожної з п'яти фракцій?
2. Чому Тріс було важко обрати майбутню фракцію?
3. Що робить дивергентів особливими та небезпечними?
4. З якими труднощами стикається дівчина на шляху до розуміння своєї ідентичності?

ТВОРЧО ПОВТОРЮЄМО Й УЗАГАЛЬНЮЄМО ПРОЧИТАНЕ

1. Які проблеми сучасного суспільства вияскравлюються в науково-фантастичній повісті А. Азімова «Фах»?
2. Як, на вашу думку, складеться доля головного героя цього твору в майбутньому?
3. Складіть тези до запитання: яким постає суспільство майбутнього в повісті А. Азімова «Фах»?
4. **Пофантазуйте!** Якою ви уявляєте планету Новію? Опишіть її.
5. Які теми порушує Деніел Кіз у своєму творі «Квіти для Елджернона»?
6. Що означає назва роману «Квіти для Елджернона»?

7. Робота в парах. Обговоріть доцільність експерименту над Чарлі, використовуючи SWOT-аналіз. Це простий, але ефективний інструмент, який використовують для оцінки сильних і слабких сторін можливостей та загроз. SWOT є аббревіатурою, де S – сильні сторони (Strengths), W – слабкі сторони (Weaknesses), O – можливості (Opportunities), T – загрози (Threats). Результати обговорення зафіксуйте, використовуючи SWOT-діаграму.

S	W
O	T

Використовуючи прийом «Займи позицію», визначтеся щодо дискусійного питання: чи варто втручатися в природні процеси, як-от людський інтелект? Оберіть одну з відповідей: «Варто», «Не варто», «Не визначився/не визначилася», об'єднувавши свій вибір. Після того, як всі наведуть доводи, можна змінити свій вибір.

8. **Подискутуємо!** Чи мають науковці нести відповідальність за результати свого дослідження та поважати права і гідність особистості?

ЗМІСТ

Частина третя. ПІЗНАТИ САМОГО СЕБЕ

Розділ 1. ДИВОВИЖНІ МИТТЄВОСТІ ЖИТТЯ У ТВОРАХ ІНШОМОВНИХ АВТОРІВ З УКРАЇНИ 130

ШОЛОМ АЛЕЙХЕМ! МИР ВАМ, ЛЮДИ! 130

«Хлопчик Мотл» (Вибрані розділи) 134

Розділ 2. ЗОВНІШНІ ВИПРОБУВАННЯ І ВНУТРІШНІ ПЕРЕМОГИ 147

ДЖЕЙМС ОЛДРІДЖ 147

«Останній дюйм» (Скорочено) 149

ТВОРЧО ПОВТОРЮЄМО Й УЗАГАЛЬНЮЄМО ПРОЧИТАНЕ 162

Частина четверта. У ПОШУКАХ СЕНСУ ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ

Розділ 1. З ПОЕЗІЇ СХОДУ 163

ВІДКРИТТЯ ДАВНЬОКИТАЙСЬКОЇ ЛІРИКИ 163

ПОЕЗІЯ ГІР ТА ОЗЕР 166

ЛІ БО 166

«Печаль на яшмовому ганку». «Сосна біля південної галереї» 168

ПОЕЗІЯ МАНДРІВ 169

ДУ ФУ 169

«Пісня про хліб і шовк». «Весняні надії» 171

«ЗІ СХОДУ СВІТЛО» 172

ОМАР ХАЯМ 172

Рубаї 176

ШИРАЗЬКИЙ СОЛОВЕЙКО 178

ГАФІЗ 178

Газелі 181

Розділ 2. З ПОЕЗІЇ ЗАХОДУ 189

«ТВЕРДО Ж БУДЕМО СТОЯТИ, ЯК СКАЛА...» 189

ШАНДОР ПЕТЕФІ 189

«Коли ти муж, будь мужнім...», «Одкрій мені дорогу, доле» 193

НАВЧИТИСЯ ЖИТИ ГІДНО 195

ДЖОЗЕФ РЕДЬЯРД КІПЛІНГ 195

«Якщо...»	196
<i>Розділ 3. ФІЛОСОФСЬКА ПРОЗА</i>	199
ПАВУТИНКА НАДІЇ	199
Рюноске Акутагава	199
«Павутинка»	201
«ТИ НАЗАВЖДИ БЕРЕШ НА СЕБЕ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ТИХ, КОГО ПРИРУЧИВ»	204
АНТУАН ДЕ СЕНТ -ЕКЗЮПЕРІ	204
Маленький принц (<i>Уривки</i>).....	206
ТВОРЧО ПОВТОРЮЄМО Й УЗАГАЛЬНЮЄМО ПРОЧИТАНЕ	217

Частина п'ята. ЛЮДСЬКІ МОЖЛИВОСТІ В НАУКОВІЙ ФАНТАСТИЦІ

<i>Розділ 1. ФАНТАСТИЧНІ СВІТИ АЙЗЕКА АЗІМОВА</i>	218
АЙЗЕК АЗІМОВ	218
Фах (<i>Скорочено</i>)	220
<i>Розділ 2. ЯК ЦЕ – РАПТОМ СТАТИ РОЗУМНИМ?</i>	238
ДЕНІЕЛ КІЗ	238
Квіти для Елджернона (<i>Уривки</i>)	242
ТВОРЧО ПОВТОРЮЄМО Й УЗАГАЛЬНЮЄМО ПРОЧИТАНЕ	252